OSIRIS

Mikro történelem

SOROZATSZERKESZTŐK

Benda Gyula
Klaniczay Gábor
Szijártó M. István

Natalie Zemon Davis

MARTIN GUERRE VISSZATÉRÉSE





Osiris Kiadó • Budapest, 1999



Fordította

LAFFERTON EMESE
SEBŐK MARCELL

A fordítást az eredetivel egybevetette

MELEGH ATTILA

ELŐSZÓ

Ez a könyv olyan történész kalandozásainak eredménye, aki a múlt elmesélésének új formáját választotta. Martin Guerre történetét már számos alkalommal elbeszélték. Az 1540-es években Languedocban egy gazdag paraszt elhagyja feleségét, gyermekét, vagyonát, és évekig nem is hallanak felőle; majd visszatér – legalábbis mindenki így hiszi – azonban három- vagy négyévi meghitt házasság után a feleség kijelenti, hogy egy imposztor rászedte, és bíróság elé viszi a férfit. A férfi már-már meggyőzi a bírákat, hogy ő Martin Guerre, amikor az utolsó pillanatban feltűnik az igazi Martin Guerre. Két könyv is született közvetlenül az eset után, az egyik szerzője éppen a tárgyalás bírája volt. Szerte Franciaországban beszédtémává vált az eset, többek között a nagy Montaigne is megemlékezett róla. Évszázadokon keresztül újból és újból feldolgozták a történetet a híres imposztorokról és kitüntetett eseményekről *(causes célèbres)* szóló könyvekben, és még ma is emlékeznek rá a pireneusi faluban, Artigat-ban, ahol az események négyszáz évvel ezelőtt lejátszódtak. A történet egy színdarab, két regény és egy operett szerzőit is megihlette.

Amikor először olvastam a bíró beszámolóját, arra gondoltam, ebből a történetből filmet kell készíteni. A történész csak ritkán talál egy ennyire tökéletes narratív szerkezetet a múlt eseményeiben vagy egy ennyire erős, tömegekre ható, drámai vonzerejű történetet. Véletlenül tudomásomra jutott, hogy Jean-Claude Carrière forgatókönyvíró és Daniel Vigne filmrendező éppen e történet forgatókönyvén kezdett dolgozni. Csatlakozhattam hozzájuk, és együttműködésünkből megszületett a Martin Guerre visszatérése című film *(Le Retour de Martin Guerre)*.

Paradox módon minél jobban belemerültem a film készítésének folyamatába, annál erőteljesebb indíttatást éreztem, hogy mélyebbre ássak az eseményekben, és azokat történetileg értelmezzem. Az a tény, hogy szakmai közönség helyett színészek számára írtam,

számos új kérdést vetett fel a 16. századi emberek motivációjával kapcsolatban. Például azt, hogy ugyanannyit jelentett-e számukra az igazság, mint a vagyon. Elnézvén Gérard Depardieu fokozatos azonosulását az ál-Martin Guerre alakjával, másként kezdtem értékelni az igazi imposztor, Arnaud du Tilh teljesítményét. Úgy éreztem, saját történeti laboratóriumom van, amely nem bizonyítékokat, hanem történeti lehetőségeket állít elő.

Ugyanakkor nyugtalanított, hogy a film mindjobban elszakadt a történeti dokumentumoktól. Elmaradt a Guerre család baszk hátterének megrajzolása, mellőzték a falusi protestantizmus bemutatását, a feleség kettős játékát és a bíró belső vívódásait pedig gyengítették. Ezek a változtatások valószínűleg elősegítették, hogy leegyszerűsített formájában a Martin Guerre-történet elsősorban mint legenda éljen tovább, de egyben megnehezítették annak feltárását, mi is történt valójában. Hol volt lehetőség ebben a szép és lenyűgöző filmben, hogy a történész feltegye kérdéseit a bizonytalanságokkal, a „talán"-okkal, a „valószínűleg így volt"-akkal kapcsolatban, melyekhez akkor fordul, ha adatai elégtelenek vagy zavarosak? Filmünk érdekfeszítő, ám megnyugtató megoldással nem szolgáló történetté sikeredett, amely a végkifejlet tekintetében a nézőket legalább annyira bizonytalanságban hagyta, mint amilyenben egykor a falu lakói és a bíróság tagjai is voltak. Volt-e azonban mód a filmben, hogy eltöprengjünk az identitás 16. századi jelentőségén?

A film tehát a kitalálás kérdésével szembesítette a történészt, csakúgy, mint annak idején Martin Guerre feleségét. Vissza kellett térnem saját mesterségemhez; a pireneusi helyszíntől kezdődően végigjártam a foix-i, a toulouse-i és az auchi levéltárakat. Elhatároztam, hogy elkészítem e lebilincselő történet első részletes történelmi feldolgozását a múltból megmaradt összes kis papírfoszlány felhasználásával. Ki akartam deríteni, vajon miért hagyta el Martin Guerre faluját és hova távozott; hogyan és miért vált Arnaud du Tilh imposztorrá; bolonddá tette-e Bertrande de Rolst, és végül miért sült fel. A válaszok új részleteket árulhatnak el a 16. századi falusi társadalomról. Elkísérem a falu lakóit a büntetőtárgyalásokra, és magyarázatot keresek a bíróság változó ítéleteire. Végül pedig azzal a ritka lehetőséggel élhetek, hogy bemutathatom, miként dolgozták fel a falusi élet egyik fontos eseményét az írástudók.

Feladatom jóval nehezebbnek bizonyult, mint korábban képzeltem, ám mégis élvezetes kaland még egyszer elmesélni Martin Guerre történetét.

Princeton, 1983. január

Natalie Zemon Davis

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Hálás vagyok a Princeton Egyetemnek és a National Endowment for the Humanitiesnek a könyv előkészítéséhez nyújtott anyagi támogatásért. Szeretném megköszönni ezenkívül az Ariège, Haute-Garonne, Gers, Pyrénées-Atlantiques, Gironde és Pas-de-Calais megyék levéltáraiban dolgozó levéltárosoknak és munkatársainak tanácsait és szívélyességét, amellyel nagymértékben segítették munkámat. Az artigat-i Marie-Rose Bélier, Paul Dumons és Hubert Daraud hajlandóak voltak megosztani velem a faluról és Martin Guerre történetéről szóló emlékeiket. Jean-Claude Carrière és Daniel Vigne felnyitották a szemem, hogy meglássam a kapcsolatot a történészek „általános trendjei" és az emberek élettapasztalatai között. Emmanuel Le Roy Ladurie akkor bátorított, amikor szükségem volt rá. Számos amerikai és francia kolléga látott el javaslatokkal és bibliográfiai tanácsokkal: Paul Alpers, Yves és Nicole Castan, Barbara B. Davis, William A. Douglass, Daniel Fabre, Stephen Greenblatt, Richard Helmholz, Paul Hiltpold, Elisabeth Labrousse, Helen Nader, Laurie Nussdorfer, Jean-Pierre Poussou, Virginia Reinburg és Ann Waltner. Alfred Soman nagylelkűen adott tanácsokat a büntetőjogi kérdésekkel foglalkozó fejezetekhez. Joyce Backman szerkesztése sokat javított a szöveg érthetőségén. Ám valódi férjem, Chandler Davis segítsége nélkül az imposztor-házastárs ezen földolgozása sohasem született volna meg.

ARREST MEMORABLE, DV PARLEMENT DE TOLOSE,

Contenant vne hiſtoire prodigieuſe, de noſtre temps, auec cent belles, & doctes Annotations, de monſieur maiſtre IEAN DE CORAS, Conſeiller en ladite Cour, & rapporteur du proces.

Prononcé es Arreſtz Generaulx le xii. Septembre M. D. LX.

A Raiſon cedo.





A LYON,
PAR ANTOINE VINCENT,
M. D. LXI.

Auec Priuilege du Roy.

Claudii Puteani

1. kép. Coras: Arrest Memorable *című kötetének első kiadása (1561)*

ARREST DV PARLEMENT de Toloſe, contenant vne hiſtoire memorable, & prodigieuſe, auec cent belles & doctes Annotations, de monſieur maiſtre IEAN DE CORAS, rapporteur du proces.

Texte de la toile du proces & de l'arreſt.



V moys de Ianuier, mil cinq cens cinquante neuf, Bertrande de Rolz, du lieu d'Artigat, au dioceſe de Rieux, ſe rend ſuppliant, & plaintiue, deuant le Iuge de Rieux: diſant, que vingt ans peuuēt eſtre paſſez, ou enuiron, qu'elle eſtant ieune fille, de neuf à dix ans, fut mariee, auec Martin Guerre, pour lors auſsi fort ieune, & preſque de meſmes aage, que la ſuppliant.

Annotation I.

Les mariages ainſi contractez auant l'aage legitime, ordonné de nature, ou par les loix politiques, ne peuuent eſtre (s'il eſt loyſible de ſonder, iuſques aux ſecretz, & inſcrutables iugemens de la diuinité) plaiſans, ny aggreables à Dieu, & l'iſſue, en eſt le plus ſouuent piteuſe, & miſerable, & (comme on voit iournellement par exemple) pleine, de mille repentances: par tant qu'en telles precoces, & deuancees conionctions, ceux qui ont tramé, & proietté le tout, n'ont aucunement reſpecté l'honneur, & la gloire de Dieu; & moins la fin, pour laquelle ce ſaint, & venerable eſtat de mariage, ha eſté par luy inſtitué du commencement du monde. a (qui fut deuant l'offence de noſtre premier pere, pour

a chap. dernier au titre de frigid & malefic. aux Decretales & au ch. vn. de vot. & vot. redemp. au Sixieſme.

2. kép. Coras: Az Arrest Memorable *első oldala*

„Femme bonne qui a mauvais mary, a bien souvent le coeur marry." A rossz férjjel megáldott jó feleségnek gyakorta szomorúsággal telt a szíve. *„Amour peut moult, argent peut tout."* A szerelem sokra képes, de a pénz még többre.[1] Íme két közmondás, amelyekkel a parasztok a házasságot jellemezték a 16. századi Franciaországban. A történészek egyre többet tudnak a falusi családok életéről a házassági szerződésekből és a testamentumokból, a születési és halálozási egyházi anyakönyvekből, az udvarlási rituálékról és a *macskazenékről (charivari)* szóló beszámolókból.[2] Még mindig nagyon keveset tudunk azonban a parasztok reményeiről és érzéseiről, arról, milyen tapasztalatokat szereztek férjként vagy feleségként, szülőként vagy gyermekként, vagy arról, miként élték meg életük kényszereit és lehetőségeit. Gyakran gondoljuk azt a parasztokról, hogy nemigen volt választási lehetőségük, de valóban így volt? Próbálták-e valaha is egyes falusiak életüket szokatlan és váratlan módon alakítani?

Hogyan válaszolhatná meg ezeket a kérdéseket a történész? Leveleket és naplókat vizsgálunk, önéletrajzokat, visszaemlékezéseket és családtörténeteket forgatunk. Rendelkezünk irodalmi forrásokkal – színdarabokkal, lírai költeményekkel és elbeszélésekkel –, amelyek, függetlenül attól, hogy mennyiben tükrözik az egyes emberek valóságos életét, bemutatják, milyen érzelmeket és reakciókat tartott szerzőjük elfogadhatónak az adott korban. A parasztok azonban, akiknek több mint 90 százaléka írástudatlan volt a 16. században, csak nagyon kevés dokumentumot hagytak az utókorra, amelyekben megmutatkozhatna személyiségük. Családtörténeteik és feljegyzéseik meglehetősen szórványosan maradtak ránk: egy-két bekezdés a születésekről, a halálesetekről és az időjárásról. Thomas Platter például így vázolta keményen dolgozó édesanyja portréját: „Egy alkalomtól eltekintve, mikor elbúcsúztunk tőle, sohasem láttam anyámat sírni; bátor, férfias asszony volt, és meg-

lehetősen nyers." Ezt azonban akkor írta a tanult hebraista, amikor már jelentős ideje elhagyta svájci szülőfaluját és a havasi legelőket.[3]

Ami a parasztokról szóló irodalmi forrásokat illeti, a fennmaradt művekben a klasszikus szabályoknak megfelelően a falusiak a komédia tárgyává váltak. Az elmélet szerint a komédia „népi szereplőkről" *(personnes populaires)*, az alacsony sorban élő emberekről szólt. „A komédia közönséges és igénytelen stílusban az emberek egyéni boldogulását mutatja be... Témája vidám, élvezetes és kellemes." A *Les Cent Nouvelles Nouvelles* című összeállításban (ez egy 15. századi, tréfás elbeszéléseket tartalmazó gyűjtemény, amit a 16. században számos alkalommal újranyomtattak) egy kapzsi paraszt például rajtakapja feleségét barátjával, ám dühét azok hamar csillapítják 12 mérő gabona ígéretével, majd az alku értelmében köteles megengedni, hogy a szeretők befejezzék az aktust. A *Propos Rustiques* című kiadványban, amit a breton ügyvéd, Noël du Fail adott ki 1547-ben, egy Lubin nevű öreg paraszt visszaemlékezik 34 éves korában megtartott esküvőjére: „Alig tudtam valamit a szerelemről... de manapság alig találunk olyan 15 évnél idősebb fiút, akinek még nem volt dolga lányokkal."[4] E forrásokból elénk tárulkozó paraszti érzés- és magatartásvilág nem mellőzi az értékeket – a komédia végül is fontos és kutatható műfaj az emberi viszonyok megismeréséhez, azonban önnön korlátai világosak. Behatárolt egyrészt pszichológiai tartománya, másrészt azon helyzetek száma, amelyekben a falusiak megjelennek.

Léteznek azonban olyan források is, amelyekben a parasztokat szorult helyzetben találjuk, és ahol a befejezés nem mindig vidám: ezek a különböző bírósági tárgyalások jegyzőkönyvei. Az inkvizíció jegyzőkönyveinek köszönhetően születhetett meg Emmanuel Le Roy Ladurie Montaillou-ról, a kathar faluról írott munkája, és Carlo Ginzburg Menocchióról, a vakmerő molnárról szóló könyve. Az egyházmegyei bíróságok jegyzőkönyvei tele vannak házassági ügyekkel, amelyekből a történészek megérthetik, miként manővereztek a falusiak és a városiak a szokások és a jog által szűkre szabott világban, hogy megfelelő házastársat találjanak maguknak.[5]

Ezenkívül ott vannak a különböző bűnvádi tárgyalások jegyzőkönyvei. Az alábbi történetet például 1535-ben adta elő egy ifjú lyoni, aki a királyhoz fordult kegyelemért egy hirtelen felindulásból elkövetett gyilkosság miatt. Ha eltekintünk a fiú ügyvédjének vagy közjegyzőjének jogi fordulataitól, a szövegből egy kétségkívül boldogtalan házasság képe rajzolódik ki:

> Körülbelül egy évvel ezelőtt a szóban forgó kérvényező jó hozománnyal bíró társat talált magának, és nőül vette Ancely Learint, akit azóta becsületesen eltartott mint feleségét, és mindig arra törekedett, hogy békében éljen vele. Ám ez a bizonyos Ancely csak úgy, minden ok nélkül fejébe vette, hogy megöli férjét, és valóban, megverte és kövekkel dobálta meg... A kérvényező békésen fogadta ezt, bízván abban, hogy a dolgok idővel rendeződnek... Azonban egy vasárnap, ezen május hónapban, midőn csendesen ebédelt feleségével, attól egy pohár bort kért. Erre a nő azt válaszolta, hogy majd megkapja, egyenesen a fejéhez, s férjéhez vágta az üveget, a borral annak arcát telelocsolva... Ezután dührohamában felkapta a levesestálat, és súlyosan megsebesítette volna a kérvényezőt, ha a szolgálólány nem állt volna kettejük közé... Felindultságában a férfi felkapott egy kenyérvágó kést, utánaszaladt ennek a bizonyos Ancelynek, és hasba szúrta.

A feleség már nem mondhatta el saját változatát.[6]

Ilyen dokumentumokból ismerhetjük meg, hogy a parasztoknak mik voltak az érzéseik és várakozásaik hirtelen felindultság vagy válság esetén. Ám 1560-ban egy olyan bűneset került a toulouse-i parlament[7] elé, amely sok mindent elárult a paraszti házasságok hosszabb időszakáról. Ez az eset annyira egyedülálló volt, hogy az ügy egyik bírája könyvet is írt róla. Jean de Coras-nak hívták a Toulouse környékén született neves humanista jogtudóst, aki szerzője volt polgári és kánonjogról szóló latin kommentároknak is. Coras *Arrest Memorable* című művében egybegyűjtötte az üggyel kapcsolatos összes bizonyítékot, formális érvelést és döntést, és saját magyarázó jegyzeteit is. „A történet nem komédia, hanem tragédia" – írta, még ha szereplői vidékiek voltak is, „alacsony sorban élő emberek". A franciául megírt könyvet a következő hat évben ötször nyomtatták újra, és a század vége előtt számos újabb francia és latin kiadás látott napvilágot.[8]

Coras könyve, amely Martin Guerre esetét a jogi szövegek fordulataival és irodalmi elemek elegyítésével dolgozta fel, a pa-

rasztok érzelmeinek és vágyódásainak eleddig rejtett világába vezet el bennünket. Martin Guerre történetének szokatlan mivolta nagyszerűen segíti munkám, hiszen az egy-egy különleges eset kapcsán kialakult disputa éppen azokról a motivációkról és értékekről lebbentheti fel a fátylat, amelyek elvesznek a mindennapok folyamában. Azt szeretném bemutatni, hogy három falusi fiatal kalandja nem sokban különbözik szomszédaik mindennapos tapasztalatától, és hogy egy imposztor fabrikációja jó néhány párhuzamot mutat az egyéni identitás felépítésének hétköznapibb módozataival. Ezenkívül rá szeretnék világítani arra, hogy egy történet, amely látszólag a népszerű pamflet kategóriájának felelt csak meg – és amelyet eleinte valóban pamflet formában regéltek el –, miként válhatott egy bíró „111 tudós kommentárral ellátott" döntvénytárának fő témájává. Végül arra keresem a választ, hogy e történetben miért fedezhetjük fel a parasztok és a gazdag s tanult emberek sorsának ritka hasonlóságát.

Alapvető forrásaimnak Coras 1561-ben megjelent *Arrest* című munkáját és Guillaume Le Sueur ugyanebben az évben kiadott *Historia* című rövid könyvecskéjét tekintem. Ez utóbbi önálló szöveg, amelyet szerzője az eset egy másik bírájának ajánlott, és amelyben két helyen is Coras könyvében nem fellelhető, ám általam levéltári forrásokban ellenőrzött szövegrészek is vannak.[9] Le Sueur és Coras írásait egymás kiegészítésére használtam, bár az egymásnak ellentmondó részeknél a bíró feljegyzéseinek adtam nagyobb hitelt. A tárgyalások teljes anyagának hiányában (az összes 1600 előtt tárgyalt bűnügyről készült feljegyzés hiányzik a toulouse-i parlamentből) a parlamenti ítéletek jegyzőkönyveit forgattam, hogy többet tudjak meg a bírák gyakorlatáról és hozzáállásáról, és következtethessek esetünkre. Falusi szereplőim nyomát a rieux-i és a Lombez egyházmegye falvaiban készült, közjegyzők által hitelesített szerződésekben próbáltam fellelni. Amikor pedig nem találtam meg a keresett férfit vagy nőt Hendaye-ben, Artigat-ban, Sajasban vagy Burgosban, akkor legjobb tudásom szerint dolgoztam az ebből az időből és erről a területről származó forrásokkal, hogy felfedezhessem az általuk ismert világot és kideríthessem feltehető reakcióikat. Könyvem így részben saját alkotó fantáziám szüleménye, melyet azonban a múltbeli források segítségével tartottam szigorú ellenőrzés alatt.

1. HENDAYE-BŐL ARTIGAT-BA



1527-ben a paraszt Sanxi Daguerre feleségével, Martin nevű kisfiával és Pierre öccsével felkerekedett a francia baszkföldi családi birtokról, és egy Foix grófsági faluba költöztek, amit háromhetes utazással értek el.

A baszkokra nem volt jellemző a vándorlás. Nem mintha a labourd-i férfiak otthon ülők lettek volna, de ha felkerekedtek, akkor leginkább az Atlanti-óceánra hajóztak ki, bálnavadászatra, akár egészen a Labrador-szigetekig. S ha végleg elhagyták otthonukat, általában a spanyol Baszkföldre utaztak, átkelve a Bidassoa folyón, vagy le Spanyolországba, és nem a Pireneusoktól északra fekvő területek felé. Akik pedig végleg elmentek, rendszerint nem számítottak a családi vagyon örököseinek, ellentétben Sanxi Daguerre-rel, hanem a család fiatalabb férfitagjai voltak, akik nem tudtak vagy nem szándékoztak a szülői háztartásban maradni. A baszkföldi falusiaknak olyan fontos volt a családi ház, hogy annak nevet adtak, amelyet az örökösök és feleségeik is felvettek: „Az ilyen és ilyen ház urának és asszonyának nevezik magukat, még ha csak egy disznóólban laknak is", jegyezte meg a későbbiekben egy rosszindulatú megfigyelő.[1]

Ám Sanxi Daguerre háza közel sem hasonlított disznóólhoz. Hendaye-ban épült, közel Spanyolország és Franciaország határához, ahol egy utazó 1528-as feljegyzései szerint kevés ház állt, és azokhoz kiterjedt közös földek tartoztak. A hegyek, a folyó és az óceán között élve a falu lakói juhlegeltetéssel, halászattal és földműveléssel foglalkoztak. Az agyagos földeken a kölesen kívül nemigen termett meg más, ám a talaj kiválónak bizonyult az almafák esetében. A Daguerre fivérek az agyagot mellékfoglalkozásként cserépkészítésre használták. Az élet nem volt könnyű Labourdban, de rejtegetett némi örömet is, legalábbis néhány utazó szerint, akik felfigyeltek a falvak szépségére, a nyílt tengeri bálnavadászatok csodálatos és veszélyes mivoltára, a zsákmány felosztására vagy arra,

ahogy a férfiak, nők és gyermekek együtt játszottak a hullámokban. „Szerte e vidéken vidámak az emberek… mindig nevetnek, vicceló'dnek és táncolnak, nők és férfiak egyaránt", olvasható egy 1528-as forrásban.[2]

Mindezek ellenére Sanxi Daguerre a távozás mellett döntött. Talán a területet folyamatosan fenyegető háborús veszély miatt, Baszkföld és Navarra hosszú idő óta a Franciaország és Spanyolország között dúló vita tárgya volt, és az I. Ferenc és V. Károly császár között támadt konfliktusok ezen a határvidéken is éreztették hatásukat. 1523-ban császári csapatok söpörtek végig Hendaye-en és feldúlták Labourd-t; 1524-ben pestis pusztított különös kegyetlenséggel; és 1525-ben megszületett Sanxi első gyermeke, Martin. Talán személyes oka volt a költözésnek, egy vita Sanxi és apja között, aki – ha még élt – a „ház idősebb ura" volt (baszk nyelven *senior echekojaun*); ám Sanxinak lehetett mással is nézeteltérése. Talán Martin anyja sürgette a távozást, hiszen a baszk nők közismerten szókimondó és öntudatos asszonyok voltak.[3]

Bármi volt is az oka Sanxi döntésének, a férfi összecsomagolta holmiját, s távozott családjával és nőtlen öccsével együtt. Az ősi családi birtok Hendaye-ban maradt, amelyet egyszer majd Martin örököl. Még ha szándékában állt volna is, Sanxi csak nagyon nehezen adhatott volna túl vagyonán, mert a *Fors* – azaz a labourd-i szokások – szerint tilos volt az atyai örökség elidegenítése, kivéve azokat az eseteket, amikor a sanyarú szükség azt diktálta, ám akkor is csak a rokonság más érdekelt tagjainak a beleegyezésével.[4] Sanxi azonban szabadon rendelkezhetett saját szorgalmával összegyűjtött szerzeményeivel *(acquêts)*, és elegendő vagyont vitt magával ahhoz, hogy kényelmesen berendezkedjen új falujában.

Költözésük során forgalmas utakon vándoroltak keletre. A Pireneusok és a sík területek között olyan vidéken vágtak át, ahol már régóta folyt kereskedelem, és ahol Toulouse megerősödő központi újraelosztó szerepének köszönhetően a gazdaság éppen fellendülőben volt.[5] A Save és az Ariège folyók (ezek a határok fontosak lesznek Daguerre-ék életének elkövetkezendő szakaszában) közötti vidéken festőfüvekkel megrakott szekerek haladtak a toulouse-i ruhafestő műhelyek felé; gyapjút, durva és finom szöveteket, fát, gabonát, bort és gyümölcsöket szállítottak errefelé. A Daguerre család láthatta azokat a kereskedőket és házalókat, akik a helyi

vásárokra és piacokra siettek, és a pásztorokat, akik a nyári időszakra a hegyekbe, a tél közeledtével pedig a toulouse-i és a pamiers-i síkságokra terelték a juhokat és a marhákat. És találkozhattak a zarándokokkal is, akik megtalálták az utat a még mindig népszerű Santiago de Compostela szentélyéhez, és azokkal a fiatalokkal, akik Toulouse vagy más város kedvéért maguk mögött hagyták szülőfalvaikat. A család végül Artigat-nál, a Pireneusok lábainál elterülő hatalmas síkság egyik falvánál állt meg, néhány órányi lovaglásra Pamiers-től.

Artigat a Lèze folyó két partján feküdt. A tőle keletre folyó Ariège-hez vagy a nyugatra húzódó Garonne-hoz képest a Lèze kis folyónak számított, ám elég féktelen ahhoz, hogy időről időre kilépjen medréből, és tönkretegye a parasztok földjeit. Ezeken a földeken és a közeli hegyekben hozzávetőlegesen 60–70 család élt, akik – a Sanxi és Pierre Guerre számára is jól ismert – kölest termesztettek, ezenkívül búza-, zab- és szőlőtermesztéssel foglalkoztak, marhát, kecskét és kiváltképpen juhot legeltettek. Néhány kézműves is dolgozott Artigat-ban (egy-egy patkolókovács, molnár, varga és szabó), és talán még egy-két szövőszék is volt a faluban, mint ahogy biztosan volt a közeli Le Fossat-ban. Időről időre vásárnapokat is tartottak, s a Banquels család tagjai „kereskedőknek" nevezték magukat, ám a középkori vásárok ideje már lejárt Artigat-ban, és a helyi kereskedelem központja Le Fossat-ba tevődött át. Artigat-nak 1562-től, de talán már korábban is volt helybeli közjegyzője, azonban a Le Fossat-beli közjegyző is házról házra járt, hogy írásba foglalja a szerződéseket.[6]

A környező falvakkal és mezővárosokkal (bourgs) fenntartott gazdasági kapcsolatok azonnal szembetűnhettek a Daguerre testvéreknek. A legfontosabb cserekapcsolatok Artigat és a két közeli folyó menti falu, Pailhes és Le Fossat, illetve nyugatra, a hegyen fekvő mezőváros, Le Carla között bonyolódtak. A cserekereskedelem a Lèze folyón egészen Saint-Ybars-ig, keleti irányba Pamiers városáig, a Pireneusok felé pedig Les Mas-d'Azilig terjedt. Az artigat-i Jean Banquels hat évre bérbe adott egy kancát egy pailhès-i parasztnak. Egy Le Fossat-i kereskedő ökröket adott bérbe két Le Carla-i parasztnak, akiknek később gabonával kellett fizetniük a szeptemberi pamiers-i vásáron. Az artigat-i Jehannot Drot minden télen Le Fossat-ba ment, hogy szerződjön spanyol juhainak gyap-

jára; ezért azonnal megkapta a fizetséget, és csak májusban tért vissza a már feldolgozott gyapjúval. Mások a gyapjút Pamiers-ben adták el a kereskedőknek. Egy Le Carla-i juhász okszitán nyelven *gasailhe*-t, azaz szerződést kötött egy saint-ybars-i kereskedővel: harminc anyajuhot ruháztak rá, melyeket saját költségén etetett és legeltetett, a kereskedő és a juhász a juhok „hegyi legelőkre való felhajtásának" költségeit közösen állták, és az állatokból származó hasznot megfelezték. A pailhès-i James Loze és egy pamiers-i kereskedő ötvenkét anyajuhot tartott közösen, a költségeken és a nyereségen osztoztak, birkanyírás után a gyapjút Pamiers-be, a sót pedig Pailhès-ba szállították. Gabona- és borkereskedés is folyt a vidéken, ezeket vagy természetbeni fizetőeszközként használták, vagy pedig a Le Fossat-i és a pamiers-i parasztok vásárolták fel.[7]

Ez a serény kicsi világ nem tűnhetett ismeretlennek a Daguerre család számára, hiszen Labourd-ban is hasonló csere folyt a falvak és mezővárosok között. Ami azonban igencsak eltért a baszkföldi szokásoktól, az a föld öröklésének és eladásának módja volt. Itt, a Pireneusok lábánál elterülő síkságon a közemberek nagyon kevés erőfeszítést tettek annak érdekében, hogy a családi vagyont egyben tartsák. Az Artigat környéki végrendeletek csak ritkán kedveznek egyetlen gyermeknek; hozományt biztosítanak a leánygyermekek számára is, és a fiúk között egyenlő arányban osztják meg az örökséget, még akkor is, ha öten vannak. (Ha csak leányok voltak a családban, a vagyont egyenlő arányban osztották meg köztük.) Néha két testvér vagy sógor elhatározta, hogy az osztozkodás után együtt gazdálkodnak; máskor az egyik fiú elment a faluból és a másik örökösre hagyta részét; de leggyakrabban (ahogy a 17. századi artigat-i földkönyvekből – *terrier* – láthatjuk) az örökösök felosztották a földet, és egymás közelében éltek azután. Ha egy háztartásban a házasok két generációja is együtt élt, az nem az együtt lakó idősek és fiatal örökösök baszk gyakorlata volt, hanem rendszerint az egyik megözvegyült szülő, általában az anya élt közös fedél alatt egyik házas gyermekével.[8]

Ebben a helyzetben az öröklött vagyon bizonyos részét sokkal könnyebben el tudták adni, mint Labourd-ban. Így például a Le Fossat-i lelkész kertet adott el egy kereskedőnek, magyarázata szerint azért, mert már nyolc éve támogatta öreg szüleit. Az artigat-i Antoine Basle szerény 35 livre-ért eladta „néhai apja, Jacques Basle hagyatékának és ingóságainak egynegyed részét" egy közeli aprófaluról érkezett embernek, és a Caldeyro testvérek 6 mérőnyit (*setérée*) adtak el földjükből (ez valamivel kevesebb, mint 3 hektár) a Le Mas-d'Azil-i Grose testvéreknek, akik Artigat-ban telepedtek le.[9]

Az öröklött birtok (*les propres*) időről időre történő eladása nem jelentette azt, hogy a Lèze menti parasztok ne kötődtek volna földjeikhez. Artigat jogi fennhatósága alá tartozó területen egész részeket jelöltek meg úgy, hogy azok egyúttal bizonyos családok nevei is voltak: „Les Banquels" nem messze a falu központjától; „Rols" nyugatra; „Le Fustié" közel a Lèze-hez, ahol Fustié, a molnár élt. A szántóföldeket is elnevezték, csakúgy, mint a szőlőket és a réteket – „a la plac", „al sobe", „les asempres", „al cathala", „la bardasse" – és azok a parasztok, akik hozzájutottak ezen területek valamelyikéhez, nem egy esetben felvették annak nevét.[10]

A család és a föld azonosítását a falu társadalmi és gazdasági struktúrája valószínűleg nagyobb mértékben korlátozta Artigatban, mint Hendaye-ban. A falu társadalmának élén a gazdag családok álltak, mint például a Banquels és az utánuk következő Rols família, akik Artigat-szerte sok földdarabot bírtak. Ezeken maguk gazdálkodtak, vagy kiadták művelésre más családoknak állandó fizetségért vagy a termés egy részéért. Ezen családok gyűjtötték össze Artigat-ban az egyházi javadalmakból származó bevételeket, melynek jogát évről évre a rieux-i püspöktől vásárolták meg, és ők irányították a plébánia konfraternitását is a falu templomában. A földesurak világán kívül jó kapcsolatot ápoltak a legjobb családokkal: a pailhès-i Loze családdal, a Le Fossat-i kereskedő és varga Boërikkel; és a Saint Ybars-i közjegyzőkkel, a Du Fau famíliával. Ezen falusi elittel szemben ott láthatjuk Bernard Bertrand-t és feleségét, akiknek alig 16 *setérée*nyi (mérőnyi) földjük hozamából kellett magukat és hat gyermeküket eltartaniuk; vagy ott volt például Jehannot Drot, a juhász, akinek bort és gabonát kellett kölcsönkérnie, amikor nehéz idők jártak. A részes bérletben dolgozó Faure testvérek pedig annyira el voltak adósodva, hogy a föld birtokosa a bíróság elé citálta őket.[11]

Ugyanakkor Artigat egyetlen lakója sem volt földesúri járadék fizetésére vagy uradalmi szolgáltatás teljesítésére kötelezett. Büszkén hivatkoztak arra a tényre, hogy minden, amit birtokoltak, az

szabad vagy allodiális tulajdon. Legalább száz éve nem volt nemesi tulajdon a faluban; az Artigat-tól közvetlen nyugatra fekvő Lanoux földesura, bizonyos Jean d'Escornebeuf csak a Daguerre család megérkezését követően vásárolt ott területeket, ám az államnak ugyanúgy adóznia kellett *(taille)* ezek után, mint bármely parasztnak. A falu adminisztratív ügyei vagy magához a közösséghez, vagy a királyhoz tartoztak, akit elsősorban az általa kinevezett rieux-i bíró (Rieux-t néhány órányi lovaglással lehetett elérni) vagy a toulouse-i királyi bíró *(sénéchal)* képviselte, és a fellebbviteli ügyekben a toulouse-i parlament döntött. A jogi intézkedések legalsó szintjén Artigat három-négy helyi elöljáróját találhatjuk, akiket évente jóvá hagyott a rieux-i bíró, hogy viselhessék a piros-fehér színű kámzsát. Hatáskörükbe tartoztak a gazdálkodással, így a közös földekkel (melyek meglehetősen kis kiterjedésűek voltak Artigat-ban) kapcsolatos ügyek, a szüret megkezdésének kijelölése; a gyámsági ügyek, az inventáriumok elkészítése és az elhalálozás utáni árverések; a hamis súly- és mértékegységek miatti panaszok, illetve a közrend megsértése, az istenkáromlás vagy kisebb erőszakos cselekedetek. Ezenkívül időről időre gyűlésre hívták a férfi lakosságot.[12]

Mindezek bizonyára vonzották a Daguerre fivéreket, akik olyan vidéken nőttek fel, ahol a földesúri hatalom gyenge volt (a „nemes" Urtubie-ak egyre növekvő hatalma ellenére), és ahol az egyházközség tagjai bármikor összegyűlhettek, hogy közös érdekeiket segítő határozatokat dolgozzanak ki. Ha a család a folyó felső szakaszánál, Pailhès-nél telepedett volna le, ahol a Villemur-oknak, Pailhès földesurainak és Foix várnagyainak kastélya volt, életük egészen másképp alakult volna.[13] Martin Guerre története talán sohasem esett volna meg így, ha egy helybeli úrnak vagy megbízottjainak hatalmuk lett volna beavatkozni az eseményekbe. Ezzel szemben Artigat lakóinak legtöbbször mindössze a pletykákkal és társaik elvárásaival kellett törődniük.

Eltekintve a falut megkülönböztető szabadságoktól, Artigat-nak meglehetősen képlékeny és összetett identitása volt. A falubeliek által használt nyelv nyelvészeti szempontból a különböző nazálisokkal és tiszta hangzókkal rendelkező gascogne-i és okszitán határán helyezkedett el. Földrajzilag a helység Foix grófságban volt, ennek ellenére Pailhès-val és más falvakkal együtt languedoci igazgatás alá tartoztak. Bár a közeli Pamiers-ben volt a pamiers-i egyházmegye székhelye, Artigat a jóval távolabb eső rieux-i egyházmegyéhez tartozott. Az artigat-i Saint-Sernin-főplébániatemplom rektorát a még messzebb levő toulouse-i Saint-Etienne-templom kanonokjai nevezték ki; a bajou-i káplánt, akinek plébániája Artigat felügyelete alá tartozott, szintén egy toulouse-i káptalan döntése alapján iktatták be. Artigat lakói földművesként vagy pásztorként, peres félként vagy keresztényként számos határon átkeltek hétköznapi tevékenységeik során, és többféleképpen nevezték őket: gascogne-inak, Foix grófságinak, vagy languedocinak.[14]

Ebbe a faluba érkezett a Daguerre család. A Lèze-től keletre telepedtek le, szert tettek némi földre (talán valaki más birtokát – *propres* – vásárolták meg), és kialakították cserépkészítő műhelyüket, ahogyan azt Hendaye-ban is tették. A fivérek egy ideig feltehetően közös háztartást vezettek, és javaik gyarapodtak – „ahhoz képest, hogy kis földdel rendelkeztek, egész kényelmesen berendezkedtek" – jegyezte meg később a pamfletíró, Guillaume Le Sueur. Birtokuk növekedésnek indult, a hegyeken, Bajou irányába terjeszkedtek, a cserépkészítés és téglavetés mellett búza-, köles és szőlőtermesztéssel, illetve juhtartással foglalkoztak.[15]

Hogy a falu befogadja őket, fel kellett venniük néhány languedoci szokást. A Daguerre névből Guerre lett; ha Pierre nevének baszk formáját, a Betrisantzot vagy éppen a Petri-t használta, most meg kellett változtatnia azt. Sanxi felesége feltehetőleg továbbra is a fején hordta a gabonával teli kosarat, de fejfedőjének és szoknyájának díszeit újravarrta, hogy ezzel is hasonuljon szomszédaihoz. A miséken feltehetően meg kellett barátkoznia azzal, hogy ebben a faluban a nők nem tolakodhattak a férfiak elé, hogy felajánlásaikat megtegyék; nem gyűjthettek a templomban a sekrestye javára, és nem szolgálhattak sekrestyésként.[16]

Idővel a család minden tagja elsajátíthatta az okszitán nyelvet, és hozzászokhatott ahhoz, hogy Hendaye-hoz képest több ügyet intéztek írásban. „A baszk nyelv – írta Coras bíró – olyannyira zavaros és nehéz, hogy sokan vélekedtek már úgy: nincs az az írásjel, amellyel megjeleníthető lenne." Valójában egy baszk verseskötet is napvilágot látott 1545-ben Bordeaux-ban, de a labourd-i adminisztratív feljegyzéseket és szerződéseket gascogne-i vagy francia nyelven fogalmazták. A Guerre-ek szülőföldjükön szóban intéz-

hették ügyeiket, baszk nyelven, spanyolul vagy gascogne-iul. A Garonne és az Ariège közötti vidéken gyakran közjegyzők előtt tették ugyanezt. Szerte a kis mezővárosokban számos közjegyző dolgozott, akik már az 1539-es villers-cotterets-i királyi ediktum kibocsátása előtt is franciául írták a szerződéseket, melyeket okszitán szavakkal tűzdeltek meg, és néhol okszitán helyesírást használtak. A Guerre família tagjai olyan szintre fejlesztették íráskészségüket, hogy az egyszerű könyveléseket maguk vezették, bár a legtöbb artigat-ihoz hasonlóan szerződéseiket sohasem látták el kézjegyükkel, és valószínűleg olvasni sem tudtak. Valójában Artigat-ban nem volt iskolamester, aki megtaníthatta volna őket rá.[17]

Miközben gyökeret eresztettek a faluban, családjuk növekedésnek indult. Sanxi felesége további gyermekeknek adott életet, közülük négy leány élte túl a csecsemőkori megpróbáltatásokat. Pierre Guerre is választott magának feleséget, majd a baszk szokásoknak megfelelően – miszerint a nős fivérek nem éltek egy fedél alatt – feltehetően külön házba költözött, nem messze Sanxi otthonától. A vagyon valamiféle megosztására is sor kerülhetett a testvérek között. Mindezek után, 1538-ban a Guerre család jelen volt egy szerződés megkötésekor, amely világosan megmutatta, mit értek el tizenegy évi tartózkodásuk alatt Artigat-ban: ez az irat pedig Sanxi egyetlen fiának, Martinnak a házassági szerződése volt Bertrande de Rolsszal, a Lèze folyó másik partján lakó jómódú Rols család lányával.

Az a tény, hogy Bertrande apja elfogadta ezt a kapcsolatot, további bizonyítékkal szolgál a faluban tapasztalható viszonylagos nyitottságra, amelyet az újonnan érkezőkkel szemben tanúsítottak ezekben az években. Egy másik család, a Grose-ék Le Mas-d'Azilból költöztek Artigat-ba, ahol jól ment soruk, a Banquels-ekkel barátkoztak, majd elöljárónak választották meg őket. Számos házasságot szentesítettek az Artigat fennhatósága alá tartozó területen, nem egy esetben különböző egyházközségekhez tartozó házastársak között is, mint például a Rols és Guerre család esetében, ám sok menyasszony és vőlegény még messzebbről érkezett. Jeanne de Banquels a saint-ybars-i Philippe Du Fau-hoz ment feleségül, míg Arnaud de Bordenave egy Couserans egyházmegyéhez tartozó faluból hozott magának fiatal feleséget, és vele együtt annak anyját. Bár Baszkföld jóval távolabb esett, számos bevándorló tűnt fel

onnan is a rieux-i egyházmegyében: a Garonne folyón túl, Palaminy-ben élt például Bernard Guerra és felesége Marie Dabadia; mindkettő igazi baszk név. Talán az artigat-i Guaryk is Labourdban éltek kezdetben.[18]

A Rols Guerre egyezségben szereplő házastársak szokatlanul fiatalok voltak. A történeti demográfusok munkái alapján közel húszéveseknek gondolnánk őket, de Martin éppen hogy csak betöltötte 13. életévét; és ha Bertrande valóban olyan fiatal volt, mint ahogy később vallotta,[19] úgy házassága a kánonjog szerint törvénytelennek számított. A Rols és a Guerre família azonban nagyon is érdekelt volt a szövetségben, és az egyik helyi családból származó artigat-i káplán, Messire Jacques Boëri nyilvánvalóan nem gördített akadályt a házasság elé. Ahogy később Le Sueur is megjegyezte, „az utódlás gondolata nemcsak a királyoknak, hanem a nép egyszerű fiainak fejében is megfordul, akik gondoskodnak arról, hogy gyermekeiket már zsenge korukban megházasítsák".[20]

A utódok biztosítása mellett az anyagi megfontolások és egyéb szolgálatok is komoly súllyal estek latba. Guerre-ék cserépkészítő műhelye fontos lehetett a Rols család számára csakúgy, mint Bertrande bátyja a Guerre lányok szempontjából. Bertrande és Martin házassági szerződése eltűnt az idők során, de tartalmát kikövetkeztethetjük számos fennmaradt iratból. A Garonne és Ariège térségében kötött házasságok esetében általában nem cseréltek gazdát nagy földterületek a paraszti családok között; a vagyon nagyobb része – mint láthattuk – egyben maradt, hogy majdan a fiúk kapják meg inter vivos [élők közötti – a szerk.] ajándék vagy végrendeleti örökség formájában. Mindazonáltal a lányok is kaptak hozományként készpénzt, mondjuk egy szőlő vagy parcella piaci értékének megfelelő összeget. Szegényebb házaknál ennek kifizetése évekig is elhúzódott. A jómódú családok azonban egyből a fiatal pár rendelkezésére bocsátották, és néhány esetben még egy kis földrésszel is megtoldották ajándékukat. A fiatal Bertrande de Rols hozománya ilyen lehetett: körülbelül 50 és 150 livre közötti készpénzt kaphatott – ez egy városi menyasszony számára csekély ajándéknak számított, azonban a falusi átlaghoz viszonyítva bőkezű adomány – ezenkívül egy Delbourat nevű szőlőt a Lèze-től nyugatra. (Ez a szőlő a Rols család kezelésében lévő földek mellett volt, és a 16. század folyamán a Guerre-vagyon részeként szerepelt.)

Emellett ott voltak a háztartási tárgyak és ruhák, amiket a térség minden menyasszonya kelengyeként kapott: egy ágy tollpárnákkal, len- és pamutlepedők, egy ágyterítő, egy lakattal zárható láda kulcscsal és két vagy három különböző színű ruha.[21]

A gyerekeket az artigat-i templomban adták össze, ahol Bertrande nagyapja, Andreu és más ősök voltak eltemetve. Ezután az esküvői menet visszatért Sanxi Guerre házába, ahol baszk szokásoknak megfelelően az új háztartásfőnek az eljövendőkben az idős családfővel kellett egy fedél alatt élnie. A mulatozás estéje után az ifjú párt Bertrande nászágyához kísérték. Éjfélkor szobájukba fiatal falusi mulatozók rontottak, élükön Catherine Boërivel, az artigat-i káplán rokonával. Ő hozta számukra a *resveilt*. A gyógynövényekkel és fűszerekkel erősen ízesített italnak kellett biztosítania a fiatal házasok tüzes nászéjszakáját és a gyermekáldásban bővelkedő házasságot.[22]

2. AZ ELÉGEDETLEN PARASZT

Úgy tűnik, nem történt semmi Bertrande ágyában, sem a nászéjszakán, sem az azt követő nyolc esztendő során. Martin Guerre impotens volt, a fiatal páron „rontás ült".[1]

Feltehetőleg nem ez volt Martin első balszerencséje. Nem lehetett könnyű a labourd-i fiúnak Artigat-ban felcseperedni. Problémát okozhatott neki a sokféle nyelvjárás: szülei a baszk mellett saját tájszólásukban az okszitánt is használták, és másképp beszéltek azok az emberek, akiket a cserépégetésnél, az aratások alkalmával és a miséken látott. Néha feltehetően megengedték neki, hogy a többi falusi gyerekkel játsszon – az idősebb falusiak gyakran panaszkodtak, hogy a gyerekek lopják a szőlőt –, akik biztosan csúfolták neve miatt. A Martin név hétköznapinak számított Hendaye-ban, de idegennek hatott azokban az években az Artigat-ban használatos Jehan, Arnaud, James, Andreu, Guilhaume, Antoine, Pey és Bernard nevek között. Noha Martin volt a közeli plébánia neve is, ez nem sokat változtatott a helyzeten. A parasztok számára ez állatnév volt, a szamarat nevezték *Martin*nek, és a helyi hagyománynak megfelelően a medvét is így hívták, amit a pásztorok láttak fenn a hegyekben.[2]

A Guerre családban a ház fiatal urának nemcsak egy, hanem két erős személyiségű és meglehetősen vad természetű férfiúval szemben is meg kellett állnia helyét. Rajtuk kívül csak lányok voltak a családban, négy húga (egyikük Jeanne), illetve unokatestvérei, Pierre Guerre lányai, mind kislányok *(pisseuses)*. Mikor pedig férfiasságának a jelei éppen csak megmutatkoztak, még egy leány jelent meg életében, Bertrande de Rols.

Sanxi Guerre fejében talán sohasem fordult meg, hogy fiának gondjai támadhatnak a házaséletben. A faluban egy ilyen fiatal legény házasságát hibás lépésnek tarthatták, részben mert sem az ifjú anyagi helyzete, sem ítélőképessége nem tette alkalmassá a családalapításra, továbbá azért sem, mert kamasz testének erőtlen

és éretlen „nedvei" feltehetően gyenge magot produkáltak (legalábbis így vélekedtek a 16. században). De ha egyszer már kiserkent a fiú fanszőrzete, a testi vágyak megjelenését természetesnek tartották.

Martin és családja kis ideig talán abban reménykedtek, hogy elmúlik majd impotenciája. Baszkföldön szokásban volt, hogy a fiatal fiúk „szabadon kipróbálhatják leendő feleségeiket [...] mielőtt elveszik őket"; talán ezt tekinthetjük a szexuális próbálkozások időszakának. Martin nyúlánk, magas ifjúvá serdült, aki a baszk férfiak híréhez méltóan meglehetősen fürge is volt, ügyes a falusi kardforgatásban és a tornában, Bertrande pedig szépséges fiatal hölggyé lett az évek során (Coras munkájában elsőként a *belle* szót használta leírására). Mégsem történt semmi. Bertrande családja sürgette, hogy lányuk költözzön el Martintól, mivel frigyük nem bizonyult gyümölcsözőnek, a házasságot három év elteltével felbonthatták volna, és ekkor Bertrande a kánonjog értelmében ismét szabadon házasodhatott volna.[3]

Megalázó volt ez a helyzet, amit a falu közvéleménye minden bizonnyal éreztetett is velük. Az a fiatal házaspár, amely házában meghatározott idő után sem volt gyermekáldás, biztos célpontja lett a *charivari*nak (vagy ahogy Pamiers környékén hívták, a *caribari*nak, illetve *calivari*nak). Azok a legények, akik Martinnel bokszoltak és vívtak, valószínűleg bekormozták arcukat, női ruhát vettek fel, és összegyűltek a Guerre ház előtt, boroshordókat ütögettek, csengőket ráztak és kereplőztek.[4] Ez valóban megalázó lehetett.

Martinon rontás volt. Bertrande később úgy mesélte, hogy mindkettőjüket „megkötötte egy boszorkány bűbájoskodása", és ezért nem tudtak házassági kötelezettségeiknek eleget tenni. Ez a boszorkány féltékeny volt a Guerre-ek szerencséjére, a Rols családdal kötött kiváló szövetségre, de az is lehet, hogy egy irigyük bízta meg e tettel. (Manapság a férfi impotenciáját gyakran a feleség dominanciájával vagy ócsárlásával magyarázzák. A 16. században azonban általában egy házasságon kívüli nőt hibáztattak a tehetetlenségért.) Mivel a népi gyógymódok Labourd-ban és Foix megyében is hagyományosan jelen voltak, a fiatal pár valószínűleg többször is felkeresett egy helybeli javasasszonyt. Végül, úgy nyolc esztendő elteltével egyszer csak feltűnt egy öregasszony, „mintha az égből pottyant volna", és elárulta nekik, hogyan oldják fel a



3. kép. Különös katonák (1545 körül)

varázslatot. Négy misét mondtak értük a papok, majd megszentelt ostyát és különleges süteményt fogyasztottak. Ezután Martin a feleségével hált, és Bertrande azonnal megfogant. Egy fiút szült, akit nagyapja baszk neve után Sanxinak kereszteltek.[5]

Ezzel azonban még korántsem jött minden rendbe az ifjú apa körül. Ha abból próbálunk következtetni Martin Guerre lelkiálla-

potára, ahogyan élete elkövetkezendő 12 évéről döntött, feltételezhetjük, hogy a többi fiatallal űzött kardozáson és tornán kívül csak igen kevés dolgot kedvelt Artigat-ban. A tehetetlenség évei utáni kétes szexualitása, a háztartásában élő húgai, akik hamarosan eladósorba kerülnek, illetve örökösi pozíciója, amit Sanxi fia érkezése is kihangsúlyozott, mind olyan helyzeteket eredményeztek, amelyek közül talán egyet sem akart vállalni. A baszk háztartásokban a legjobb esetben is kényes volt a kapcsolat a ház régi és új ura között; képzeljük csak el, milyen lehetett a határozott öreg Sanxi és a tétova Martin viszonya.

A népesség mozgását kutató történészek jelentős ideje vallják, hogy a parasztok migrációját csak gazdasági megfontolások eredményezték, ám éppen Martin Guerre esete tanúsítja ezen elmélet elégtelen voltát. Martin olyan életről álmodott, amely nem köti a kölestáblához, a cserépkészítő műhelyhez, vagyonhoz és házassághoz. Utazott is néhányszor: keleten Pamiers-ben járt bérmálása alkalmával, majd kétségtelenül más ügyekből kifolyólag is; emellett eljutott nyugatra, a Salat folyó mellett fekvő Mane-ba is, ahol összebarátkozott a helybeli fogadóssal.[6] De minden út Artigat-ba vezetett vissza. A falusi társadalomnak voltak olyan intézményei, amelyek bizonyos mozgásteret biztosítottak a fiatalembereknek, és elfogadott, ám átmeneti mentességet a családi élet kényszerűségei alól. Baszkföldön a tenger és a bálnavadászatok szolgáltattak erre alkalmat; Martin biztosan hallott erről nagybátyjától és szüleitől. A Pireneusok területén és az előttük elterülő síkságok vidékén juhászok vonultak nyájaikkal, ahogy azt Le Roy Ladurie nagyszerűen bemutatta a montaillou-i Pierre Maury esetén keresztül.[7] A bálnavadászat gyakorlatilag szóba sem jöhetett a parttól oly távol fekvő Foix grófságiak esetében, a juhlegeltetés pedig elképzelhetetlen volt Artigat legjobb családjai számára. Állataikat „a hegyre" felhajtó juhászokat nem szólították vissza a Lèze völgyébe a terményekkel vagy a kereskedelemmel kapcsolatos teendőik.

Kínálkoztak vajon más lehetőségek is a távozásra? Le Fossat-ban volt egy iskola, a fiatal Dominique Boëri tanult ott, majd később egyetemre ment, és jogi végzettséget szerzett. Aztán ott voltak I. Ferenc király csapatai és serege, ahova – más megyékhez hasonlóan – Languedocban is toboroztak katonákat. Labourd-ból szolgáltak Daguerre-ek a király seregében. Még egy tiszteletettel övezett Le

Mas-d'Azil-beli közjegyző is álmodozott erről, és katonákat rajzolt jegyzőkönyveibe. Vagy ott volt Spanyolország, mely évente több embert is átcsábított a rieux-i egyházmegyéből. A saint-ybars-i Pey del Rieux, „elhatározván, hogy Spanyolországba megy, és ott próbál szerencsét", még elindulása előtt végrendelkezett, hogy halála esetén nővére jusson vagyonához. A lanoux-i François Bonecase magával vitte feleségét is Barcelonába, de születtek olyan házassági szerződések is, amelyekben a vőlegény részletesen kikötötte, hogy szülei miként gondoskodjanak menyasszonya elszállásolásáról és étkeztetéséről, amennyiben úgy döntene, hogy Spanyolországba megy az esküvő után.[8]

A fenti lehetőségek egyikéhez sem járult volna hozzá Sanxi Guerre. 1548-ban azonban, mikor a kis Sanxi néhány hónapos volt csupán, és Martin a 24. életévébe lépett, olyasvalami történt, ami ebben a kérdésben szükségtelenné tette a ház idős urának hozzájárulását. Martin egy kis gabonát „lopott" apjától. Mivel ugyanazon fedél alatt éltek mindketten, ez a lopás valószínűleg a két örökös közötti hatalmi viszálykodást jelzi. Baszk szokások szerint a lopás megbocsáthatatlan bűnnek számított, különösképpen a családon belül. „A baszkok megbízhatóak – írta Pierre de Lancre bíró –, úgy tartják, hogy a lopás az alattomos lélek, az aljavaló, hitvány szív műve; az ember megalázó nyomoráról tanúskodik." Így Martin Guerre lehetetlen helyzetbe hozta magát. „Apja szigorától tartva" elvándorolt – elhagyta atyai örökségét, szüleit, fiát és feleségét –, és évekig nem is hallottak felőle.[9]

*

Érdekes volna megtudni, hogy Martin Guerre vajon visszament-e azon az úton, amelyen apja húsz évvel azelőtt elhagyta otthonát, és felkereste-e Labourd-t. Örökösi státusa kétségtelenül megingott, és talán nem akart találkozni Johanto Daguerre-rel és más unokatestvéreivel sem, nehogy azok családja tudomására hozzák, merre jár. De legalább látta volna szülőfaluját és a part menti hullámokat. Biztosan tudjuk azonban, hogy Martin átkelt a Pireneusokon Spanyolországba, megtanult kasztíliaiul, és végül Burgosban kötött ki, ahol inasként szolgált Francisco de Mendoza házában, a római katolikus egyház bíborosánál.[10]

1550-ben Burgos hozzávetőlegesen 19 000 lakosú, virágzó város volt, amely még mindig Kasztília kereskedelmi központjának számított, a gyapjú elosztásának centruma és a Santiago de Compostela felé igyekvő zarándokok vendéglátója volt. A város pompás katedrálisának püspöke ebben az évben Francisco de Mendoza y Bobadilla, a korábbi coriai püspök volt, tudós és humanista, akit baráti szálak fűztek Erasmushoz és Vives-hez. 1544-ben bíborossá szentelték, és a birodalmi küldöttség tagjaként jelen volt a tridenti zsinat első ülésén. Az egyházat és V. Károlyt támogatva részt vett a nagypolitikában, és több évig Itáliában maradt. 1550 augusztusában testvérével, Pedro de Mendozával küldte el a székesegyházi káptalanhoz a kinevezéséről szóló leveleket. Pedro de Mendoza (a spanyol Santiago katonai rend *comendadora*), aki a spanyol hadseregben kapitányként szolgált, feltehetőleg olyan ügyesen irányította a püspöki háztartást, hogy az minden fennakadás nélkül működött még a főpap távollétében is.[11]

Minden valószínűség szerint ebben a palotában lett inas az artigat-i parasztfiú.[12] A legalsóbb szinten a fontos emberek világába csöppent, a katedrális arisztokrata kanonokjai, a burgosi Ayuntamiento nagykereskedői, az újonnan érkezett jezsuiták és az ideigóráig feltűnő mások közé, akik megfordultak a püspök házában. Láthatta a katedrális kifinomult szertartásait, melyek messze felülmúlták a bajou-i és artigat-i miséket. A város forgatagában járt-kelt karddal az oldalán, és Spanyolország egyik legelőkelőbb házában viselhette a libériát. Vajon sajnálkozva gondolt vissza falujára, amelyet elhagyott, és mesélt-e múltjáról gyóntatójának?

Nemsokára Martin gazdát cserélt, és Francisco testvérének, Pedrónak a szolgálatába állt, aki talán felfigyelt jó fizikai adottságaira, s Martin Pedro egyik segédjeként bevonult a spanyol seregbe. Később Flandriába vezényelték, ahol annak az egységnek lett a katonája, amelyet II. Fülöp zászlaja alatt a saint-quentin-i ütközetben vetettek be a franciák ellen. Talán sohasem fordult meg a fejében, hogy felségárulást követ el. De talán arra sem gondolt, hogy egyszer majd kedve lesz visszatérni Franciaországba.

Bárhol szolgált is – akár Pedro de Mendoza mellett a könnyűlovasságnál, vagy a gyalogságnál –, Martin sérülés nélkül élte túl a pikárdiai város ellen indított spanyol tüzérségi bombázás első napjait. Ezután jött az 1557-es esztendő Szent Lőrinc napja (augusztus

10.) amikor II. Fülöp seregei szétverték a francia csapatokat, amelyek az ostromlott város felmentésére érkeztek. Sok embert megöltek és számos foglyot ejtettek, a francia erők parancsnokától kezdve mindenféle rendű és rangú katonát. „Nagy zsákmányt szereztünk, fegyvereket, lovakat, aranyláncokat, ezüstöt és más tárgyakat" – jegyezte fel dicsekedve naplójába egy spanyol tiszt. Pedro de Mendoza két foglyot ejtett, akikért összesen 300 écu váltságdíjat kapott. Ami pedig Martin Guerre-t illeti: egy francia nehézpuska megsebesítette a lábát. Amputálni kellett, és ezzel Martin fürgeségének kora véget ért.[13]

3. BERTRANDE DE ROLS TISZTESSÉGE

Mikor Martin Guerre kalandos útjára indult, felesége még nem töltötte be a huszonkettedik életévét. A „szépséges fiatal nő" némi sajnálattal tekinthetett vissza múltjára.

Legjobb tudomásunk szerint Bertrande-nak legalább egy fiútestvére volt, és gyermekkorát édesanyja közelében fonás és más női munkák elsajátításával töltötte. Artigat-ban és a közeli falvakban a lányokat sokszor más házhoz küldték szolgálni – egy Le Fossat-i kereskedő feleségéről például tudjuk, hogy ruhaneműket hagyott szolgálójára –, ám a jómódú családoknál, mint amilyen Bertrande-é volt, a lányok gyakrabban maradtak otthon és segítettek a háztartási munkákban, míg férjhez nem mentek.[1]

Ám mielőtt Bertrande-nak alkalma nyílt volna Artigat-ban Nagyboldogasszony ünnepén hegedűszóra táncolni egy falusi legénnyel vagy megismerkedni az udvarlás szertartásaival, feleségül adták Martin Guerre-hez. Bertrande már valószínűleg „virágba szökkent" – így hívták akkoriban a havi vérzést –, különben a családok nem járultak volna hozzá, hogy a fiatalok a nászéjszakán elfogyasszák a termékenységet fokozó italt, amely Bertrande teherbe esését volt hivatva elősegíteni. Oly zsenge korban, egy idegen házban Bertrande ugyanolyan szexuális problémával küszködött, mint Martin. Rajta is „rontás ült" – állította évekkel később a rieux-i bíróságon. Ha a boszorkányok meg akarták hiúsítani a házastársak közösülését, tevékenységük rendszerint csak a férfi nemi szervére irányult.[2] Ám megtörténhetett ez nővel is: „az ördög annyira összezavarhatja egy feleség képzeletét, hogy az a férjét undorítónak találja, és a világ összes kincséért sem hálna vele" – magyarázták az inkvizítorok a *Malleus Maleficarum*ban.[3]

Bertrande talán nem pont ezeket a szavakat használta, de úgy tűnik, egy időre megkönnyebbült, amiért képtelenek voltak a közösülésre. Mégis amikor rokonai a válásra próbálták rábeszélni, határozottan ellenállt. A tizenhat éves Bertrande de Rols személyiségének sajátos vonásait fedezhetjük fel: jó hírének féltése, csökönyös függetlenségi vágya és bölcs realizmusa, amellyel tisztán látta, miként manőverezhet a nemére erőltetett korlátok között. Azáltal, hogy elutasította frigyének felbontását, amelyet egy másik, szülei parancsára kötött házasság követhetett volna, ideiglenesen megszabadult bizonyos házastársi kötelezettségeitől. Így ismét alkalma nyílt a fiatal lányok szabadabb életét élni Martin húgainak társaságában, akikkel jól kijött. Döntése egyben erényességének bizonyítéka is volt. Mint Coras később kifejtette: „ez a cselekedet, mint egy próbatétel, teljes bizonyosságul szolgált az említett de Rols tisztességét *(honnesteté)* illetően".[4] Artigat-ban sok asszony vélekedhetett hasonlóképpen.

Később, amikor Bertrande már a válásra is felkészült, az öregasszony „hirtelen megjelent, mintha az égből pottyant volna", és segített feloldani a varázslatot. Bertrande végül egy gyermeknek adott életet, és ezzel (csakúgy, mint más falusi asszonyok, akiknek könnyebben indult a házasságuk) átlépte az igazi felnőttkor küszöbét. Édesanyja, baszk anyósa és keresztanyjai ismertették meg vele a felnőtt asszonyok világát. Mit tartogatott ez Bertrande számára? Először is egy olyan közeget, ahol a társadalom felépítését és a közösség identitását kizárólag a férfiak határozták meg. A „de" előnévvel, mely számtalan női névben előfordult Artigat-ban és környékén, a parasztok nem a nemeseket igyekeztek majmolni, hanem a falusi társadalom tagozódását kívánták kifejezni. Bertrande „de Rols" volt, apja Rols; Jeanne „de Banquels" volt, apja Banquels; Arnaude „de Tor" volt, apja pedig Tor. Mint láttuk, a Lèze folyó mentén mindig a fiúgyermekek voltak az örökösök, hacsak nem volt olyan szerencsétlen a család, hogy kizárólag lányok születtek. A falusi elöljárók csak a férfiakat hívták össze döntésük megvitatására, míg a feleségek és a falusi özvegyek kizárólag a parancsok kihirdetéséhez gyűlhettek össze.[5]

Ám a földeken és a háztartások hétköznapjaiban a nők nagyon fontos szerepet játszottak. Ők végezték az olyan jellegzetesen női munkákat, mint a kapálás és a szőlő metszése. Férjükkel együtt bérelték és művelték földjeiket, megnyírták a juhot, és *gasailhe* szerződések keretében tehenet és borjút tartottak. Egy bizonyos Maragille Cortalle, saint-ybars-i özvegyasszony egymaga 18 bárányhoz jutott, *en gasailhe*, s megígérte, hogy „jó családapához

méltóan" fogja tartani őket négy éven keresztül. Fonalat sodortak a Le Fossat-i takácsok számára, és kenyeret sütöttek eladásra a többi falusi számára. Egyes nők, mint például a Le Carla-i Marguerite (más néven La Brugarsse) kisebb pénzösszegeket adtak kölcsön, míg vidéki kereskedők asszonyai és özvegyei, mint a Le Fossat-beli Bertrande de Gouthelas és Suzanne de Robert tekintélyes mennyiségű gabonát, kölest és bort adtak el. Természetesen bábaként is tevékenykedtek, s mivel a környéken csak kevés orvos élt, a gyógyítás és ápolás nagy része is rájuk hárult.[6]

Az asszonyok leginkább férjük, vagy ha megözvegyültek, fiaik jóindulatától függtek. Languedoc szokásai elméletileg biztosították a megözvegyült asszonyok számára azon javaik visszaszolgáltatását, amelyeket hozományként vittek a házasságba, ezenfelül még e hozomány értékének egyharmadát mint „növekményt" is megkaphatták. Artigat-ban és a környező mezővárosokban, falvakban a házassági szerződések azonban ezt nem kötötték ki. A feleség jogát a férj birtokaira csak abban a különleges esetben terjesztették ki, ha a szülei vagy megözvegyült anyja a párral együtt szándékozott élni. Általában a férj akarata érvényesült, melyet végrendeletében fogalmazott meg. Kedvezőbb helyzetben a felesége rendelkezhetett a megboldogult férj javainak jövedelmével, egészen addig, míg „özvegységben" (néhány végrendelet hozzáteszi: „és erényességben") élt. Abban az esetben, ha a férj valóban megbízott feleségében, vagy meg akarta jutalmazni őt „nyájas szolgálataiért", végrendeletében külön kikötötte, hogy özvegye élvezheti javait „anélkül, hogy a világon bárkinek is elszámolással tartozna azokról". Ha a feleség nem volt jó viszonyban a férj örököseivel, akkor a férj részletesen rendelkezett a hagyatékról az asszony számára: évente egy mázsa gabonára és egy hordó jó borra; minden két évben egy ruhára, egy pár cipőre és harisnyára, ezenfelül tűzifára és egyéb dolgokra volt jogosult. Abban az esetben, ha az asszony újból megházasodott, hozományának megfelelő összeget kapott, esetenként a növekménnyel együtt.[7]

E falusi környezet nemcsak a jó gazdafeleségre jellemző tulajdonságokat részesítette előnyben, hanem segített a nőnek kialakítani kapcsolatait a férfiakkal, és számítgatásokra is ösztönözte, például arra, hogyan használja ki az özvegység előnyeit. Egy artigat-i feleség még csak nem is álmodozhatott arról, hogy egyszer olyan

pozícióba kerüljön, mint Durfort nemesasszonya, Rose d'Espaigne, aki női örökösként a falutól keletre földeket vásárolt, és részes bérlőit zaklatta. Ám bízvást élvezte más falubeli asszonyok tiszteletét, és özvegységének „informális" hatalmát: nevében helyet kapott az előkelő „Na" cím, frissen házasodott fiának szőlőspincét adományozhatott, keresztgyermekeinek pedig szűknadrágot. Úgy tűnik, a nők kiismerték magukat ebben a rendszerben, és tudásukat továbbadták egymásnak az anyák és lányaik mélyen összetartó és cinkos kapcsolatain keresztül. Feleségként férjüket mindenkori örökösüknek tekintették, özvegyasszonyként pedig rendszerint fiaikat részesítették előnyben, leányaik rovására. Szörnyen meg voltak sértve, ha *bagasse*-nak, azaz kurvának nevezték őket. Ilyenkor jóvátételt követeltek sérelmeik orvoslására. Egy Le Fossat-i háziasszony például beperelte egyik szomszédnőjét, aki nemcsak megütötte, hanem „tyúknak" is nevezte őt egy a baromfiak miatt kirobbant veszekedés során.[8]



4. kép. Táncoló parasztok. Georges Reverdy: Le Branle, 1555 k.

Bertrande de Rols ezen értékek világában nőtt fel. A további kalandok során sohasem jelezte, hogy szeretett volna e falusi társadalom keretein kívül kerülni, elhagyni a közösséget, vagy kitagadottá válni. Ahhoz azonban ragaszkodott, hogy a saját útját járja. Talán anyósának alakja is példaként szolgált, Bertrande a közvetlen közelében élő baszk nők öntudatát örökölte. A labourd-i asszonyok, sokszor saját jogon örökösök és úrnők, „arcátlanságukról" voltak nevezetesek, és később boszorkányként váltak hírhedtté.[9]

Ám éppen akkortájt, amikor Bertrande immár anyaként új viszonyba került volna anyósával, Martin Guerre nyom nélkül eltűnt. Ez felért egy katasztrófával. Még a pletykakedvelő parasztokat is aggasztotta egy fontos falusi ember váratlan eltűnése. A Baszkföldről érkezett Guerre családnak egy újabb skandalumot kellett átvészelnie. Martin szülei anélkül haltak meg, hogy hírt kaptak volna fiúk felől. Az idősebb Sanxi végül megbocsátott fiának, és megtette mind a hendaye-i, mind pedig az artigat-i birtokok örökösévé. A helybeli közjegyzők tudták, mi a teendő az egyetlen örökös távollétében: „ha halott, vagy ha nem tér vissza" – a fordulat szerint –, mások léptek helyébe. Egyelőre Pierre Guerre lett néhai bátyja tetemes javainak kezelője, és egyben Martin hajadon húgainak gyámja is.[10]

Időközben – valószínűleg az 1550-es évek elején, az idősebb Sanxi halálát követően – Pierre Guerre kísérletet tett a Guerre és a Rols családok közti kapcsolat megmentésére, és Martin elhagyott hitvesének megsegítésére. Miután megözvegyült és egyedül maradt saját lányaival, Pierre feleségül vette Bertrande özvegy édesanyját.[11] A közös háztartás megteremtésekor szövegezett házassági szerződésük feltehetően részletesen rendelkezett a javakról. Bertrande anyja valószínűleg mindazon ingóságát és pénzét a házasságba vitte, amelyet a férje arra az esetre hagyott rá, ha újból megházasodna; Pierre ígéretet tehetett arra, hogy támogatni fogja Bertrande-ot és fiát, Sanxit; végül az új pár megegyezhetett abban, miként osztoznak majd az újonnan szerzett ingóságokon. A szomszédos házat, melyben egykor az idős és a fiatal földbirtokos élt, valószínűleg rövidebb időszakokra bérbe adták – az adott körülmények között senki sem bízta volna Bertrande-ra a ház vezetését –, és saját birtokán Pierre a főképp nőkből álló háztartás igazgatását vette át.

Mindezek az események sokat rontottak Bertrande helyzetén. Se nem feleség, se nem özvegy, és újra édesanyjával kellett egy fedél alatt élnie. Se nem feleség, se nem özvegy, ám találkoznia kellett más falusi asszonyokkal a malomnál, a kútnál, a cserépkészítő műhelynél vagy az aratásnál. És a törvény sem biztosított számára gyógyírt. A 12. századtól, III. Sándor pápasága óta a jogtudósok kikötötték, hogy a feleség nem házasodhat meg újból férje távollétében, függetlenül attól, hány évre hagyta el hitvese, hacsak nem tudott meggyőző bizonyítékokkal szolgálni haláláról. A polgári jogban más lehetséges hagyományok közül a még szigorúbb, *Justinianus-féle törvény* volt hatályban. A toulouse-i parlament így idézte azt 1557-ben egy házassági ügy kapcsán: „A férj távollétében felesége nem léphet frigyre újból, hacsak nem rendelkezik bizonyítékokkal férje halálát illetően... még akkor sem, ha a férj húsz vagy még több éve van távol... És a halált vagy tanúkkal kell bizonyítani, akik egyértelmű tanúvallomást tesznek, vagy komoly és nyilvánvaló feltételezésekkel kell alátámasztani."[12]

A parasztok természetesen megkísérelhetik megkerülni a törvényt – nem ez lenne az első eset –, és vízbefúlás vagy gyilkosság hírét költhetnék, vagy egyszerűen figyelmen kívül hagyhatnák a törvényt, ha volna egy együttműködésre hajlandó pap a faluban. Ám Bertrande úgy döntött, nem folyamodik ilyen eszközökhöz. Érdeke azt diktálta, hogy fia közelében maradjon, és egyben attól se kerüljön távol, ami majdan a fiú öröksége lesz. Ráadásul makacsul és öntudatosan gondolt magára és hírnevére. Bármilyen pillantásoknak és csábításoknak volt is kitéve, a szépséges fiatal nő az összes későbbi vallomás szerint „erényesen és tiszteletre méltón" élt.[13]

Eközben Bertrande dolgozott, fiát, Sanxit nevelte, és várakozott. Magányosságán átsegíthette négy sógornője és az a bábaasszony, aki tanácsokkal látta el korábban, mikor meg volt babonázva. A két lelkész, akik Messire Jacques Boërit követték Artigat plébániáján, nem helyi családok sarjai voltak, és lehetséges, hogy nem tartózkodtak állandóan a parókián; Bertrande így talán csak Szent Katalinhoz fordulhatott problémáival, akinek a kápolnája a temetőben állt.[14] Életét – mint később a rieux-i bíró előtt elmondta – három szakaszra osztotta: kilenc-tíz év gyermekkor, kilenc-tíz év házasság, majd a várakozás időszaka, ami nyolc vagy még több évig is elhú-

zódott.[15] Mindazok után, hogy fiatalasszonyként csak rövid ideig élhetett nemi életet, és túl volt egy házasságon, amelyben férje nem tanúsított sok megértést iránta – talán tartott is tőle, de mindenesetre elhagyta őt –, Bertrande olyan férjről és szeretőről álmodhatott, aki megváltozva tér hozzá haza. Aztán 1556 nyarán egy férfi jelent meg nála, aki a rég eltűnt Martin Guerre-ként mutatkozott be. Korábban Arnaud du Tilh vagy Pansette néven ismerték.

4. ARNAUD DU TILH ÁLARCAI

Gascogne és Languedoc vidékén a du Tilh ismert névnek számított, csakúgy, mint Lombez egyházmegyében, Arnaud szülőhelyén. Apja, Arnaud Guilhem du Tilh egy Sajas nevű faluból származott, anyja pedig, egy Barrau lány, a közeli Le Pin-ből. Ezek a falvak a rieux-i egyházmegyétől északnyugatra feküdtek, a Garonne folyón túl; Sajas-ból Artigat-ba egész napos lovaglással lehetett csak eljutni.

Arnaud vidékét a kortársak *Comminges*-nek nevezték. François de Belleforest nevű honfitársa úgy írta le a vidéket, mint „gabonában, borban, gyümölcsben, szénában, dióolajban, kölesben és más létfontosságú termékekben gazdag föld. A Comminges bővelkedik a férfiakban, akik a lehető legbátrabb harcosok, [...] számtalan nagy mezőváros, gazdag falu és ősi várkastély található itt, több nemessel, mint Franciaország bármely más vidékén."[1]

Arnaud du Tilh valószínűleg kevésbé csillogó jelzőkkel írta volna le szülőföldjét. Sajas-nak Jean de Vize, majd később fia, Séverie voltak a földesurai; Le Pin-ben pedig az erős, ősi Comminges-Péguilham ház birtokolta a földesúri hatalmat. Ez nemcsak a szokásos szolgáltatásokat jelentette, hanem beavatkozást is a falu életébe. Mane-ban például az uraság megpróbálta korlátozni a lakosok jogát, hogy kocsmát vagy mészárszéket tartsanak. Az emberek „megsokasodása" nem csupán szabad munkaerőt jelentett a földeken, hanem a földkínálatra is nyomást gyakorolt; Lombez egyházmegye közjegyzőinek gyakorta kellett részesbérleti szerződéseket szövegezniük.[2]

A Toulouse vonzáskörzetéhez tartozó területen élénk gazdasági tevékenység folyt. Sajas-i és Le Pin-beli parasztok Riumes-be és még távolabb, L'Isle-en-Dodonba, Lombezbe, Gimont-ba és Toulouse-ba mentek, hogy gabonát, bort, ruhaneműt és fát vásároljanak vagy árusítsanak, juhot, kecskét és ökröt szerezzenek *en gasailhe*; vagy gyapjút és bőrt szállítsanak a megrendelőknek. Sajas egyike

volt a Riumes-t környező kisebb falvaknak. Hegyes-lankás vidékén harminc-negyven család élt, legtöbbjük földműveléssel és állattartással foglalkozott, mások lenvásznat szőttek, vagy más falusi mesterséget űztek. Le Pin nagyobb volt, inkább Artigat méretű, és többféle kézművesmesterségnek is helyt adott, bár a falunak valószínűleg csak a 17. századtól volt saját közjegyzője.[3]

A du Tilh és a Barrau családok átlagosnak számítottak ebben a falusi társadalomban. 1551-ben az egyházlátogatás alkalmával nem sorolták őket a falubeli elöljárók és *bassinier*-k – a Dabeyat-k s Daubanok, de Soles-ok és Saint Andrieu-k – közé, akik a helyi ügyekben döntöttek és részt vettek a plébánia ügyeinek intézésében. Ők inkább a parasztság középső rétegeiből kerültek ki, akik elegendő földdel és szőlővel rendelkeztek, így amikor Arnaud Guilhem meghalt, és fiai között egyenlő arányban felosztotta vagyonát (ez volt a gyakorlat Sajas-ban és Le Pin-ben is, csakúgy, mint Artigat-ban), egy kis földet Arnaud is örökölt.[4]

A du Tilh-ekkel kapcsolatban egyedül fiuk, Arnaud volt említésre méltó. Fiatal évei Martin Guerre-ével ellentétes módon teltek el. Fiús családban nőtt fel, és bátyjaival jól kijött. Elég alacsony és zömök volt, és nem különösképpen jeleskedett a falusi sportokban. Ám csodálatosan csűrte-csavarta a szót, és olyan memóriával rendelkezett, amit egy színész is megirigyelt volna. Az a fajta legény volt, akiben Sajas plébánosai – szinte az egyedüliek, akik alá tudták írni a nevüket a faluban – potenciális papot láthattak, akit érdemesnek találhattak iskoláztatni.[5]

Ha ezt megkísérelték, biztosan mélyen meg is bánták. Arnaud du Tilh „züllött", „rossz életű" ifjúként lett ismert, aki „elmerült minden bűnben". Sokat ivott, talán éppen Rieumes kocsmáiban, és szexuális kalandokat keresett, feltehetően Toulouse prostituáltjainál. Pansette-ként (Haspók), amolyan nagy étvágyú emberként lett közismert. Biztosan szerette a farsangokat és a táncot, szeretett jelmezbe öltözni vagy a vidám hangulatú „ifjak apátságai" játékaiban részt venni, amelyek Gascogne falusi életének oly jellegzetes részét alkották. Hirtelen haragú volt, aki sokszor káromolta Krisztust (fejét, testét, vérét és sebeit), amely talán nem számított olyan bántónak, mint Szűz Mária sértegetése, ám így is feslett életű emberekkel, kártyásokkal és szerencsejátékosokkal volt összefüggésbe hozható. Pansette annyira éles eszű volt, hogy mágiával

kezdték gyanúsítani, ami szinte bóknak számít, ha figyelembe vesszük, hogy nem egy vénasszonyt, hanem egy húszas éveinek elején levő, társaságot kedvelő legényt illettek vele.[6]

A maga módján Arnaud du Tilh ugyanúgy hadilábon állt családjával és a paraszti tulajdonnal, mint Martin Guerre Artigat-ban. Noha ügyes-bajos dolgai sokszor elszólították Pouy-de-Touges-be vagy akár olyan messze, mint Toulouse, Arnaud nyughatatlanul valami másról álmodozott, túl a sajas-i uradalmon, túl Lombez egyházmegye hegyein. Mindig megvolt a lehetőség arra, hogy a király gyalogosainak csapatába, a „kalandorok" társaságához szegődjön, akik között olyan sok gascogne-i kereste szerencséjét. Gimont-ban a közjegyzőket számtalan esetben felkérték, hogy jegyezzék le a környékről háborúba induló katonák végakaratát. Egy jelentéktelen lopássorozat után Pansette is elhagyta otthonát, hogy Pikárdia csatamezőin II. Henriket szolgálja.[7]

★

Vajon találkozott-e a két szökevény, mielőtt Arnaud du Tilh elhatározta, hogy Martin Guerre-nek adja ki magát? A rieux-i bírónak benyújtott panaszában Bertrande de Rols elmondta, hogy a két férfi bajtársként ismerhette egymást, „és a bizonyos du Tilh, mint az lehetséges, elkísérhette a háborúba a fent említett Martint, és a barátság ürügyén attól sok személyes és különleges dolgot tudhatott meg róla és feleségéről". Ez az ötlet vezérelte Corast, hogy magyarázó jegyzetet írjon a barátságról és annak elárulásáról. Arnaud rieux-i tanúvallomásának az a része, amelyben beszámol azokról a helyekről és személyekről, akiket Martin távolléte alatt állítólag meglátogatott Franciaországban és Spanyolországban, és amelyeket később a bíróság mind ellenőrzött, alátámasztja a feltételezést, miszerint a két férfi találkozhatott korábban. Ez az információ származhatott Martintól vagy másoktól, akik ismerték őt. Ám nehéz elképzelni, miként lehettek bizalmas barátok a hadseregben, hiszen Martin a spanyol királyért harcolt, aki a francia király ellensége volt, és lehetséges, hogy Arnaud még azelőtt visszatért Pikárdiából, mielőtt Martin elhagyta volna Burgost.[8]

Mindezek ellenére kóborlásai során a két fiatalember találkozhatott. Egyfajta „gondolatkísérletként" képzeljük el, mi történt volna, ha az artigat-i örökös összebarátkozik a sajas-i aranyszájú

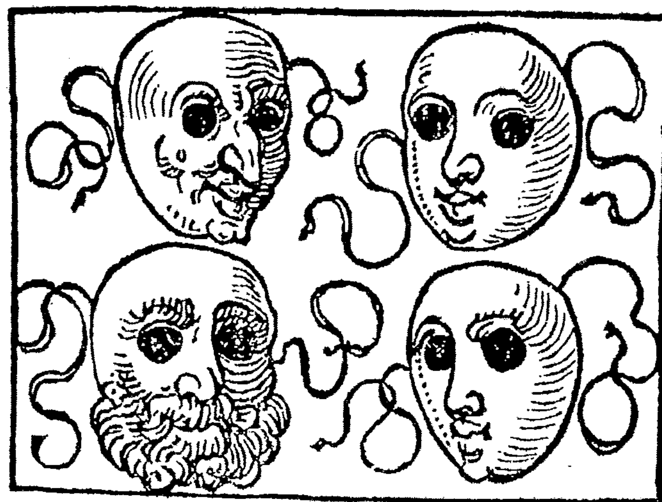
parasztal. Rájönnek, hogy hasonlítanak egymásra, noha Martin magasabb, soványabb és kissé sötétebb bőrű Arnaud-nál. Inkább másoktól hallják mindezt, mint saját maguk figyelik meg, hiszen a 16. századi falusiak nem pillantottak gyakorta tükörbe (ez a tárgy hiányzott a falusi háztartásból), s így képzeletükben nem élt saját arcuk képe. A hasonlóság nyugtalanítja és lenyűgözi őket, és mivel számos népszerű közmondás foglalkozik azzal, hogy a szem formája, vagy az állkapocs alakja miként jelez bizonyos jellemvonásokat,[9] elgondolkoznak azon, vajon többről van-e szó, mint felszíni hasonlatosság. Bizalmukba fogadják egymást. Martin ambivalens módon nyilatkozik atyai örökségéről és feleségéről, s hasonmásának talán úgy tűnik, burkoltan arra céloz, „vidd a nőt". És Pansette azt kérdi magától: „Miért is ne?" Mindenesetre később, artigat-i tartózkodása alatt Arnaud bizalmasan közölt egy-két dolgot egy sajas-i ismerősével, többek között azt is kijelentette, hogy „Martin Guerre halott, s rám hagyta javait".[10]

Ez egy a lehetséges forgatókönyvek közül, ám nem az, amelyet Arnaud du Tilh végül beismert. Azt állította, hogy sohasem találkozott Martin Guerre-rel azt megelőzően, hogy Artigat-ba ment. Ha ez igaz, úgy a csalás még érdekesebbé válik (Le Sueur, a pamfletíró szavaival élve: még csodálatosabb, *mirabilis magis*), és lélektanilag is valószínűbb: megmutatja a különbséget egy másik ember életének puszta utánzása és annak kisajátítása között. 1553 táján, valószínűleg a thérouanne-i, hesdini és valenciennes-i csatákat követően Arnaud visszatért a pikárdiai katonai táborból. Egy napon, mikor a Salat folyó mentén átvágott Mane-on, Martin két barátjával találkozott: Maître Dominique Pujollal és Pierre de Guilhet-vel, a fogadóssal, akik összetévesztették őt az Artigat-ból eltűnt emberrel.[11]

Ekkor Pansette-ben felébredt a szélhámos. A legfortélyosabb módokon információkat gyűjtött Martin Guerre-ről, helyzetéről, családjáról és a korábbi cselekedeteiről, kijelentéseiről. Sorra vette Pujolt, Guilhet-t, és a Guerre család „más bizalmas barátait és szomszédait", és lehetséges, hogy az előző két férfi végül a bűntársa lett.[12] E mozgalmas világban a pletykák sűrű szövevényén keresztül is szerezhetett információt anélkül, hogy Artigat-ba kellett volna mennie. Pletykák bőségesen akadtak, és olyan családi részletekre is kiterjedtek, mint például annak a fehér férfi szűknadrágnak a helye,

amit Martin elutazása előtt egy bizonyos ládában hagyott. Sok falusinak megtudta a nevét, és azt is kiderítette, milyen kapcsolatot ápoltak Martinnel. Kérdezősködött Labourd-ról, és megtanult néhány baszk kifejezést. Sok hónapjába telt Arnaud-nak, hogy felkészüljön szerepére, hiszen csak 1556-ban érkezett meg Artigat-ba. (Nem tudjuk, hogy Arnaud hol élt a felkészülés időszakában. Lehetséges, hogy nem tért vissza Sajas-ba, a régi, „züllött életéhez").

Vajon szokatlan volt egy 16. századi falusi vagy mezővárosi ember számára, hogy megváltoztassa nevét, és új identitást formáljon magának? Nap mint nap előfordult ilyesmi. Amikor a Daguerre-ek elhagyták Hendaye-t, Guerre-re változtatták nevüket, és új szokásokat vettek fel. Elképzelhető, hogy így tett minden paraszt, aki elköltözött otthonából. És függetlenül attól, hogy elment vagy maradt, becenevet vagy álnevet vehetett fel. Ezeket Artigat-ban sokszor a vagyonhoz kapcsolták, Sajas-ban pedig a személyiséghez: Arnaud egyik falubelijét „Tambourin"-nek, azaz dobnak hívták,[13] Arnaud pedig Pansette volt.



5. kép. Maszkok.
Guillaume de la Perrière: Le Theatre des Bons Engins. Lyon, 1549.

Ám másnak kiadni magát? A farsang idején és más ünnepnapok alkalmával a falusi ifjú beöltözhetett állatnak, más sorból való vagy esetleg ellentétes nemű embernek, és annak jelmezében tetszeleghetett. A *charivari*ban az egyik paraszt eljátszhatta a másik szerepét, helyettesíthette társát, akit megaláztak gyümölcstelen házassága vagy helyteleníthető házastársi viselkedése miatt. Ezeket a maszkokat azonban csak ideiglenesen viselték, ráadásul a közösség érdekében.

Öncélúbb megtévesztésnek számított, amikor egészséges koldusok bénának vagy vaknak tettették magukat, néhányan pedig más embert színleltek, hogy örökséghez vagy egyéb gazdasági előnyökhöz jussanak. Mesemondók terjesztették a „Három testvér történetét": két imposztor magának követelte az igazi örökös javait, s a herceg úgy győződött meg ez utóbbi kilétéről, hogy mindhármuknak megparancsolta, lőjenek ki nyílvesszőt az apa holttestére. Ám nemcsak a mesében történt ez meg. 1557-ben a damaszkuszi születésű Aurelio Chitracha megérkezett Lyonba, felvette a néhai Vallier Trony nevét és olyan pénzösszegeket, amelyek Tronyt illették meg, egészen addig, amíg a Trony javaival megbízott apácák felfedezték a csalást, és elfogatták a férfit. Ugyanebben az évben, mindössze néhány utcával arrébb, Antoine Ferlaz és Jean Fontanel nyíltan Michel Mure-nak adták ki magukat; mindketten külön közjegyzőt választottak, és váltókat, illetve nyugtákat adtak ki Mure nevében, mígnem az ráébredt a csalásra.[14] Arnaud du Tilh-nek minden bizonnyal volt mit nyernie azáltal, hogy Sajas-ból átköltözött Artigat-ba, hiszen Martin Guerre öröksége nagyobb volt, mint az övé. Ám az is egyértelmű, hogy a mindenre kiterjedő felkészülése, nyomozásai, memorizálásai – sőt akár próbaelőadásai – során Pansette túllépett farsangi álarcos szerepén vagy a pusztán örökség után kajtató csaló fortélyain, amikor egy új identitást és új életet hamisított magának a Lèze folyó menti faluban.

5. AZ ELJÁTSZOTT HÁZASSÁG

Az új Martin nem ment egyenesen Artigat-ba. Le Sueur feljegyzése szerint először egy szomszédos falu, valószínűleg Pailhès vendégfogadójában szállt meg. A fogadósnak Martin Guerre-ként mutatkozott be, és sírva fakadt, mikor felesége és családja került szóba. A hír eljutott négy húgához, akik azonnal a fogadóba siettek, ott örömmel üdvözölték, majd visszamentek Bertrande-ért. Ám mikor Bertrande megpillantotta, meglepetésében megtorpant. Csak azt követően borult a férfi vállára és csókolta meg, hogy a férfi szeretettel szólt hozzá, és emlékeztette a régi dolgokra és beszélgetésekre, külön megemlítvén a ládában hagyott fehér szűknadrágot. Talán a szakálla miatt nehéz volt felismerni. Pierre Guerre is komolyan figyelte, és nem hitte, hogy az unokaöccse áll előtte, amíg a férfi közös múltjukról nem mesélt. Végül Pierre magához ölelte, és hálát adott az égnek, hogy visszatért.

Az új Martin még ekkor sem ment Artigat-ba, hanem a fogadóban maradt, hogy kipihenje az utazás fáradalmait, és kigyógyuljon betegségéből. (Le Sueur azt állítja, hogy vérbajban szenvedett. Furcsa és nemes lélekről tett tanúbizonyságot, ahogy Bertrande testét igyekezett megóvni a szifilisztől, míg épp azon mesterkedett, hogy bemocskolja a nő lelkét és ágyát.) Mindez lehetőséget adott Bertrande-nak, hogy ápolja, és lassan hozzászokjon a férfihez. Az pedig még többet megtudhatott Martin Guerre múltjáról. Amint javult az állapota, Bertrande visszavitte őt házába, férjeként fogadta, és segített neki újraismerkedni a falubeliekkel.

Az új Martin artigat-i fogadtatása hasonlóképpen zajlott. Név szerint üdvözölte az embereket, és ha úgy tűnt, nem ismerik fel, tíz-tizenöt évvel korábbi közös emlékeket elevenített fel. Mindenkinek elmesélte, hogy a francia király seregében szolgált, néhány hónapot spanyol földön töltött, és már alig várta, hogy ismét falujában lehessen rokonai körében, fiával, Sanxival, és különösképpen feleségével, Bertrande-dal.[1]

Azt hiszem, nem meglepő, hogy kezdetben sem a család, sem a szomszédok nem éltek a varázslás vádjával, amellyel később támadták Arnaud-t, és amit ő mindig is tagadott. Arnaud jelenléte többek számára is kívánatos volt Artigat-ban – még ha felemás érzelmekkel is fogadták, hiszen a visszatérő személyek mindig reményeket hiúsítanak meg és hatalmi viszonyokat zavarnak meg. Mégis inkább kívánatosnak találták személyét, mintsem elutasítandónak. Martin Guerre, a ház ura, az örökös újra a helyén volt. Ráadásul jöttének hírét mások hozták, eleve arra hangolva az embereket, hogy Martin Guerre-t lássák benne.[2] A felismerést csak erősítették meggyőző szavai, és pontosan idézett emlékei. Igaz, nem szakasztott úgy nézett ki, mint az a Martin Guerre, aki annak idején a faluból távozott. Ám a Guerre családban nem voltak festett arcképek, amelyek segítségével feleleveníthették volna arcvonásait, és természetesnek találhatták, hogy egy férfi megpocakosodik, miközben eljárnak felette az évek, vagy hogy egy paraszt megváltozik a katonáskodás évei során. Bármilyen kétségek is gyötörhették az embereket, egy ideig elnémították vagy talán el is temették azokat, és hagyták, hogy az új Martin beleszokjon szerepébe.

Vajon mit érzett Bertrande de Rols? Rájött-e, hogy az új Martin nem az a férfi, aki elhagyta őt nyolc évvel azelőtt? Talán az elején még nem, amikor a férfi megérkezett a „jeleivel" és bizonyítékaival. Ám a makacs és tisztességes Bertrande nem olyan nőnek tűnik, akit könnyű lett volna megbolondítani, még egy olyan elbűvölő férfinak sem, mint Pansette. Mire ágyába fogadta a férfit, már minden bizonnyal ráébredt a különbségre; minden artigat-i nő egyetértett volna azzal, hogy „a férfi érintését" lehetetlen összetéveszteni egy másikéval.[3] Akár nyílt, akár hallgatólagos beleegyezéssel, Bertrande segített a férfinak, hogy férjévé váljon. Az új Martin Bertrande álmát váltotta valóra, végre békében, barátságban (hogy 16. századi értékeket idézzünk) és szenvedélyben élhetett együtt egy férfival.

Ez eljátszott házasság volt, s nem a szülők által elrendezett, mint Bertrande 18 évvel korábbi frigye, és nem is olyan szokásos, szerződéssel megkötött egyezség, mint az anyjáé és Pierre Guerre-é. Egy hazugsággal kezdődött, de – mint később Bertrande leírta – idejüket „igaz házastársak módjára töltötték, együtt étkeztek, ittak és háltak". Le Sueur szerint a „Pseudo-Martinus" „csendesen, veszekedés nélkül" élt Bertrande-dal, és „minden tekintetben



6. kép. Falusi házaspár Rousillonból, Artigat-tól délre, 1529. Das Trachtenbuch des Christoph Weidiz.

olyan rendesen viselkedett vele, hogy senki sem gyanított csalást". A szépséges Bertrande ágyában immár minden rendben ment. Három éven belül két lánynak adott életet; az egyik meghalt, ám a másik, Bernarde, Sanxi kishúga lett.[4]

Az új Martin és Bertrande kapcsolatának bizonyítékai azonban nem ebből a három békés esztendőből származnak, hanem abból az időszakból, amikor az eljátszott házasság jogosságát kétségbe vonták. Minden arról tanúskodik, hogy a férfi beleszeretett a nőbe, akiért annyit „próbált", és az asszony is őszintén szívébe zárta férjét, aki meglepte őt. Később a pereskedés idején, amikor a férfi kiszabadult a börtönből, Bertrande fehér inget adott neki, megmosta lábát, és visszafogadta ágyába. Mikor megpróbálták meggyilkolni, Bertrande saját testével fogta fel az ütéseket. A bíróságon a férfi „gyengéden" szólította meg, és életét a nő kezeibe helyezte, mikor kijelentette, „ezer borzalmas halálnak" veti alá magát, ha Bertrande megesküszik, hogy nem ő a férjura.[5]

A felhőtlenebb időkben sokat beszélgettek. Az új Martin „éjjel s nappal tartó beszélgetések" során bővítette ismereteit Bertrande-ról, a Guerre családról és Artigat-ról. A 16. században a keresztény humanisták és protestáns moralisták ideálisnak találták az ilyen intim eszmecserét férj és feleség között, amely – ha egyáltalán létezett – az artigat-inál sokkal „fennköltebb" házakban valósulhatott meg. Mint azt Le Roy Ladurie is felvetette egy korábbi időszakkal kapcsolatban, az okszitán társalgásból fakadó öröm nemcsak a szomszédok esti összejövetelein jutott kifejezésre, hanem a falusi szerelmesek szavaiban is.[6] Az új Martinnek feltehetően több megbeszélnivalója akadt Bertrande-dal, mint a termés, a juhok és a gyerekek. Gyaníthatjuk, hogy többek között azt is elhatározták, tartóssá teszik eljátszott házasságukat.

Olyan parasztok számára, akik a népi rítusok és a katolikus házassági törvények manipulálásának több száz éves tradíciójával rendelkeztek, nem volt nehéz igazolást találni egy ilyen tettre. A 12. század végétől egészen 1564-ig a kánonjog szerint csakis a partnerek egyetértésével jöhetett létre a frigy. Ha egymás jelenlétében kimondva is férjnek és feleségnek tekintették egymást (még akkor is, ha se pap, se tanúk nem voltak jelen), majd zálogot cseréltek, és különösen ha utána együtt is háltak, felbonthatatlan szövetségre léptek egymással. Az egyház helytelenítette a házasságkötésnek eme „titkos" módját,[7] de mindig akadtak olyanok, különösen falusiak, akik ezt saját céljaikra használták fel: kiskorúak voltak, és szüleik ellenezték a házasságot; egy túlságosan közeli rokonukat szándékoztak elvenni, és nem kaptak felmentést a törvény alól; szerettek volna szexuálisan érintkezni, és ez volt az egyetlen lehetséges módja; vagy a partnerek egyike már házas volt valahol más vidéken.[8]

Ez a tradíció nem nyújtott gyors megoldást az artigat-i pár különös helyzetében. Az új Martin végül is egy idegen ember bőrébe bújt, Bertrande-nak pedig nehéz lett volna összeegyeztetnie lehetséges bigámiáját erényességével, hogy a lelkiismeretét ne is említsük. Ám a hagyomány megengedte nekik, hogy úgy *értelmezzék* a házasságkötést, mint amiben ők dönthettek, egyedül csakis ők.

A katolikus egyház tanítása szerint azonban a lelkük felett semmi esetre sem rendelkezhettek. Noha végül mindketten beismerték viselkedésük bűnös voltát, nem valószínű, hogy valaha is teljességében meggyónták volna bűneiket Artigat vagy Bajou papjainak. Az összes feljegyzés szerint házasságuk békés éveiben tiszteletre méltó párnak tartották őket; ha egy pap megtudta volna a húsvéti gyónáskor, hogy az új Martin valaha Pansette volt, kiközösítette volna őket mint notórius házasságtörőket, hacsak nem költöztek volna azonnal külön. Ez a probléma felveti a protestantizmus kérdését Artigat-ban. Lehetséges, sőt valószínű, hogy az új Martin és Bertrande de Rols érdeklődni kezdtek az új vallás iránt, részben azért, mert így még egy igazolást találtak életükre.

Foix grófságban már 1536-ban terjesztették az igét a protestáns térítők, és 1551-ben többen elhagyták Pamiers-t és Le Mas-d'Azilt, és Genfbe mentek. 1557 után a mozgalom megerősödött, s 1561-ben Le Mas – felbátorodván protestáns úrnője, Jeanne d'Albret példáján – protestáns városnak nyilvánította magát. Le Carla, amely még közelebb feküdt Artigat-hoz, a protestáns egyház egyik bástyájává vált. A Lèze folyó menti falvakban és mezővárosokban is voltak megmozdulások. A konzervatív katolikus Jacques de Villemur, Pailhès földesura kemény kézzel fogta parasztjait, ám Le Fossat-ban létezett egy fontos csoportosulás, amely több családot tömörített, és amelyet 1563-ban az „új vallás követésével gyanúsították". 1568-ban az artigat-i templom „bálványoktól" való megtisztítását és az oltár lerombolását nemcsak a protestáns katonák

végezték, hanem a helyi megtérített lakosok is. Egy későbbi egyházlátogatási jegyzőkönyv úgy említi ezt az időszakot, mint amikor „Artigat lakosai hugenották voltak".[9]

Egy ekkora kiterjedésű mozgalmat elő kellett készíteni. Ez azt jelenti, hogy már egy évtizeddel korábban az Artigat-t Pamiers-vel, Le Fossat-val, Saint-Ybars-ral, Le Carlával és Le Mas-d'Azillal összekötő kereskedelemben a gyapjúval, gabonával és borral egyetemben a protestáns eszmék is áramlottak. Egyúttal azt is jelenti, hogy Antoine Caffer, genfi lelkipásztor, aki 1556-ban Foix-ban a Saint-Vincent temetőben prédikált, átutazott Artigat-n is. A faluban feltehetőleg volt valakinek egy francia nyelvű protestáns röpirata vagy Újszövetsége, amelyet szomszédainak okszitánul olvasott fel. Noha csecsemőiket még katolikus keresztelőmedencékben keresztelték, a papot hallgató emberek közül páran már alig várták azt a napot, amikor a protestáns lelkész foglalja el a káplán helyét. Eközben a helyi klérus nem volt abban a helyzetben, hogy visszavágjon. Mikor 1553 tájékán Messire Pierre Laurens du Caylar lett Artigat plébánosa, bíróságon kellett szembenéznie egy másik versenyző jelölttel, s az ügyben végül a toulouse-i parlament döntött. (Ugyanez történt Dominique de Claveria esetében az 1540-es és Jacques Boërivel az 1530-as években.) Bajou-ban az egyszerű családból származó Drot fiú volt a plébános, aki képtelen volt falujában különösebb befolyást szerezni.[10]

Mivel bizonyítható, hogy a mi „eljátszott" házaspárunkat megérintette az új tanítás? Először is a Rols család protestáns lett: gyermekeiknek ótestamentumi neveket adtak (például Ábrahám), és a 17. században, amikor a legtöbb artigat-i ismét hű katolikus volt, még mindig akadtak Rols-ok, akik Le Carlába jártak át református istentiszteletre.[11] Ami az új Martint illeti, kétlem, hogy már az evangéliumi tanításoktól átszellemülten érkezett Artigat-ba. A lombezi püspököt, Antoine Olivier-t protestáns szimpatizánsnak tartották, és Arnaud egyházmegyéjében volt egy jelentős protestáns mozgalom is.[12] Ám a katonaviselt Arnaud du Tilh-nek valószínűleg más tervei voltak 1553 és 1556 között, és az is lehetséges, hogy nem tartózkodott Sajas-ban. Inkább úgy vélem, hogy Artigat-ban vált nyitottá az új gondolatok előtt, ahol a maga által alakított új élete felért egy megtérés tapasztalatával, amely kiölte belőle az istenkáromlót, a „rosszéletű" fiatalembert, ha a csalót nem is teljesen.

Bárhogy is történt, lényeges megemlíteni, hogy az új Martin rieux-i és toulouse-i, egymást követő tárgyalásai során egyetlen artigat-i vagy bajou-i lelkész sem játszott fontos szerepet. Feltehetően az ügy során kihallgatott 180 tanú között voltak ők is, de mondandójuk nem került be abba a beszámolóba, amelyben Coras összegzi a mindkét oldalról felhozott nyomós bizonyítékokat. Fontos az is, hogy az új Martin tiszteletet tanúsított a kikérdezésére kiküldött két bíró, Jean de Coras és François de Ferrières iránt, akik már 1560-ban vonzódtak a protestantizmushoz, és akik később annak legkitartóbb támogatóivá váltak a toulouse-i parlamentben. Martin kérte, hogy térjenek vissza végső gyónására, amely nem tartalmazott katolikus formulákat vagy szentekre való utalásokat, hanem egyedül Isten kegyelméért esedezett azon bűnösök számára, akik reményüket a keresztre feszített Krisztusba helyezték.[13]

Milyen reményt nyújthatott a protestáns tanítás az új Martinnak és Bertrande-nak „igaz házasságuk" évei alatt? Közvetlenül Istennek mesélhették el történetüket, nem volt szükség semmilyen emberi közvetítőre. Tudatosan megformált életük az isteni gondviselés része volt. Talán értesültek a protestáns Genfben 1545 után elfogadott új házassági törvényről is. Ott a házasság már nem számított szentségnek; ha egy férj elhagyta társát „anélkül, hogy a feleség erre okot adott volna, vagy bármi módon bűnös lett volna", egyéves nyomozás után az asszony engedélyt kaphatott a presbitériumtól a válásra, és újból megházasodhatott.[14]

Még ha magukévá tettek vagy felhasználtak is efféle gondolatokat, rá kellett ébredniük, hogy a jövő bizonytalan. Hogyan lehet egy református presbitériumnak megmagyarázni Arnaud du Tilh Martin Guerre-ként való újjászületését? Az új Martin megnyerte cinkostársának Bertrande-t, egy időre legalábbis, de vajon számíthatott-e egy imposztor Artigat többi lakosára?

6. PERPATVAR

Az új Martin Artigat-ban nemcsak férj, hanem örökös, unokaöcs és tekintélyes földbirtokos paraszt is volt. Ezen szerepekkel kapcsolatban kezdődtek végül is a bajok.

A ház, amely valaha az idősebb Sanxi Guerre tulajdonát képezte, most az új Martin otthona lett. Két hajadon húga – baszk szokásnak megfelelően – valószínűleg visszaköltözött hozzá. Ő és Bertrande részt vettek a falusi élet különböző színterein, vendégeskedtek, keresztszülőkké váltak és kereskedtek. Pierre Guerre-nél és feleségénél (aki, emlékszünk, Bertrande anyja), Martin Guerre férjezett nővéreinél, Bertrande bátyjánál és más szomszédoknál, barátoknál tettek látogatásokat, akiknek később az új Martin személyazonosságáról kellett tanúskodniuk. Catherine Boëri (aki évekkel azelőtt a hatástalan bájitalt hozta Bertrande nászágyához), a Pailhès-ből való Loze család, a Del Pech család, a Le Carlából származó szíjgyártók, a pamiers-i James Delhure és felesége, és az artigat-i Bernarde Arzel (lehetséges, hogy Bernarde volt a gyermek Bernarde Guerre keresztanyja) mind az új Martinék jómódú falusi családi köréhez tartoztak.[1]

A gazdálkodás elkezdése sem okozott nehézségeket az új Martinnak: a búzát, a kölest, a szőlőt és a juhot már Lombez egyházmegyéből is ismerte. Sajas környékén volt cserépkészítő műhely is, mivel azonban az új Martin tranzakciói között nem szerepel a tégla, úgy tűnik, hogy Pierre Guerre fenntartotta jogát e családi vállalkozás felett. Lenyűgöző volt azonban, ahogyan az új Martin a Guerre-vagyont egyre inkább a kereskedelem szolgálatába állította; Jane Banquels-hez hasonlóan falusi „kereskedő" lett belőle, a Lèze folyón és még távolibb vidéken kereskedett gabonával, borral és gyapjúval. Artigat-ban nehéz lett volna egy nagybirtok intézőjévé válni – ez volt a legsikeresebb út egy languedoc-i falusi kapitalista számára –, mert a falu fennhatósága alá tartozó területen nem volt nemesi vagy apátsági birtok. Lehet, hogy sikerült csatlakoznia azon férfiak közé, akik 1558–1559-ben az artigat-i egyházi javadalmat bérelték (ezen évek számadásaiban kihagyások találhatók), mindenesetre részt vett földvásárlásokban, földek eladásában és bérbeadásában. Azaz megpróbált pénzügyi előnyöket szerezni azokból a birtokokból, amelyeket Sanxi Guerre nagy gonddal gyűjtögetett Artigat-ban, és örökösére, Martin Guerre-re hagyott.[2]

Bertrande de Rols örömmel fogadhatta az események ilyen alakulását, hiszen egy falusi kereskedő felesége sokszor maga is kereskedővé vált. Ám Pierre Guerre kételkedni kezdett. Eleinte örült annak, hogy unokaöccse a faluban volt, és hencegett vele cimborái előtt, mint például Jean Loze, Pailhès elöljárója előtt. Később az új Martin parcellákat kezdett eladni az atyai örökségből *(propres),* mely gyakorlat, mint láttuk, nem számított ritkának a Lèze völgyében folyó aktív földkereskedelemben, ám nem egyezett a baszk szokásokkal. Mikor pedig azt indítványozta, hogy adják bérbe valamelyik ősi hendaye-i birtokot, vagy talán adják is el, Pierre Guerre minden bizonnyal elborzadt.[3]

Eközben Martin mást is tett, ami kihívta Pierre Guerre éktelen haragját. Megkérte Pierre-t, hogy adja oda neki azokat a számadásokat, amelyeket az idősebb Sanxi halála után unokaöccse birtokainak kezelőjeként készített. Szépen kérte tőle – „illendő szavakkal", melyek mindig ott voltak a tehetséges Pansette nyelve hegyén –, ám közben arra gyanakodott, hogy Pierre megtartotta az örökség egy részét, és azt a profitot is meg akarta kaparintani, amit Pierre ebből szerzett. Sokáig visszafogottan vitatkoztak, ám végül 1558 végén vagy 1559 elején az új Martin polgári pert indított Pierre ellen a rieux-i bíróságon.[4]

Hasonló esetek nem voltak ismeretlenek a paraszti családok körében. Labourd-i szokások szerint Pierre-nek inventáriumot kellett volna készítenie unokaöccse javairól, amikor az örökség kezelője lett, és letétet kellett volna letennie annak biztosítékaként, hogy jó állapotban fog mindent visszaszolgáltatni. Rieux egyházmegyében azon özvegyasszonyoknak, akik élvezhették férjük javait, inventáriumot kellett nagykorúvá váló gyermekeik számára készíteni, kivéve, ha a férj külön kikötötte, hogy „ezzel (őket) ne terheljék". Artigat-ban a vagyont kezelő gyám számadása és a birtok jövedelmeinek békés átadása – a félreértéseket elkerülendő – egy közjegyző előtt folyt.[5]

Pierre Guerre azonban úgy vélte, az új Martin túl messzire merészkedett. Talán úgy érezte, hogy Martint távollétének körülményei nem jogosították fel semmiféle jutalomra. Úgy vélekedhetett, hogy unokaöccsének, akit „gyermekkorától kezdve felnevelt", nem kellene ragaszkodnia az effajta szerződésekhez, és főként nem lenne szabad pereskedéshez folyamodnia. Lehetséges, hogy az idős patriarcha zokon vette a kihívást, amely hatalmát kérdőjelezte meg, így nemet mondott, és komolyan is gondolta azt. Lehet, hogy egyszerűen – az új Martin szavaival élve – Pierre „kapzsiságáról" volt szó, hogy az ingóságokat és a jövedelmeket megtartsa saját háztartása, illetve lányai és vejei számára.

Mindenesetre azok a kétségek, amelyeket az eszes Martin első megjelenésekor még el tudott oszlatni, most elszabadultak, és egyre szaporodtak Pierre képzeletében. Miért felejtett el annyi baszk kifejezést, melyek közül oly sokat egész gyermekkorán keresztül használt? Miért nem érdekelte már a kardjáték és az akrobatika? A pocakos test, amelyet unokaöccse felnőtt alakjaként elfogadott, most idegennek tűnt. Ha figyelmesen megnézte Sanxit, a fiú nem hasonlított arra a férfira, aki beköltözött Bertrande ágyába. Mindenekfelett pedig „a baszk ember megbízható". Martin Guerre apjától kis gabonát lopott egykor, és ezzel szégyent hozott az atyai örökségre. Most pedig egy imposztor szégyentelenül azon ügyködik, hogy mindenéből kiforgassa az örököst.[6]

Pierre meggyőzte feleségét és vejeit a rettenetes igazságról. Bertrande anyja teljes egyetértésben élt férjével, nemcsak mint engedelmes feleség, de mint gyakorlatias nő és jó anya, aki odaadóan védte lánya érdekeit. Talán nem könyörgött Bertrande-nak évekkel azelőtt, Martin impotenciája idején, hogy váljon el a férfitól, és keressen egy jobb férjet? Most meg kell mentenie lányát a házasságtörés szégyenétől. Együttesen próbálták meg rávenni Bertrande-ot, hogy emeljen vádat a férfi ellen, akivel együtt élt. Bertrande ezt makacsul megtagadta.

A elkövetkező több mint egy év alatt a Guerre család megosztott volt, és a perpatvar elterjedt a faluban, sőt még azon is túl. Pierre Guerre mindenkinek szétkürtölte, hogy az új Martin egy szélhámos, aki rászedte őt. Barátját, Jean Loze-t kérte meg, hogy segítsen pénzt előteremteni az imposztor megöletéséhez. Loze megtagadta a segítséget, felháborodván azon, amiért barátja képes lett volna unokaöccsét bántalmazni. Az új Martin azt terjesztette, nagybátyja azért találta ki a történetet, mert ő a számadást kérte. A falu vargája azt firtatta, hogy ha tényleg ő Martin Guerre, akkor a lába miért ment annyira össze az évek során? Martin húgai ragaszkodtak hozzá, hogy az új Martin a bátyjuk (lehet, hogy ők Pierre helyett Martint szívesebben látták a család fejeként és a javak birtokosaként); Pierre vejei pedig kitartottak amellett, hogy az új Martin hazug ember. (Bertrande bátyjának véleményéről nincs feljegyzés.) Bertrande vadul védte őt mint „férjurát": „Ő Martin Guerre, a férjem, vagy maga az ördög Martin bőrébe bújva. Jól ismerem. Ha valaki olyan őrült, hogy az ellentétét merje állítani, azt megölöm." És amikor Pierre Guerre és vejei furkósbottal támadtak a férfira, mint már elmondtuk, Bertrande saját testével védte meg.[7]

1559 tavaszán és nyarán Artigat elöljárói kétségkívül több gyűlés alkalmával is megvitatták Martin Guerre esetét. Olyannyire megosztott volt a falu, hogy sohasem tudtak volna ítélkezni az ügyben. Egyesek szemében az új Martin derék családfő, férj és falusi kereskedő volt, akit jogtalanul megrágalmazott kapzsi nagybátyja. Mások szerint lódító imposztor, aki jó hírétől fosztott meg egy tisztességes családot. Sokan pedig nem tudták eldönteni, hol is van az igazság. Mindkét oldalon nagyra becsülték a falusi család értékét, ám az egyik oldalon jobban hangsúlyozták a fiatalabb nemzedék vágyait, hogy kirepüljenek, és megnézzék kicsit a világot, és hogy saját maguk döntsenek a tulajdon felhasználásának kérdésében. A másik oldalon pedig nagyobb hangsúlyt kapott az idősebb családtagok véleménye és a családi szokások folytonossága.

Érdekes lenne tudni, hogy ez a véleménykülönbség egybevágott-e a falusi társadalmat megosztó más ellentétekkel. Coras beszámol arról, hogy Artigat-ban és környékén körülbelül ugyanannyi támogatója volt az új Martinnak, mint Pierre Guerre-nek, ám a Guerre családon kívül csak három esetben említ sajátos véleményt: Catherine Boëri és Jean Loze Martint, a varga pedig Pierre-t támogatta. Az biztos, hogy Artigat-t nem szabdalták olyan egyértelműen a családi határvonalak, mint Montaillou-t, amely a Clergue és az Azéma családok közt volt felosztva, úgy 250 évvel korábban. Ehelyett a politikai intézmények inkább Artigat és a környező falvak vezető családjai közti szövetségek kialakulásának kedveztek. A Banquels, a Loze és a Boëri családoknak megvoltak a

saját köreik és a tőlük függő személyek, ám a közjegyzői szerződésekből kiviláglik, hogy ezek a csoportok átfedték egymást. Esetünkhöz hasonlóan a perpatvarok nem mindig követték a szigorúan vett családi ágakat.[8] Talán megkockáztathatom azt a kijelentést, hogy a Martin Guerre-ügyben a helybeli protestáns szimpatizánsok inkább arra hajlottak, hogy az új Martinnak higyjenek, míg a katolikusok Pierre Guerre-ben bíztak jobban.

Akárhogy is volt, 1559 késő nyarán és őszén két olyan esemény is lejátszódott, amely jelentősen rontott Martin és Bertrande helyzetén. Egy rochefort-i katona utazott át Artigat-n, aki megpillantván a szóban forgó férfit, tanúk előtt csalónak nevezte. Martin Guerre két évvel azelőtt Flandriában járt, és Saint-Quentin ostrománál elvesztette fél lábát. Az igazi Martin Guerre-nek falába van, mondta a katona, aztán útjára ment.[9]

Ez az jelenti, hogy tizenegy év után az igazi Martin Guerre még életben lehetett, és az új Martin csaló voltát bizonyító érvek sokasodtak. Egyre valószínűbbnek tűnt, hogy Pierre Guerre meg fogja találni a módját annak, hogy az imposztort bíróság elé citálja. A párnak fel kellett készülnie, hogy szembeszálljanak Pierre érveivel, és ekkor valószínűleg kidolgoztak egy stratégiát, amit a tárgyalások alatt végig követhetnek. A férfi tanúvallomásának a lehető legteljesebbnek kellett lennie Martin Guerre életének minden pillanatát illetően, egészen Labourd-tól kezdve, és mindig egyeznie kellett Bertrande-éval. Olyan intim részleteknek is birtokában kellett lennie, amelyeket senki sem vonhat kétségbe. Talán akkor a bíróság elismerni majd, hogy ő az igazi Martin Guerre, és Bertrande mostohaapját is elhallgattatják.

Ismét elkezdődtek Pansette próbái. Megint végigvették régi életüket, újraátélték a menyegzőt, az ünnepségeket, a megszüntetett impotenciát, a varázslat megtörését. Bertrande emlékezetében olyan szexuális epizód után kutatott – talán ki is színezett egyet –, amellyel elkápráztathatnák a bíróságot. (Később Coras az effajta tanúvallomásról azt mondta, hogy „sokkal egyszerűbb volt megérteni, mint elmesélni vagy leírni".)[10]

Ekkor jött a másik csapás. Jean d'Escornebeufnek, Lanoux földesurának leégett az egyik gazdasági épülete, és az új Martint vádolta a gyújtogatással, majd a toulouse-i bíróval *(sénéchal)* bebörtönöztette. Az Escornebeufök a Lèze völgyének kisnemesei közé

tartoztak, és Jean birtokai az Artigat-tól közvetlenül nyugatra elterülő egyházközségben voltak. Korábban földeket vásárolt Artigatban, és 1550-ben, Antoine Banquels-hez és másokhoz hasonlóan, ő is bérbe vette az egyházi javadalmat. Lehet, hogy valójában néhány artigat-i földműves gyújtotta fel az épületet, akik rossz néven vették, hogy egy nemes behatolt falujukba, amelynek büszkén vallottan nem volt földesura. Ám Escornebeuf a skandalumok középpontjában álló derék paraszt-kereskedőt, Martin Guerre-t választotta céltáblául, és vallomása során – egyértelműen Pierre Guerre bizalmas tanácsára – kijelentette a bíró előtt: a fogoly „elbitorolta egy másik férfi ágyát".[11]

Bertrande nagy bajban volt. Úgy tűnik, háztartását ismét visszaköltöztette anyjához és Pierre Guerre-hez.[12] Toulouse-ba ment (32 év alatt talán ez volt az első útja ide), pénzt és más szükséges holmikat vitt Martinnak a börtönbe, és nyíltan hangoztatta, hogy ez a férfi a férje, és Pierre Guerre és felesége hamis tanúskodásra próbálják őt kényszeríteni. Escornebeuf nem rendelkezett megfelelő bizonyítékkal az új Martin ellenében. Ha Artigat földesura lett volna, talán fölényben lehetett volna, ám a toulouse-i bíróság *(Sénéchaussée)* előtt el kellett ejtenie a gyújtogatás vádját. A foglyot szabadon engedték.[13]

Eközben Pierre Guerre újabb lépéseket tett annak érdekében, hogy rájöjjön, ki is valójában ez a csaló. Ezen a vidéken, ahol az emberek jöttek-mentek, és ahol messze terjedtek a pletykák, meglepő, hogy semmit sem derített ki már korábban. Az új Martin saját maga hagyott hátra nyomokat utazásai során. Pouy-de-Tougesben, a rieux-i egyházmegyéhez tartozó, és Sajas-tól délre fekvő faluban például a fogadó tulajdonosa felismerte benne Arnaud du Tilh-t, ám ő arra kérte, hogy hallgasson erről, hisz „Martin Guerre halott, rám ruházta javait". Egy bizonyos Pelegrin de Liberos Pansette-nek szólította, mire az új Martin csendre intette, ám kiesett a szerepéből, mikor rábízott két zsebkendőt, hogy vigye el a bátyjának, Jean du Tilh-nak.[14]

Az effajta történetek Pierre Guerre fülébe jutottak, aki most már másképp is meg tudta nevezni a köztük levő csalót: Arnaud du Tilh alias Pansette, a rosszéletű férfi Sajas-ból. Ám ahhoz, hogy elkapja a hazugot, neki is hazudnia kellett. Hamisan Bertrande de Rols meghatalmazottjaként jelent meg a rieux-i bírónál. (Lehetséges,

hogy egy közjegyzővel hitelesített okmány segítségével tette; amikor Maître Jean Pegulha Le Fossat-ból Artigat-ba ment, hogy szerződéseket fogalmazzon, munkáját sokszor Pierre Guerre házában végezte.) Bertrande nevében engedélyt kapott arra, hogy hivatalos nyomozást indítson a magát Martin Guerre-nek nevező férfi ügyében, és azt azonnal börtönbe vettesse néhány felfegyverzett férfi segítségével. A törvény megengedte ezt olyan különleges esetekben, amikor a vádlott várhatóan szökést kísérelhetett meg, vagy „rossz hírnévnek örvendett, és több hatalmas vétkéért kiérdemelte a gyalázatot".[15]

Miután 1560 januárjában az új Martin visszatért a toulouse-i börtönből, Pierre már felkészülten várta. Bertrande gyengéden fogadta, megmosta a lábát, és ágyába fogadta. Másnap korán reggel Pierre és vejei felfegyverkezve megragadták Bertrande nevében, és azonnal a rieux-i börtönbe vitették.[16]

Hadd időzzünk el itt egy kicsit, és nézzük meg, vajon elkerülhetetlen volt-e a helyzet. Ha az igazi Martin Guerre sohasem tért volna vissza, vajon megúszta volna Arnaud du Tilh? Néhány pragmatikus történésztársam szerint abban az esetben, ha az imposztor nem kérte volna a számadásokat, és ha a családi vagyon tekintetében jobban követte volna nagybátyja elképzeléseit, évekig játszhatta volna Martin Guerre szerepét anélkül, hogy valakinek is feltűnt volna. Másrészt viszont nemrégiben, mikor Artigat-ban olyan emberekkel beszélgettem Bertrande-ról és Arnaud-ról, akik még ismerték a történetet, ők elmosolyodtak, megvonták vállukat és azt mondták: „Ez mind jól van, de az a csirkefogó akkor is hazudott."

Úgy hiszem, hogy ezek az artigat-i emberek közelebb járnak az igazsághoz. Nem mintha több óvatossággal és előrelátással Arnaud du Tilh nem írhatott volna magának más forgatókönyvet. És nem mintha Arnaud lett volna az egyetlen csaló Artigat-ban: éppen most kaptuk Pierre Guerre-t is csaláson, és még hallunk másokról is, mielőtt a történet végére érnénk. Ám egy ekkora hazugság, ilyen égbekiáltó csalás – különösen, ha egyetlen ember kényszeríti a többiekre – kellemetlen következményekkel jár mind a személyes érzelmeket, mind pedig a társadalmi kapcsolatokat illetően.[17]

Arnaud folyamatos cinkosságot várt el a falubeliektől és a Guerre családtól, akiknek bizonyos mértékig jóvá kellett hagyniuk a hazugságot. Nem volt falusi Jágó, aki gonosz módon egymás ellen fordította az embereket; ám miután valaki másnak a nevében lett derék háztartásfő és apa, már nem vallhatta be hazugságát, és már nem nyerhette el bocsánatukat. Ily módon elkerülhetetlenül erős nyugtalanság, bizonytalanság, és bizalmatlanság alakulhatott ki a falubeli és családi kapcsolatokban. Amikor az emberek nyilvánosan kezdték firtatni személyazonosságát, ismét felmerült a mágia vádja. És a gyanúsítás mögött most sokkal több félelem rejlett, mint amikor fiatal korában vádolták ezzel.

A hazugság zavaró belső távolságtartást eredményezhetett Arnaud és a többi falusi között. Már hangsúlyoztam, hogy Arnaud nem csupán egy imposztor volt, aki Martin Guerre pénzét akarta, aztán köd előtte, köd utána. Languedocban a baszk Pierre Guerre félelmét, amit az új Martin az atyai örökség részeinek *(propres)* eladásával és a számadás követelésével váltott ki, másként is értelmezhetjük – talán artigat-i támogatói is így tették: a paraszti viselkedés elfogadható és újszerűen kezdeményező formájaként. Az új Martin pedig maradni akart, illetve visszatérni minden útjáról Bertrande ágyába. Az a tény, hogy a számadásokat kérte, bizonyítja, mennyire otthonosan érezte magát szerepében. De a fejében kellett hogy legyen valamiféle magyarázat, ez azonban nem lehetett olyan, hogy segítségével felülemelkedhessék saját társain, és lehetővé tegye számára az újbóli integrációt, vagy olyan, amely legalább módot adott volna a bölcselkedésre és a túlélésre, hanem csak szégyenteljes magyarázat lehetett. („Baszk vagyok, és ez igazából nem az én hazám"), hanem csak szégyenteljes magyarázat lehetett. („Nem köt ezekhez az emberekhez semmi").

Bertrande számára, aki tudta az igazságot, a hazugság egyéb következményekkel is járt. Korábban a lehető legmegfelelőbb módon próbálta alakítani életét, felhasználva nemiségét és képzelőerejét. Ugyanakkor büszke volt tisztességére és erényességére, és mint később a bíróságon elmondta, istenfélő ember volt. A falusi társadalom középpontjában anyaként és tiszteletre méltó asszonyként kívánt élni, azt akarta, hogy fia egyszer örökös legyen. Megbünteti majd Isten őket a hazugságért? És ha házasságuk puszta kitalációnak bizonyul, ő csupán egy szégyenteljes házasságtörőnek

számít anyja és a többi falusi asszony szemében? Bertrande lányát vajon megbélyegeznék-e, hiszen úgy tartották, hogy a házasságtörésben fogant gyermek magán viselte szülei bűnének jelét?[18] Szerette az új Martint, ám az egyszer már becsapta; nem teheti meg talán újból? És mi történne, ha visszatérne a másik Martin Guerre?

*

Miután az új Martin Guerre-t gyorsan börtönbe szállították, a nap további részében Bertrande az anyja és mostohaapja jelentős nyomásának volt kitéve. Még azzal is megfenyegették, hogy elzavarják a háztól, ha hivatalosan nem hagyja jóvá Pierre kezdeményezését. A makacs asszony számítgatott, és kidolgozta tervét. Végigviszi majd a pert az imposztor ellen, ám reméli, hogy elveszíti. Követi azt a stratégiát, amit az új Martinnal terveltek ki a tanúvallomásokat illetően, és reméli, hogy a bíró majd hites férjének nyilvánítja a férfit. Ám tekintettel kételyeire és az elmúlt pár hónap eseményeire, Bertrande feltehetően felkészült arra az esetre is, ha megnyeri a pert, bármilyen szörnyű következményekkel járna is az új Martinra nézve. A nap folyamán ruhát és pénzt küldött a fogolynak Rieux-be. Aznap este, sötétedés után Bertrande jóváhagyta azt az eljárást, amit Pierre az ő meghatalmazottjaként kezdeményezett, és elfogadta, hogy felperesként a rieux-i bíró előtt bevádolja azt a férfit, aki magára öltötte igazi férjének, Martin Guerre-nek az alakját.[19]

7. A RIEUX-I TÁRGYALÁS

A rieux-i bíróság feltehetően nem volt ismeretlen az Artigat-ban élő családok körében. Mindig akadtak vitás ügyek, amelyeket nem tudtak helyben megoldani, és végül a rieux-i bíróságon, peres úton próbálták rendezni: Jehanard Loze keresetet indított Rieux távol lévő püspöke ellen a plébániának tartozó éves járadék miatt; a parasztok egymást fogták perbe egy darabka földért; Jeanne de Banquels pedig egy másik örökösnővel állt hadilábon.[1] Amikor Martin Guerre ügyének tárgyalása elkezdődött, a tanúvallomást tevők nagy részének volt némi elképzelése arról, hogy milyen ára és veszélyei lehetnek a királyi igazságszolgáltatásnak, és milyen lehetséges előnyökkel járhat egy ilyen per.

Maga a bíró fizetése csak közepes összegnek számított a toulouse-i parlament tisztviselőinek illetményéhez viszonyítva. Ám Rieux életében nagyon fontos embernek számított, aki sikerrel versenyzett a hírnévért és hatalomért a helyi földesurakkal. Firmin Vayssiere jogi licenciátus és elvhű katolikus már 1560-ban betölthette ezt a posztot, majd később az egyházi birtok ellen irányuló hugenotta támadások felderítésével bízták meg az egyházmegyében.[2] Most azonban a király rieux-i ügyészével és a bíróság ügyvédeivel együtt pályafutásának talán egyik legrejtélyesebb ügyével találta szembe magát.

Csalás szándékával felvenni valakinek a nevét és kisajátítani személyiségét komoly bűnnek számított a 16. századi Franciaországban. Bár nem volt rá előírt büntetés, ha a királyi ügyész is részt vett a polgári perben a felperes, ez esetben Bertrande de Rols oldalán, a vádlottat több fenyegette, mint egyszerű bírság. Ha bűnösnek bizonyul, testi fenyítésben részesülhet, de akár halálra is ítélhetik. Ilyen esetben, ahol egy férfi becsülete és élete volt a tét, a bizonyítéknak „biztosnak, kétségbevonhatatlannak és a napnál is világosabbnak" kellett lennie.[3] Azonban egy fényképek, magnó, ujjlenyomat-rögzítő,[4] személyazonossági igazolvány és születési

anyakönyvi kivonat nélküli korban, ahol csak néhány portré készült, és rendszertelen plébániai nyilvántartást vezettek – ha egyáltalán foglalkoztak ezzel –, miként lehetett meghatározni egy személy azonosságát minden kétséget kizáróan? Próbára lehetett tenni az illető emlékezőképességét, noha mindig megvolt annak a lehetősége, hogy valaki korábban betanította. Tanúk azonosíthatták, ám abban csak reménykedni lehetett, hogy a tanúskodó személy lelkiismeretes és megbízható. A személy arcán vagy testén különleges jegyeket lehetett figyelembe venni, ám ezek jelentőségét csak olyan tanúk erősíthették meg, akik már korábbról ismerték a személyt. Vagy össze lehetett hasonlítani a család többi tagjával. Meg lehetett vizsgálni a kézírását, de ez csak akkor volt hitelt érdemlő, ha az illető és a korábbi személy is tudott írni, és ha maradt fenn példány az utóbbi írásából. Felhasználva a parasztok beszámolóit Martin Guerre-ről, a rieux-i bíróságnak effajta bizonyítékokból kellett kihámozni valamiféle igazságot.

Az első lépésben a felperes által megnevezett tanúktól kellett információkat szerezni, és erre a tanúlistára kétségkívül mind Bertrande, mind pedig Pierre gyűjtött neveket.[5] (Pierre valószínűleg olyan személyeket írt össze, akik reményei szerint a vádat támogatnák, Bertrande pedig olyanokat, akik kétséget ébreszthettek azt illetően.) A felperes által fedezett bírósági költségek csökkentése miatt a tanúvallomások nagy részét Rieux helyett valószínűleg Artigat-ban vagy annak közelében tették. Képzeljük csak el, milyen izgalom vehetett erőt az embereken, amikor a bíró vagy a képviselője megjelent a színen, a vélemények képviseletében jobb és bal felől a helyi közjegyzők, illetve Maître Dominique Boëri, a Le Fossat-i ügyvéd között. A tanúknak meg kellett esküdniük, hogy csakis az igazat vallják, majd ezután a kihallgató visszaolvasta vallomásukat az első szótól az utolsóig – legalábbis ez volt a feladata –, hogy megváltoztathassák vagy kiegészíthessék azt. Ezután nevükkel vagy jellel hitelesítették a dokumentumot.

Miután a királyi ügyésznek alkalma nyílt megvizsgálni a vallomásokat, és kifejteni véleményét az ügy kapcsán, a bíró megkezdte a kihallgatásokat Rieux-ben. Megidézte a foglyot, a vádakról és Martin Guerre életéről kérdezte, majd végighallgatta azokat az érveket, amelyeket a vádlott hozott fel saját védelmére. Azután meghallgatta Bertrande de Rolst is, majd ismét beidézte a vádlottat,



7. kép. A vádlott és a tanú szembesítése. Jean Milles de Souvigny (Ioannes Millaeus): Praxis Criminis Persequendi. Paris, 1541.

hogy kiderüljön: állításai egyeznek-e Bertrande-éval. Ebben a helyzetben a bíró komolyan vette a fogoly kijelentését, amit a felperes által megnevezett tanúk vallomásai is megerősítettek, miszerint Pierre Guerre Bertrande akarata ellenére kényszerítette a nőt, hogy pert indítson. Bertrande-ot elköltöztették Pierre házából, és máshol szállásolták el.[6]

Ezután következett a tanúk újbóli meghallgatása és a fogollyal való szembesítésük. (Még mindig a felperes állta a költségeket.) A bíró ellenőrzi, hogy a tanú tartja-e magát mindahhoz, amit a kihallgatás során mondott, majd szólítják a vádlottat. A vádlott sorolni kezdi ellenvetéseit *(reproches)* a tanú személyét és szavahihetőségét illetően még azelőtt, hogy tudná, mi hangzott el róla. Ez az egyetlen lehetősége, hogy vádlóinak szavahihetőségét kétségbe vonja, és ezt a lehető legjobban ki kell használnia. Ezután hangosan felolvassák a tanú vallomását, a vádlott pedig, ahol szükségesnek véli, alibik szolgáltatásával és kérdésekkel próbálja kikezdeni a vallomást.

Számos ügy rögtön a szembesítések után befejeződött, annyira nyilvánvaló volt a királyi ügyész és a bíró számára a vádlott bűnössége vagy ártatlansága. Nem így történt azonban Martin Guerre esetében. A vádlott olyan tanúkat nevezett meg, akik megerősíthették a kihallgatások és a szembesítés során tett állításait. Bertrande még nem ejtette el vádat, a vádlott pedig biztos volt abban, hogy bizonyítani tudja, az asszonyt hamis tanúvallomásra bírták. A bíró sem volt elégedett a vallomásokkal: többet akart megtudni erről a rejtélyes artigat-i parasztasszonyról, a többi tanú hírnevéről és a fogoly személyazonosságáról. A királyi ügyészt utasították, hogy gyűjtse össze a vádlott tanúit (most rajta volt a sor, hogy a költségeket állja; a pénzt már előtte letétbe kellett helyeznie). Artigat, Sajas és a környék templomaiban ünnepélyes szertartással *monitoire*-t olvastak fel, olyan levelet, amely a kiközösítés terhe mellett arra szólított fel mindenkit, hogy aki ismerte az igazságot az ügyben, tárja fel azt a bíró előtt. Ezt feltehetően még a protestánsok is komolyan vették, bármennyire is kétségbe vonták a papok hatalmát.[7]

Százötven ember ment el Rieux-be vallomást tenni, mielőtt a per véget ért. Két egyházmegye területén, szinte minden faluban azt kérdezték maguktól az emberek: hogyan lehet megmondani valakiről, kicsoda, valakiről, akit kiragadtak a földek és a család jól ismert környezetéből, és most a rieux-i bíróság tárgyalótermében állították elő? Az artigat-i tanúk, szinte kivétel nélkül, csak egy dologban értettek egyet: amikor a fogoly közéjük került, mindannyiukat a nevén üdvözölte, és pontosan emlékeztette őket sok évvel korábbi közös élményeikre és azok körülményeire. Ezen túl nem voltak közös nevezőn, csakúgy, mint a máshonnan érkezett tanúk. Negyvenöten vagy még többen állították azt, hogy a fogoly Arnaud du Tilh, alias Pansette, vagy legalábbis nem Martin Guerre, hiszen gyermekkoruktól kezdve együtt ettek, ittak valamelyikkel. Köztük volt Carbon Barrau, Arnaud du Tilh anyai nagybátyja Le Pinből; emberek, akikkel Pansette jóval korábban szerződéseket kötött; és három ember, akik már akkor felismerték Arnaud du Tilh-t, amikor az még Bertrande de Rols férjeként élt. Körülbelül harminc-negyven ember állította, hogy a férfi minden bizonnyal Martin Guerre; hisz a bölcső óta ismerték. Köztük volt Martin Guerre négy húga, két sógora és a környék egyik legtiszteletreméltóbb családjából származó Catherine Boëri.

Azok a tanúk, akik ismerték Martin Guerre-t, mielőtt elhagyta Artigat-t, most 12 évvel korábbi emlékeik közt kutattak. A parasztoknak feltehetően jó vizuális memóriájuk volt – munkájuk során számtalan látványt, formát és színt kellett fejben tartaniuk –, itt azonban ismét eltértek a vélemények. Néhány tanú fenntartotta, hogy Martin magasabb, soványabb és sötétebb bőrű volt a vádlottnál, ezenkívül laposabb volt az orra, előrenyúlóbb az alsó ajka, szemöldökén egy forradással, amit sehol sem találtak az imposztoron. A varga elmondta, hogy a két férfi cipőmérete nem egyezett, Martiné nagyobb volt, mint a fogolyé. Más tanúk ragaszkodtak ahhoz, hogy Martin Guerre-nek több foga volt a szokásosnál, homlokán egy forradás, jobb kézfején pedig három szemölcs éktelenkedett; ezek mindegyikét megtalálták a foglyon.

Végül pedig volt a tanúknak egy népes csoportja, körülbelül hatvanan vagy még többen lehettek, akik egyszerűen megtagadták a fogoly azonosítását. Talán a döntésüket követő megtorlástól féltek, a vádlott által indítható rágalmazási pertől abban az esetben, ha a bíróság ártatlannak tartaná, de lehet, hogy Pierre Guerre-től féltek. A nyilvánosság előtt azonban egyértelműen azt állították, hogy az ajkat, a szemöldököt és az orrot illető vallomások ellenére

a fogoly valóban hasonlít Martin Guerre-re. Nem voltak biztosak abban, ki is valójában ez a férfi; és egy ilyen súlyos következménnyel járó esetben hogyan is merészeltek volna ítélkezni?[8]

A tárgyalás hetei alatt az ítéletre váró nőnek nehéz és magányos napokat kellett átélnie. Bertrande idegen környezetben élt, távol az új Martintól, aki biztosan elgondolkozott a nő hűségén. Anyja és mostohaapja abban reménykedtek, hogy az ügy a csaló halálával vagy legalább gályarabságával végződik; sógornői pedig kétségtelenül nem értették, miért is indította a keresetet. Bertrande de Rols becsülete lett a témája egy *monitoire* levélnek, amit a Lèze völgyében és még távolabb is szószékekről olvastak fel. Vallomása során óvatosnak kellett lennie; csak azt volt szabad említenie, amit korábban a vádlott is megtudott Martin Guerre-ről, nehogy válaszaiban a férfi ellentmondásba keveredjen, ám nem mondhatott semmit, ami védtelenné tette volna a házasságtörés vádjával szemben. A könnyen rászedhető asszony szerepét kellett alakítania; ehhez a nők sokszor folyamodtak az igazságszolgáltatás hivatalnokai előtt, ha az előnyükre vált.[9]

Lehetséges, hogy Bertrande-nak alkalma nyílt a rieux-i kihallgatás előtt beszélnie egy védőügyvéddel, azonban a bíró, az írnoka és a királyi ügyész jelenlétében magára maradt. Nehéz volt e férfiak uralta világban megjelenni, még egy olyan nőnek is, aki a faluban felszegett fejjel járt, és nyíltan kimondta, amit gondolt. Ám Bertrande válaszolt a bíró Martin Guerre életével kapcsolatos kérdéseire, egészen a túl korai házasságtól kezdve a fiatalember távozásáig, és még önként is felfedett néhány új részletet. A bíróság feltehetően végighallgatta Martin Guerre impotenciájának, majd a „varázslat" megszűntének történetét, és egy ennél is személyesebb közös élményt is megismerhetett. Sok évvel azelőtt részt vettek egy esküvőn, ahol hitvesi ágyak *(cubilia)* hiányában Bertrande-nak unokahúgával kellett töltenie az éjszakát. A megegyezés szerint Martin bemászott az ágyba, miután az unokahúg álomba szenderült. (Le Sueur itt megszakítja beszámolóját, nem úgy, mint Bertrande, aki tovább mesélte „azokat a dolgokat, amiket az elhálás előtt, közben és utána tettek".)[10]

Bertrande tökéletesen játszotta kettős szerepét egészen a fogollyal való szembesítésig. A vádlott számára is kényes helyzet volt ez, óvatosan kellett ellenvetéseit felhozni az asszony szavahihetőségét illetően: „tiszteletre méltó és becsületes asszony"-nak nevezte, aki igazat mondott, kivéve, amikor imposztornak nevezte őt, azt is azért, mert Pierre Guerre hazugságra kényszerítette. Ezután a férfi kifejezte szerelmét és egyben Bertrande-ét is próbának vetette alá: azt mondta a bírónak, ha Bertrande esküvel fogadja, hogy ő nem Martin Guerre, a férje, akkor bármilyen halálnak aláveti magát, amit a bíróság kiszab rá. És Bertrande szótlan maradt.[11]

Ha Martin Guerre felesége zavarban volt, úgy az új Martin sohasem tűnt olyan magabiztosnak, mint a tárgyalások során. A központi tárgyalóteremben minden képességét latba vetette, hogy bizonyítsa személyazonosságát. Egyetlenegyszer sem tévedett visszaemlékezéseiben, sem akkor, amikor a Martin Guerre esküvőjén megjelent vendégek öltözékét egyenként leírta, sem akkor, mikor elmesélte, miként lopódzott be Bertrande és unokahúga ágyába az éj leple alatt. Csak úgy tobzódott a részletekben, amikor artigat-i távozását követő franciaországi és spanyol kalandjairól mesélt, és megnevezte azon személyeket, akik megerősíthették beszámolóját (a bíróság ellenőrizte őket, és valóban mellette tanúskodtak). A szembesítések alkalmával szokatlanul jól ítélhette meg a tanúkat – *vivement et vallablement reprochez (Ön élénken és jól védekezik),* írta Coras, amikor az új Martin Carbon Barrau és mások ellen felhozott ellenvetéseit értékelte. Ezek voltak azok az emberek, „akik olyan részletes tényekkel szolgáltak, amelyek a fogoly ellen estek latba".[12] Csak elképzelni tudjuk, miket mondhatott. Carbon Barrau-tól talán azt kérdezte: „Életemben sohasem láttam még ezt az embert. Ha valóban ő a nagybátyám, úgy miért nem tud más családtagokat is felsorakoztatni, akik ugyanezt állítják?" A vargának azt mondhatta: „Ez az ember Pierre Guerre ivócimborája. Csak mutassa meg lábméretemről készített feljegyzéseit. Vajon ki erősítené meg hazugságait?"

Úgy tűnik, a vádlott mindezt jogi tanácsok nélkül tette. Az 1539-es villers-cotterets-i rendelet lehetővé tette, hogy megtagadják a jogi segítséget a vádlottól, ha bűncselekmény miatt indult ellene per, bár egy nemrégiben készült kutatás azt mutatja, hogy ritkán foganatosították ezt a határozatot.[13] Egy ügyvéd alig győzte volna tanácsokkal ellátni az új Martint, hiszen ügyében hemzsegtek az olyan kétes részletek, amelyek miatt bírósági eljárásokat indíthatott vagy fellebbezhetett volna, kezdve egykori hajnali fegyveres

elfogatásával. A tárgyalás azonban a *monitoire* levél és a sok tanú ellenére csak néhány hónapig tartott. Gyaníthatjuk, hogy az eszes és jó fülű fogoly hamar elsajátította azokat az érveket, amelyek nagy hatással voltak a jogot tanult emberekre. A vádlott saját védelmét egyetlen kérdés köré összpontosította: Pierre Guerre gyűlölte őt, amiért keresetet indított ellene a tulajdonlás miatt. Mivel gyilkossági kísérletük meghiúsult, Pierre és vejei ezt az összeesküvést szőtték ellene, sőt mi több, egy új bűnt, az imposztorságot is a nyakába akarták varrni. „Ha valaha egy férjjel rosszul és igaztalanul bántak közeli rokonai, az minden bizonnyal az ő esetében történt."[14] Szabadon kellene engedni, és a rágalmazó Pierre Guerre-re olyan kemény büntetést kiszabni, mint amilyet a csalásért ő, Martin kapna.[15]

Az utolsó tanúk kihallgatása után a királyi ügyész a végső ítélethirdetést sürgette. A bizonyítékokat nehéz volt értékelni, és az sem segített tisztázni a helyzetet, hogy a bíró kérte a vádlott összehasonlítását húgaival és fiával. A fogoly nem hasonlított Sanxira, a húgaira viszont igen. Írástesztet nem végezhettek, hiszen még ha le is tudta volna írni nevét a fogoly, korábban Pansette és Martin Guerre semmit sem vetettek papírra (a közjegyzőkön és a papokon kívül a falusi kereskedők kis csoportjának tagjai voltak tulajdonképpen az egyetlen írástudók a faluban, akik szerződéseiket névjegyükkel látták el).

A bíróság talán latolgatta annak a lehetőségét, hogy a foglyot kínzással bírja vallomásra, ám ehhez a törvény szerint egy feddhetetlen tanú vallomásának kétségtelen bizonyítékával vagy két tanú közvetett bizonyítékaival kellett igazolni a fogoly bűnösségét. A rieux-i bíró azonban nem vesződött ezzel. Talán előre látta a próba sikertelenségét (a párizsi parlamenttel kapcsolatos új kutatások azt mutatják, hogy a kínzás meglehetősen kevés esetben eredményezett beismerő vallomást). Talán úgy gondolta, hogy beismerés nélkül is eléggé világos az ügy, és hogy ez a vádlott biztosan megfellebbezné a kínzást helybenhagyó ítéletet a toulouse-i parlamentnél.[16]

Bárhogyan is volt, a bíró bűnösnek találta a vádlottat Martin Guerre nevének és személyének elbitorlásáért és Bertrande de Rols megbecstelenítéséért. A felperes követelte, hogy a vádlott a nyilvánosság előtt esdekeljen Bertrande bocsánatáért, és a per költségei

mellett fizessen neki 2000 livre-t. A királyi ügyész halálbüntetés kiszabását kérte, amely felülmúlta Bertrande követelését. Ez azonban nem volt meglepő: 1557-ben a lyoni bíróság akasztásra ítélt két embert, amiért pár hónapon keresztül hamis szerződéseket kötöttek másvalaki nevében. A rieux-i bíró ítélete szerint a fogolyra fővesztés és felnégyelés várt, ami különös megtiszteltetésnek számított, hiszen a lefejezés a nemesek privilégiuma volt.[17]

Ártatlanságát hangoztatva az elítélt azonnal fellebbezett a toulouse-i parlamenthez. Nem sokkal ezután őrizetben (saját költségén) Toulouse-ba szállították. Az ügy során termelt hatalmas kupac papírt vele vitték Bertrande költségén. 1560. április 30-án a parlament büntetőtáblája már „Martin Guerre-nek, a toulouse-i börtön [Conciergerie] foglyának" ügyét kezdte tárgyalni.[18]

8. A TOULOUSE-I TÁRGYALÁS

A toulouse-i parlament 117 éve működött, épületei már túlestek az újjáépítésen, alkalmazottainak száma pedig egyre nőtt. Languedocban e testület hatalma igen jelentős volt. 1560-ban nem csupán polgári és büntetőjogi esetekben vagy azok fellebbezésénél hoztak ítéletet, és a környék alsóbbrendű bíróságainak munkáját felügyelték, hanem Toulouse-ban a katolikus egyház hírét rontó polgárok ügyében is döntöttek, ezenkívül Lombez egyházmegyében rendszeresen megbízottakat küldtek ki az illegális gyűlések, fegyverhasználat, eretnek cselekedetek és gyilkosságok kinyomozására. A parlament elnökei és bírái a gazdagok és műveltek elitjét alkották, Toulouse-ban szép házakat, vidéken földet birtokoltak, és valamilyen módon hozzájutottak a nemesi címhez is. Bírói talárjuk egyre pompásabb lett, s megszólításaik az őket övező tiszteletet és megbecsülést tükrözték: „integerrimus, amplissimus, meritissimus," írta Jean de Coras egyikükhöz szóló ajánlásában, mielőtt maga is közéjük tartozott volna; egy másikról „eruditissimus et aequissimus"-ként szólt, a parlamentet pedig egyszerűen „gravissimus sanctissimusque Senatus"-nak aposztrofálta.[1]

A büntetőtábla, más néven a La Tournelle a parlament öt kamarájának egyike volt, ahol rendszeresen tíz-tizenegy bíró és két-három elnök váltotta egymást. A Martin Guerre-ügy fellebbviteli tárgyalásán a bíróság néhány kimagasló szellemi nagysága is részt vett. Köztük volt a művelt Jean de Coras megannyi jogi publikációval a háta mögött, vagy Michel du Faur, a bíróság korábbi bírája, aki most a parlament egyik elnöki tisztét töltötte be. Előkelő jogászcsaládból származott, feleségül pedig egy Bernuy lányt vett el, akinek hozományát a toulouse-i pasztellfesték-kereskedelem profitja növelte tetemessé. A parlament első számú elnöke, Jean de Mansencal személyesen is megjelent az utolsó tárgyalási napokon. Mansencal a város egyik nagyszerű reneszánsz épületének volt tulajdonosa, Lombez egyházmegyében pedig, nem messze Arnaud du Tilh szülőfalujától, birtoka volt.

A La Tournelle-hez 1560-ban beosztott férfiak között, akiket munkájuk és a családi kapcsolataik egyaránt összekötöttek (Etienne de Bonald bíró lányát nem sokkal ezután feleségül vette Mansencal fia), komoly nézeteltérések merültek fel. Nemsokára a bírák közül hárman – Jean de Coras, François de Ferrières és Pierre Robert – meggyőződéses protestánsként hallatták hangjukat, néhányan pedig, mint például Michel Du Faur, szimpatizáltak a protestáns üggyel. A másik oldalon a hithű katolikus Mansencal, a hitében még rendíthetetlenebb elnök, Jean Daffis és Nicholas Latomy álltak, akik később minden rendelkezésükre álló eszközt felhasználtak, hogy kiirtsák az újfajta eretnekséget.[2]

Egyelőre azonban mindannyian nagy érdeklődést mutattak a rieux-i bíróságról eléjük került különös ügy iránt. Már mindannyian sokéves tapasztalattal rendelkeztek a parlamentben – az idős Simon Reynier lassan 40 éve tárgyalt bírósági ügyeket, a legutoljára kinevezett Jean de Coras pedig 1553 óta bíráskodott –, ám melyikük találkozott már olyan esettel, ahol a feleség azt állította, hogy három éven keresztül összetévesztett egy férfit korábbi férjével? Házasságtörés, kitartott szeretők, bigámia, ilyen ügyek mind-mind napirenden voltak; ám egy imposztor férj? A büntetőtábla Jean de Coras-t bízta meg a bírósági eljárásról szóló szakértői jelentés elkészítésével: el kellett tehát merülnie a vitás kérdésekben, végül el kellett készítenie egy beszámolót az összes érvet felsorakoztatva, és javaslatot tenni az ítéletre. François Ferrières-t rendelték mellé, hogy segítse a vizsgálatok és a tanúk kikérdezése során. A bíróság először Bertrande de Rols-t – aki amúgy is kérte ezt a lehetőséget –, majd Pierre Guerre-t készült meghallgatni.[3]

Míg e két tanú Artigat-ból Toulouse-ba érkezett, a férfi, aki még mindig ragaszkodott ahhoz, hogy ő Martin Guerre, a *Conciergerie*-ben ült megláncolva. Ez nem jelentett különleges bánásmódot, hiszen a *Conciergerie*-ből való szökési arány olyan magas volt, hogy az adósokat és a pénzbírsággal tartozókat leszámítva mindenkit láncra vertek, kivéve, ha komoly betegség döntötte le őket lábukról. Közvetlen környezetében bárkivel szabadon társaloghatott, így némi elképzelésünk lehet arról, hogy elnémíthatatlan szájával miként mulattatta fogolytársait: egy Carcassonne-ból érkezett, rablással

gyanúsított embert, egy közjegyzőt, egy papot és egy sarkantyúkészítőt Pamiers-ből, akiket mind eretnekséggel vádoltak; és két titokzatos férfit, akik állításuk szerint „a kis-egyiptomi Astaraps"-ból érkeztek.[4]

Május elején Bertrande-ot és Pierre-t is kihallgatták, majd egyenként szembesítették őket a vádlottal a teljes büntetőtábla előtt. Úgy tűnik, nem akadtak nyelvi problémák: a tárgyalást a „vidék köznyelvén" kellett folytatni, és a bíróság minden tagja a környékről jött. Bertrande első kijelentésével a bírókat arról igyekezett meggyőzni, hogy sohasem volt a vádlott cinkostársa; és jóllehet tisztában volt azzal, hogy folt esett a becsületén, mindez azért történt, mert mások csapdákat állítottak számára. Reszketve beszélt, szemeit a földre szegezve *(defixis in terram oculis satis trepide)*. Ezután a fogoly szeretettel szólította meg a nőt, élénken *(alacriori vultu)* biztosítva afelől, hogy sohasem akart bajt hozni a fejére, és az egészet a nagybátyja rendezte meg. Coras megállapítása szerint a férfi „olyan magabiztos" arckifejezést öltött, különösen „az említett de Rols-hoz képest, hogy a jelen levő bírók közül csak néhányat nem győzött meg, hogy ő az igazi férj, és a feleség s a nagybáty követett el csalást". A két szembesítést követően a büntetőtábla parancsára Pierre-t és Bertrande-ot börtönbe vetették. Pierre-t valószínűleg nem „Martin Guerre" közvetlen közelébe helyezték, Bertrande-ot pedig a *Conciergerie* nők számára fenntartott részére vitték.[5]

Újrakezdődött a Martin Guerre-történet különböző változatainak meghallgatása. Coras és Ferrières először Bertrande-ot kérdezték ki. Ha ekkor el akarta volna árulni a férfit, mindössze egy olyan történettel kellett volna előállnia, amelyet a férfi képtelen lett volna elismételni; ehelyett a nő ragaszkodott ahhoz a szöveghez, amiben hónapokkal korábban megegyeztek. Ezután a foglyot faggatták, és kérdéseikkel számtalanszor megpróbálták kelepcébe csalni, ám sikertelenül.[6] Coras így számolt be erről:

> Megjegyzései, amelyeket hosszasan részletezett, és amelyek oly sok valós elemet tartalmaztak, alkalmat nyújtottak a bíróknak, hogy meggyőződjenek [a vádlott] ártatlanságáról, és ezen túl bámulják emlékezőképességét, hiszen számtalan eseményt elevenített fel, melyek több mint húsz évvel korábban történtek. A bizottság tagjai minden lehetséges eszközzel megpróbálták hazugságon kapni, ám képtelenek voltak a valóságtól eltérő választ kicsikarni belőle.[7]

Egyértelmű volt, hogy tanúkat kell kikérdezni az ügyben. A megbízottak huszonöt-harminc tanút ki is hallgattak, akiknek egy része már korábban is tett vallomást. Ismét a vádlottal való szembesítések következtek – Carbon Barrau sírva fakadt, mikor a foglyot láncra verve látta –, de „Martin Guerre", csakúgy mint korábban, ismét felhozta kifogásait a tanú személyét illetően. Május végén körülbelül hét tanút idéztek be Toulouse-ba, csak azért, hogy Bertrande-dal szembesítsék őket. Bertrande-nak magának is a foglyok szégyenteljes helyzetéből kellett szembenéznie sógornőjével, Jeanne Guerre-rel és a Lèze völgyének befolyásos alakjaival, Jean Loze-zal és Jean Banquelsszal, akiknek feltehetően arról kellett nyilatkozniuk, kényszerítette-e valaki Bertrande-ot a hamis vallomásra.[8]

1560 nyarán Jean de Coras tüzetesen megvizsgálta az összes bizonyítékot, és eldöntötte, mi kerüljön a beszámolóba. Egyfajta megkönnyebbülést jelenthetett számára a Martin Guerre-ügyön dolgozni. Jelentős értekezése, a *De iuris Arte* ugyanabban az évben, korábban jelent meg, és még nem vágott bele semmilyen új munkába. Eközben aggasztóan alakult a francia politikai helyzet a néhány hónappal korábban elbukott amboise-i protestáns összeesküvést követően, és Toulouse-ban is napirenden voltak az összeütközések az új és a régi hit támogatói között. Egyes napokon, mikor a büntetőtábla eretnekeket ítélt el, Coras távol maradt a bíróságtól.[9] Tudta, hogy hol keresse az igazságot, de még nem volt felkészülve arra, hogy közéleti szerepének súlyával is azt támogassa. Pillanatnyilag egyszerűbb volt egy ember személyazonosságának ügyében felderíteni az igazságot.

A további tanúvallomások csak keveset tettek hozzá a már ismertekhez: kilenc vagy tíz ember meg volt róla győződve, hogy a fogoly Martin Guerre; hét vagy nyolc azt állította, hogy Arnaud du Tilh; a többiek pedig nem tudtak dönteni. Coras nekilátott a tanúk és a vallomások rendszeres vizsgálatának; ezt feltehetően hiányolta a rieux-i ítéletből. A két tárgyalás során született vallomások szám szerint a fogoly bűnösségét bizonyították. Azonban nem a vallo-

mást tevők száma, hanem a személy megbízhatósága és a vallomás hitelessége számított: feddhetetlen jellemű volt-e a tanú, aki megtett mindent azért, hogy fény derüljön az igazságra, avagy csupán szenvedély, félelem vagy önérdek munkálkodott benne. Ebben a különleges esetben Coras úgy gondolta, hogy a közeli rokonok vallomása a leginkább hitelt érdemlő.[10] Ők ismernék fel leginkább a férfit, aki köztük nőtt fel, és akihez közeli, „vér szerinti" kapcsolat fűzte őket. Ám mindkét oldalon voltak rokonok, akik határozottan felismerték Martin Guerre-t vagy Arnaud du Tilh-t.

Egy személy elítéléséhez a bíróságnak be kellett bizonyítania, hogy a bűnt elkövették, és hogy maga a vádlott az elkövető. Egy beismerő vallomás önmagában nem volt elegendő e kettő bizonyítására, mert lehetséges, hogy a vádlott kínzás hatására vagy anélkül is hamis vallomást tesz. Ebben az esetben azonban nem létezett beismerő vallomás. Lehetséges volt a hagyományos módon bizonyítékot szolgáltatni, amelyben két hitelt érdemlő tanú egybehangzó vallomást tesz a vádlott valamely cselekedetéről? Coras rendelkezésére állt néhány igen pontos bizonyíték, azonban problémák merültek fel mindegyikkel kapcsolatban. Pelegrin de Liberos például eskü alatt vallotta, hogy a vádlott válaszolt neki, amikor Arnaud du Tilh-nek szólította, és két zsebkendőt adott át, hogy juttassa el Jean testvéréhez, ám ő volt az egyetlen tanú, ráadásul a vádlott jogos kifogásokat hozott fel ellene. Volt két másik ember is, akik állítólag hallották a rochefort-i katonát elújságolni, hogy Martin Guerre elvesztette lábát a saint-quentini ütközetben, ám mivel ez csak amolyan „hallomásból" szerzett értesülés volt, nem esett igazi súllyal latba.

A kézzelfogható bizonyítékok, amelyeket a 16. századi bűnügyi esetekben figyelembe vettek (noha ezt a középkori bizonyítási eljárások elméleteiben nem találhatjuk), szintén nem hoztak egyértelmű választ. Legtöbb ilyen bizonyíték Martin Guerre külsejét firtató vallomásokban maradt fenn. A vallomástevők hazudhattak, vagy egyszerűen megcsalhatta őket emlékezetük. Sokan bizonygatták, hogy a börtönbe vetett emberen ugyanolyan jelek és sebhelyek találhatók, mint Martin Guerre-en, azonban mind különböző szemölcsre vagy körömre utalt, nem volt két ember, aki egyazon jel mellett tanúskodott volna. Másrészről ha a fiatal Martinnak kisebb lába volt is, mint a vádlottnak, a tapasztalat

azt mutatta, hogy a soványabb fiatal férfiak általában testesebbek lettek éltes korukra. Hogy a vádlott szinte alig beszélt baszkul, jelenthette egyfelől azt, hogy valóban nem ő Martin Guerre, hiszen elég valószínűtlen „hogy egy igazi baszk ne tudna megszólalni saját anyanyelvén", de egyszerűen azt is, hogy olyan fiatalon elhagyva Labourd-ot, sohasem tanulta meg rendesen szülei nyelvét.[11]

Coras „igen tanácstalan" volt, de mint kijelölt bírónak meg kellett fogalmaznia ajánlását. Minél inkább a bizonyítékokra támaszkodott, annál inkább úgy tűnt számára, hogy a vádlott valóban az, akinek mondta magát, és a rieux-i bíró ítéletét meg kell változtatni.

Újragondolta Bertrande helyzetét is. „Erényes és tiszteletre méltó" életet élő nő volt, amit a tájékoztatást kérő levelet követően beérkező információk is megerősítettek. Több mint három éven át megosztotta ágyát a vádlottal, „és ezen hosszú idő során elég valószínűtlen, hogy a mondott de Rols ne döbbent volna rá, hogy a férfi egy idegen". Szemben mostohaapjával és anyjával, hónapokon keresztül kitartóan állította, hogy ez a férfi a hites férje. Saját testével védte meg őt, és néhány órával a feljelentés aláírása előtt még ágyába fogadta. Mindezek után a rieux-i bíróságon nem volt hajlandó azt vallani, hogy a férfi nem Martin Guerre. Bár ez nem osztott, nem szorzott az ügyben, hiszen bűnügyekben „az eskü alatt tett kijelentés nem számított hiteles bizonyítéknak". Ám ez a tett jelezte Bertrande lelkiállapotát, csakúgy, mint a májusi táblabeli szembesítések alkalmával tanúsított bizonytalan és ideges viselkedése. Lehetségesnek tűnt – mint ahogyan mások elmondása szerint Bertrande korábban állította –, hogy tényleg hamis vádaskodásra kényszerítették.[12]

Ezután Pierre Guerre került sorra. Csak találgatni lehet, mi is történt és hangzott el, amikor a réalmont-i bíró kihallgatta az öregedő artigat-i cserepest a maga baszk akcentusával. Hogyan fejezte ki haragját a nagybácsi, és adott hangot az imposztorral szembeni sértettségének, és miután Coras a tanúk „viselkedéséből" következtetett jóhiszeműségükre, ez hogyan hatott javaslatára, hogy Pierre Guerre-t vasra kell verni. Bárhogy is történt, az előtte sorakozó bizonyítékok elég rossz fényt vetettek a férfira. A számlakönyvekkel kapcsolatos pereskedés és annak végeredménye is

rendelkezésére állt, ami szintén a hamis vádaskodást látszott bizonyítani. Pierre maga is elismerte a rieux-i bíróságon, hogy Bertrande közbenjárójaként jogtalanul jelent meg. „Számos tanú", többek között a köztiszteletben álló Jean Loze is megerősítette, hogy Pierre összesküvést szőtt feleségével és vejeivel a vádlott megölésére. Ez megfelelő alapot szolgáltatott volna ahhoz, hogy elrendeljék Pierre Guerre megkínzását, hátha beismeri a gyilkossági kísérletet, a rágalmazó vádaskodást és Bertrande de Rols hamis tanúskodásra bírását. Le Sueur meg is jegyzi: a büntetőtábla fontolgatta ezt a lépést, de sohasem hozta meg e döntést ítélet formájában. Coras mindenesetre súlyos és gyakori bűncselekménynek tartotta a hamis vádaskodást, egy felebarátunk ellen szőtt olyan gonosz tervnek, amellyel Isten nyolcadik parancsolata ellen vétkezünk.[13]

A bíró végül a vádlott helyzetét mérlegelte. Sok bizonyíték szólt mellette. Martin Guerre négy nővérét kivételesen megbízható tanúknak tartotta Coras, „olyan elismerésre méltó és becsületes nőknek, mint amilyenek Gascogne-ban élnek, s akik mindig is kitartottak amellett, hogy a börtönbe vetett férfi biztosan a fivérük, Martin Guerre." (Támogatásuk teljesen érdekmentesnek tűnt Coras számára, hisz a nővéreknek még kevesebb esélyük volt, hogy örököljenek a Guerre-vagyonból, ha Martinnak még egy fiúgyermeke születik.) Coras azt is nyomós érvnek találta, hogy a vádlott inkább a korban hozzá közelebb álló nőkhöz hasonlított, nem pedig a mindössze 13 éves fiára, Sanxira. Emellett bizonyítva látta, hogy a vádlott mindenre pontosan emlékszik Martin Guerre életéből, még olyan intim részletekre is, amikkel a felperes szolgált. Azok a vélemények, melyek szerint Arnaud du Tilh kicsapongó életet élt volna, és „mindenfajta erkölcstelenségnek hódolt", nem igazán rontottak a helyzetén. Talán még segítették is, hisz egyáltalán nem tűnt ilyen embernek.

A vádlott felmentése a római jog azon elvét juttatná kifejezésre, hogy „jobb büntetlenül hagyni egy bűnös embert, mint elítélni egy ártatlant". Még ennél is fontosabb, hogy megerősítené a polgári jog egy kihirdetett célját, amelyet igen komolyan vettek a 16. századi francia bíróságokon: ugyanis a házasság és az abból származó gyermekek érdekeit tartaná szem előtt. „Olyan helyzetekben, ahol felmerül némi kétség – írta Coras –, ott a házasság vagy a gyermekek támogatása nagyobb súllyal esik latba." Bertrande-nak lenne férje, Sanxinak és Bernarde-nak pedig apja.[14]

A büntetőtábla a végső ítéletet készült meghozni, a vélemények „a mondott Pierre Guerre és de Rols ellenében inkább a vádlottnak kedveztek",[15] amikor egy falábú ember tűnt fel a toulouse-i parlament épületében. Azt állította, hogy Martin Guerre-nek hívják.

9. MARTIN GUERRE VISSZATÉRÉSE

A szerencse kétszer is rámosolygott Martin Guerre-re, miután ellőtték fél lábát a saint-quentini csatában. Először is nem halt bele sérülésébe, hanem túlélte a katonaorvos kezelését, és képes volt falábon sántikálni. Másodszor pedig urai, Pedro de Mendoza vagy annak bátyja, a bíboros arra kérték II. Fülöpöt, hogy segítse Martint nehéz helyzetében. Spanyolországnak tett szolgálataiért a király megjutalmazta: kinevezte a jeruzsálemi Szent János-rend egyik rendházának laikus testvérévé, amely címet élete végéig megtarthatta. Az országban ez a rend követelte meg legszigorúbban lovagjaitól a nemesi származás bizonyítását; a burgosi bankárok hiába könyörögtek, hogy esetükben térjenek el a szabályoktól.[1] Martin Guerre élete nem vett gyökeres fordulatot, továbbra is kis pont volt az arisztokrácia által uralt férfitársadalomban.

Miért döntött úgy tizenkét évi távollét után, hogy falábon átkel a Pireneusokon, és visszatér régi életéhez? Ez a legnagyobb rejtély Martin Guerre történetében. Coras egy szót sem ejt visszatérésének okairól, noha azt sugallja, hogy Martin csak hazatérése után fedezte fel a csalást. Le Sueur szerint Martin megérkezésekor először Artigat-ba ment, ott szerzett tudomást a történtekről, és azon nyomban Toulouse-ba indult Sanxival. Ugyanakkor Le Sueur beszámolójával kapcsolatban problémák merülnek fel, hiszen így nehéz magyarázatot adni Martin húgainak megdöbbenésére a tárgyalás utolsó napjaiban.

Mindazonáltal az is elképzelhető, hogy Martin véletlenül éppen a kellő pillanatban tért haza. Ráunhatott a rendház kötött életvitelére, és laikus hívő lévén talán úgy döntött, hogy könnyebb nyomorékként családja körében élni, ahol még némi tekintélye is lehet. A spanyolok, a franciák és az angolok egy évvel korábban aláírták a câteau-cambrésis-i békét, és II. Fülöp 1559 decemberében a burgosi bíborost küldte a francia határhoz, hogy találkozzon menyasszonyával, Elisabeth de Valois-val. Martin Guerre talán azt remélte, hogy a kibékülés időszakában bocsánatot nyer, amiért Spanyolország oldalán vett részt a háborúban.[2]

Véleményem szerint azonban még ennél is valószínűbb, hogy már hazatérése előtt hírt kapott a tárgyalásról. Pierre Guerre minden bizonnyal azt remélte, hogy eljutnak hozzá a hírek, feltéve, hogy még életben van. Languedoc-szerte beszéltek az ügyről a falvakban, és a rieux-i bíró még Spanyolországba is küldött nyomozókat, hogy ellenőriztesse az új Martin vallomását ottani látogatásáról. Toulouse polgárait is rendkívüli módon érdekelte az eset, csakúgy, mint a más vidékről érkezett jogászokat, annak ellenére hogy a bírák senkinek sem árulhatták el véleményüket a bíróság épületén kívül, és a tárgyalás zárt ajtók mögött zajlott, egészen a végső ítélet kihirdetéséig. A jeruzsálemi Szent János-renden keresztül is eljuthatott a hír az igazi Martin Guerre-hez, amelynek Languedocban és Foix grófságban számos rendháza működött.[3]

Ki vagyok én – kérdezhette Martin Guerre önmagától –, ha egy másik ember kisajátította az életem, amit hátrahagytam, és bármikor kimondhatják, hogy ő apám, Sanxi örököse, feleségem férje és fiam apja... Az igazi Martin Guerre talán azért tért haza, hogy visszaszerezze identitását, amíg nem késő.

Miután megérkezett Toulouse-ba, késő július táján, a parlament őrizetébe került, és megkezdődtek a kihallgatások. „Jövevény!" kiabálta állítólag a vádlott, mikor a Spanyolországból érkezett emberrel szembesítették, „Gonosztevő, csirkefogó! Ezt az embert pénzért megvásárolták, és Pierre Guerre okította ki [mit mondjon]." Az utolsó percben megérkezett, hogy feldúlja a házasság szentségét; a vádlott vagy „leleplezi" őt, vagy magát juttatja a bitófára. Bármennyire furcsa is, a falábú ember kevésbé jól emlékezett a Martin Guerre házban történt eseményekre, mint a bebörtönzött férfi.[4]

Győzelmi pillanat volt ez annak az embernek, akit valaha Pansette-nek hívtak. Aznapi és a következő hetekben tanúsított magatartását téves lenne egyszerűen csak az életben maradás kétségbeesett kísérleteként magyarázni. Azt az identitást védte utolsó leheletéig, melyet saját magának alkotott egy idegennel szemben. (Az olvasó ne feledje, hogy a két férfi valószínűleg sohasem találkozott annak előtte.)

Coras és Ferrières még tíz vagy tizenkét alkalommal, külön-külön is kihallgatta a két férfit, a jövevénynek korábban nem említett témákkal kapcsolatban tettek fel „beugratós" kérdéseket, feleleteit ellenőrizték, és úgy találták, hogy a vádlott legalább olyan jól megválaszolta ezeket, mint a jövevény. A vádlottat mintha varázslat lengte volna körül. Mansencal elnök megpróbálta kijátszani éberségét, és azt firtatta, miként idézte meg a gonosz szellemet, amely oly sokat megtanított neki Artigat lakosairól. Coras szerint a férfi elsápadt, és ez egyszer tétovázott, mely a bíró szemében a bűnösség biztos jele volt.[5] Úgy vélem, a vádlott reakcióját nemcsak a veszély észlelése válthatta ki, hanem az a düh is, amelyet vele született készségeinek ilyen fokú félreértelmezése miatt érzett.

A büntetőtábla ezután a végső szembesítésekkel folytatta munkáját. Carbon Barrau-t még egyszer beidézték, csakúgy, mint Arnaud du Tilh fiútestvéreit, így egy középkori törvényt szegtek meg (mely egyre gyakrabban esett meg a 16. század folyamán), hiszen bűnügyekben fiútestvérek nem tanúskodhattak egymással szemben. A Tilh testvérek inkább elmenekültek, semhogy Toulouse-ba jöttek volna.

Pierre Guerre számára, akit a börtönben eltöltött hónapok igen meggyötörtek, a hatóság egy látványos próbát rendezett. A jövevényt egyforma ruházatú férfiak közé állították. Pierre felismerte unokaöccsét, elsírta magát és örvendezett, hogy végül is rámosolygott a szerencse.

Martin nővéreit külön szólították be és így szembesítették az egymás mellé állított két Martinnal. Jeanne kis ideig méregette a féllábút, majd megszólalt: „Ez a bátyám, Martin Guerre." Végig becsapta őt a csaló, aki annyira hasonlatos volt testvéréhez. Átölelte Martint, és együtt zokogtak, csakúgy, mint később a többi nővér is.[6]

Ezután Bertrande de Rols következett. Vajon elhagyta-e lelkiereje a majd három hónapnyi *Conciergerie*-ben töltött fogság során? Lefogyott és betegeskedett, bár legalább olyan nők körében töltötte ezt az időt, akiket eretnekséggel vádoltak, és így alkalma nyílt megvitatni velük a Szentírást. Köztük volt egy vagyonos asszony is, akit Bertrande-hoz hasonlóan felpereskent börtönöztek be. Egy másik foglyot rövid időre kiengedtek, hogy megszülje gyermekét.[7] A nők világa volt ez, amely talán a Martin Guerre-re való várakozás éveire emlékeztette Bertrande-ot. Ő azonban megacélozta lelkét,

és felkészült a helyzetéből adódó bármilyen eshetőségre, így mikor a büntetőtábla színe előtt megjelent, meglehetősen jól játszotta szerepét.

Egy pillantást vetett csak a jövevényre, majd reszketni kezdett, és sírva fakadt (ezt Coras feljegyzéséből tudjuk, aki a jó bíró feladatának tartotta, hogy a tanú minden rezdülését papírra vesse), és odaszaladt hozzá, hogy megölelje. Bocsánatáért esedezett, hiszen vétkezett, amiért gyengének bizonyult Arnaud du Tilh fortélyaival és csábításával szemben. Előtörtek belőle a jól előkészített mentségek: nővéreid túlságosan könnyen hittek neki; nagybátyád is elfogadta őt; s oly nagyon visszavártam férjemet, hogy lépre mentem, különösen amiért annyi személyes dolgomról tudott. Ám mikor felismertem, hogy csaló, azt kívántam, bárcsak meghalnék, meg is öltem volna magamat, ha nem tartottam volna Isten haragjától; abban a pillanatban, amikor rájöttem, hogy meggyalázta tisztességem, a bíróság elé vittem.



8. kép. A Martin Guerre-eset első képi megjelenítése. Jacob Cats: Alle de Wercken. Amsterdam, 1658.

Martin Guerre egy cseppet sem hatódott meg Bertrande könnyei láttán, hanem vad és szigorú ábrázattal, melyet talán azon spanyol prédikátoroktól tanult el, akik között élt, így szólt: „Hagyd a könnyeket... és ne takarózz tetteidért se a nővéreimmel, se a nagybátyámmal; hiszen egyetlen apának, nagybátynak, nővérnek vagy egy bátynak sem kell annyira ismernie saját fiát, unokaöccsét vagy testvérét, mint ahogy egy feleségnek ismernie kell a férjét. A házunkat ért csapás miatt csakis téged lehet hibáztatni, senki mást." Coras és Ferrières emlékeztették, hogy bizonyos felelősség őt is terheli, hiszen elsőként ő hagyta el Bertrande-ot, ám mindez nem indította meg a férfit.[8]

Martin Guerre-t végre felismerték. Beismerő vallomás nélkül is megfelelő bizonyítéka volt a bíróságnak a végső döntés meghozatalához. Jean de Coras új beszámolót készített, és megfogalmazta az ítéletet, a büntetőtábla pedig elfogadta a végleges szöveget. Arnaud du Tilh, alias Pansette bűnösnek találtatott csalás, a név és személyiség elbitorlása, illetve házasságtörés vétkében.[9] Bár a tárgyalás utolsó heteiben felmerült a mágia és az ördögi segítség gyanúja is, ezekről szó sem esett az ítéletben. Du Tilh-t nyilvános bűnbánatra kötelezték *(amende honorable)*, és halálra ítélték, amelyet Artigat-ban kell végrehajtani.

A bírák feltehetően végigvették a lehetséges büntetéseket az ítélet meghozatala előtt. A börtönbüntetés természetesen föl sem merülhetett Arnaud du Tilh esetében, hiszen börtönben csak a tárgyalásukra várók, illetve az elítélt adósok raboskodtak. Ehelyett a pénzbírság, a különböző típusú fizikai fenyítés (korbácsolás, megbélyegzés, csonkítás), a száműzetés, a gályarabság és a halál között választhattak. Coras nemigen találhatott erre az esetre megfelelő irányelvet a francia jogi traktátusokban, a „név és személyiség kisajátításával" az aláírás-hamisítás szűkebb kategóriáján kívül alig foglalkoztak. Az ókori szövegek nagyon különböző módon értelmezték az ilyesfajta bűnöket, néhány az imposztorságot játéknak tekintette, mely nem érdemel büntetést, mások enyhe ítéletet javalltak, megint mások a száműzetést, és csak nagyon kevesen a halábüntetést. 1532-ben egy királyi ediktum lehetővé tette a halálbüntetés érvényesítését azon „sokak" esetében, akik hamis szerződést kötöttek és hamis vallomást tettek a bíróság előtt, a valóságban azonban a bírói gyakorlat nem volt egységes. Coras hallhatott arról

az 1557-es esetről, ahol két lyoni imposztor (akik Michel Mureként írtak alá szerződéseket) fellebbezett a *Sénéchaussée* által kimért halálbüntetés ellen, és a párizsi parlament korbácsolásra és kilencévi gályarabságra módosította az ítéletet. Egy másik alkalommal a *Sénéchaussée*-nak a görög Citrachá-t kellett elítélnie imposztorságért, aki egy halottnak járó adósságokat szedett be. A bíróság arra kötelezte, hogy szolgáltasson vissza minden pénzt, fizessen 500 livre-t a királynak, majd száműzték Franciaországból.[10]

Du Tilh esete azonban jóval súlyosabb bűntény volt. Egy örökség eltulajdonítása forgott kockán, ami hasonlít arra az esetre, amikor egy nő törvénytelenül fogant gyermekét a férje sajátjaként fogadtatja el, így a gyermek örökölhet. Talán ennél is fontosabb, hogy du Tilh házasságtörést követett el, amelyet Coras értelmezésében súlyosan és következetes módon kell büntetni. A toulouse-i parlament csak akkor hozott halálos ítéletet házasságtörés esetében, amikor társadalmi kötelékek súlyosan megsérültek. Így volt ez 1553-ban, mikor egy bíró írnokát ítélték kötél általi halálra, amiért urának feleségével hált, vagy 1556-ban, amikor egy földbirtokos felesége követett el házasságtörést a részesbérlővel (mindkettejüket felakasztották).[11]

Ezen megfontolások miatt szabták ki végül Arnaud-ra a halálbüntetést. A rieux-i bíróság által előírt halálnemet (lefejezés) akasztásra módosították, amely sokkal jobban illett egy közemberhez, egy romlott csalóhoz. A bíróság nem érezte szükségesnek a máglyahalált, azonban az elkövetett bűncselekmény ocsmánysága miatt úgy rendelkezett, hogy a holttestet el kell égetni, „hogy ennek a szánalmas és förtelmes embernek az emléke örökre eltűnjön".

Bizonyos értelemben a büntetőtábla figyelembe vette Arnaud du Tilh érdekeit, ami megkönnyítette Martin Guerre és Bertrande de Rols dolgát, ám egyúttal arra is enged következtetni, hogy a bírák egyfajta tiszteletet is éreztek az őket tanúvallomásával összezavaró ember iránt. Bernarde lányát törvényes gyermekként fogadták el, mert a bíróság helybenhagyta Bertrande érvelését, miszerint abban a hiszemben volt, hogy Martin Guerre-rel közösül, mikor a gyermek fogant. Erre pedig volt bőven precedens. Ahhoz, hogy egy gyerek törvénytelen legyen, mindkét szülőnek tisztában kellett lennie a körülményekkel; olyan asszony gyermekei, aki nem nem tudta, hogy pappal házasodott össze, törvényesnek számították.

Sokkal szokatlanabb viszont, hogy a bíróság nem foglalta le Arnaud du Tilh ingó és ingatlan vagyonát Lombez egyházmegyében, és nem szolgáltatta be a királynak, ahogy ez megszokott volt a halálra ítélt bűnözők esetében. Ehelyett, miután visszatéríttették belőle Bertrande-nak a tárgyalási költségeket, az ingóságok gyereküket, Bernarde-ot illették.[12]

Ráadásul a foglyot nem ítélték kínzásra a kivégzés előtt, hogy megnevezze cinkostársait (akkori szóhasználattal: nem szegezték neki a *la question préalable*-t). Coras nem egy esetben javasolt kínzást: 1560-ban például azt az ítéletet hozta Daffis elnökkel egy bizonyos Jean Thomas alias Le Provincial ügyében, hogy a férfit „ki kell faggatni, hogy az ő szájából halljuk az igazságot a neki tulajdonított visszaélésekről, bűnökről és ördögi varázslatokról".[13] A bírák talán valószínűtlennek tartották, hogy a bámulatos Arnaud megtörjön, de ha mégis, biztosan nem akarták Bertrande de Rols nevét cinkosként hallani az utolsó pillanatban.

A büntetőtáblának ugyanis a *Conciergerie*-ben fogva tartott nő sorsáról is döntenie kellett. Mit gondolhattak erről a szépséges feleségről, aki oly könnyen megtéveszthetőnek és csökönyösnek bizonyult? Hosszú viták után a bíróság elfogadta, hogy Bertrande jóhiszeműen cselekedett, hiszen a női nem – végül is – igen törékeny. Úgy döntöttek, nem folytatnak ellene eljárást csalás, bigámia vagy házasságtörés miatt (ez utóbbi maga után vonhatta volna, hogy a nőt zárdába helyezik, egészen addig, míg férje vissza nem fogadja), és leányát törvényesnek ismerik el.

A bíróság Martin Guerre esetében hosszasan elidőzött, azt latolgatva, hogy vádat emeljenek-e ellene, amiért sok évre elhagyta a családját, és amiért Franciaország ellenségeinek oldalán harcolt. Végül úgy határoztak, hogy távozása ifjonti felelőtlenségének tudható be, „az ifjúkori hév és könnyelműség forrt benne". A II. Fülöp seregeiben való szolgálatáért pedig leginkább gazdáit terheli a felelősség, akiknek mint lakáj engedelmességgel tartozott. Mindaz, ami lábával, a vagyonával és feleségével történt, elég büntetést jelent számára.

Pierre Guerre ellen sem indult eljárás, amiért jogtalanul lépett fel Bertrande képviselőjeként, és amiért gyilkosságot tervezett Arnaud du Tilh ellen. Már így is kockára tette javait, sőt az életét is azáltal, hogy vádat emelt az imposztor ellen: ha elveszti a pert – ahogyan ez majdnem megtörtént –, súlyos büntetésnek nézett volna elébe hamis vádaskodásért.[14]

A bíróság végső ítélete ugyanazokat az értékeket védte, mint amelyeket korábban az új Martin mellett szóló érvelésében Coras is fontosnak tartott: a házasságot és az abból származó utódokat. Szeptember 11-én Mansencal elnök a büntetőtábla színe elé idézte meg Bertrande de Rolst, Martin Guerre-t és Arnaud du Tilh-t. Pansette továbbra is ragaszkodott hozzá, hogy ő Martin Guerre, függetlenül az elnök kijelentésétől. Ezután Mansencal megpróbálta összebékíteni Bertrande-ot és Martint, megfeddte őket bűneikért, és arra biztatta a párt, hogy felejtsék el a múltat. A vádlott minduntalanul közbevágott, minden szóba belekötött.

Ez volt az ál-Martin leggyengébb előadása, vagy talán a legőszintébb. Vesztett, és most ő volt a féltékeny férj. A bíróságon arcátlanul és ingerülten viselkedett, aminek következtében az utolsó pillanatban megváltoztatták az ítéletet.[15] Az eredeti rendelkezés szerint két formális bűnbocsánatot kellett volna tartania, egyet a büntetőtábla előtt, egyet pedig Artigat-ban. Most már csak az utóbbira kötelezték. Ki tudja, mit mondott volna a bíróság színe előtt?[16]

Szeptember 12-én a parlament megnyitotta kapuit, hogy a nyilvánosság is hallja az ítélethirdetést. Nagy tömeg nyomult a tárgyalóterembe; feltehetőleg köztük volt a fiatal Michel de Montaigne is, aki a bordeaux-i parlament bírájaként szolgált ez idő tájt.[17] Mansencal olvasta fel az ítéletet, amelyben felmentették Martin Guerre-t, Bertrande de Rolst és Pierre Guerre-t, és megtagadták a fellebbezés lehetőségét „a magát Martin Guerre-nek nevező" Arnaud du Tilh-től, alias Pansette-től. Az ítélet szerint a nyilvános bűnbocsánatot az artigat-i templom előtt kell tartania, majd végigvezetik a falun, és végül Martin Guerre háza előtt fogják kivégezni. A riuex-i bírót bízták meg az események felügyeletével. Coras nem készített feljegyzést arról, milyen kifejezés ült Bertrande de Rols és Arnaud du Tilh arcán.

Négy nappal később akasztófát ácsoltak a ház előtt, ahová úgy 22 évvel azelőtt Bertrande hitvesi ágyát helyezték. A család összes tagja visszatért Toulouse-ból, és sok ember gyűlt össze távoli vidékekről, hogy lássák az imposztort, és szemtanúi legyenek az akasztásnak. A falu már nem volt megosztott, mint az azt megelőző esztendőben. Fény derült a hazugságra, és kezdődött a szertartás, amelynek során a csaló megaláztatik, megbocsátásért könyörög, és végül kiűzetik.

Pansette mindent elkövetett, hogy emlékezetessé tegye az eseményt. Azzal kezdte a napot, hogy újra egykori nevét használta. Önként fogott vallomásába a rieux-i bíró előtt, azzal kezdve, amikor a két ember a Mane folyónál Martin Guerre-ként üdvözölte. Csak természetes eszközökkel éltek, ő és bizonyos cinkostársai is, akiket aztán meg is nevezett.[18] A egész ügyben szó sem volt mágiáról, Bertrande szerepét pedig az elejétől a végéig eltitkolta. Coras feljegyzéseinek tanúsága szerint (Le Sueurnél ezt nem találjuk) egyúttal néhány ifjúkori jelentéktelen lopását is megvallotta.

Mindezek után a jó paraszti családfőhöz méltóan végrendelkezett. Felsorolta összes adósát és hitelezőjét, akikkel elszámolnivalója volt (fizetőeszköznek a pénz, a gyapjú, a gabona, a bor és köles számított), és úgy rendelkezett, hogy tartozásait az Arnaud Guilhem du Tilh és mások után örökölt vagyonából fizessék ki; amelyeket ez idő tájt Carbon Barrau birtokolt. Hogy nagybátyját fizetésre fogja, polgári pert indított ellene, amelyet feltehetőleg kivégzői folytattak helyette. Bernarde lánya – ettől kezdve Bernarde du Tilh – lett általános örököse; a testvére, Jean du Tilh Le Pinből és egy bizonyos Dominique Rebendaire Toulouse-ból lettek lánya gyámjai és akaratának végrehajtói.

A nyilvános megkövetést *(amende honorable)* az elítélt a templom előtt térdepelve kezdte a bűnbánók hagyományos öltözékében – fehér ingben, fedetlen fővel és mezítláb, kezében fáklyával. Bocsánatért esedezett Istenhez, a királyhoz, a bírósághoz, Martin Guerre-hez, Bertrande de Rolshoz és Pierre Guerre-hez. Miközben végigvezették a falun, nyakában a hóhér kötelével, az aranyszájú paraszt a tömeghez is szólt. Ő volt az a bizonyos Arnaud du Tilh, aki szégyentelenül és fortélyosan eltulajdonította egy társa vagyonát és feleségének tisztességét. Dicsérte a toulouse-i bírák vizsgálatát, és azt kívánta, bárcsak Jean de Coras és François Ferrières is jelen lehettek volna, hogy meghallgassák őt. Még a bitóhoz felvezető létrán is beszélt, a helyét elfoglaló férfinak prédikált, kérve őt, legyen kíméletes Bertrande-dal. Tisztességes, erkölcsös és állhatatos asszony, ezt ő is tanúsíthatja. Amint gyanakodni kezdett rá, az asszony azonnal elkergette őt. Nagy bátorság és lelkierő kellett mindahhoz, amit tett. Bertrande-tól csak azt kérte, bocsásson meg neki. Úgy halt meg, hogy Isten kegyelméért könyörgött, Jézus Krisztus segedelmével.[19]

10. A TÖRTÉNETMONDÓ

Kevéssel Arnaud du Tilh elítélése után, a szokásoknak megfelelően szeptemberben, a toulouse-i parlament két hónapra bezárta kapuit. Jean de Coras nem utazott egyből vidéki otthonába, Réalmont-ba. Ehelyett toulouse-i dolgozószobájába vonult, és nekilátott megírni annak a férfinak a történetét, akinek még az emlékét is el akarták pusztítani a lángokban. 1560. október 1-jére már majdnem kész volt az első nyers változattal.[1] Ezzel párhuzamosan egy Guillaume Le Sueur nevű fiatalember is elkészítette saját feljegyzéseit az esetről. Volt valami ebben a történetben, ami megérintette őket, valami zavarba ejtő és csodálatos, amit feltétlenül el kellett mesélni.

Mivel keveset tudunk Guillaume Le Sueurről, meglehetősen nehéz kideríteni, mi vonzotta annyira az esethez. Tehetős kereskedő gyermekeként született a pikárdiai Boulogne-sur-Merben, majd Toulouse-ban folytatott polgári jogi tanulmányokat. Pierre nevű bátyja királyi pénzügyi tisztségviselő volt, aki 1561 végére már a saját házát használta Boulogne-ban „az új vallás szellemében tartott gyűlések és imádkozások" helyszínéül. Guillaume, úgy tűnik, osztotta ezeket a nézeteket, és bizonyos ideig a protestáns Condé herceg kísérőjéül szegődött. 1566-ban már a boulogne-i királyi bíróság (*Sénéchaussée)* ügyvédje volt, majd néhány évvel később az intézmény erdőkkel és folyókkal foglalkozó felügyelője lett. 1596-ban megírta szülővárosának első történetét, mely munka számos értéket hordoz. La Croix du Maine már ezt megelőzően is hallott róla, és *Bibliothèque* című, 1584-ben napvilágot látott művében „latinul és franciául író költőnek" nevezte. Görögül is tudott, Makkabeus harmadik könyvét görögből ültette át, ami 1566-ban jelent meg az ő latin verses fordításában.

Nevéhez fűződik *A toulouse-i Pseudo-Martin csodálatos története* című latinul írt munka, amely kéziratos formában terjedt Toulouse-ban nem sokkal a tárgyalás után. Michel Du Faurnak aján-

lotta művét, aki a Martin Guerre-ügy idején a parlament negyedik elnöke és a Tournelle tagja volt. Később Le Sueur a Michel de L'Hôpital kancellárnak írt ajánlásában úgy fogalmazott, hogy „befogadták a Du Faur családba és annak köreibe, amely család az egyedülálló műveltség, a feddhetetlen életvitel, a pompa és a tisztesség tekintetében fölülmúlt minden más családot a régióban". A tárgyaláshoz kapcsolódó bizonyítékai feltehetően az elnök elbeszéléséből és feljegyzéseiből származnak – Le Sueur úgy hivatkozik magára, mint aki „összeszedegette" a történetet –, és talán jelen is volt a tárgyalóteremben valamilyen minőségben. Úgy tűnik, 1560 táján Guillaume Le Sueur előrébb kívánt jutni a jog világában és a jogi retorika kultúrájában, ezenkívül az irodalom és a klasszikus kultúra iránti vonzalma is hajtotta.[2]

Jean de Coras-ról sokkal többet tudunk. Kiváló férfiú volt, akit kiadói *clarissimus*ként dicsértek művei címoldalán. A Martin Guerre-ügy évében jelent meg egy róla szóló életrajz, amelyet egykori tanítványa, Antoine Usilis írt és illesztett előszóként Coras *De iuris Arte* című munkájához. 1515 táján született az albigeois-i Réalmont-ban, négy fiúgyermek közül a legidősebbként, majd Toulouse-ban cseperedett fel, ahol apja, Jean de Coras (*licenciátus* a jogtudományban) a parlamentnél volt ügyvéd. Már 13 éves korában a katedráról magyarázta Toulouse-ban a polgári jogot (legalábbis a történet szerint), és az ezt követő években, míg polgári és kánonjogot tanult Angers-ban, Orléans-ban és Párizsban, gyakran tanításra is felkérték. Ezután Padovába ment, ahol hangos sikereket aratott a doktori disszertációjában feltett száz kérdésre adott találó válaszaival. Huszonegy éves korában, 1536-ban doktori címet szerzett Philippus Deciusnál, „a jogtudomány nagy szelleménél". (Coras később azt írta, hogy Decius annyira szenilis volt már akkoriban, hogy a jog egyetlen szavára sem emlékezett, és legalább negyedórát töltött azzal, hogy megfogalmazza orációja első fordulatát. Végül a doktori fokozatot más adta meg neki. Ez az anekdota azt is sugallja, hogy Coras nem vette magát mindig komolyan mint ifjú zseni.)

Visszatérve Toulouse-ba az egyetem tanárként alkalmazta, és a polgári jog ünnepelt előadójává vált. Maga is beszámol hallgatósága tapsáról, míg Usilis azt írja, hogy emberemlékezet óta nem vonzott professzor ekkora tömegeket. Személyesen is jelen volt, mikor

Coras lebilincselő beszédet tartott kétezer ember előtt, „hangja sima, áradó, világos és dallamos volt". Ez még nagyobb teljesítmény, ha figyelembe vesszük, hogy a jogi előadásokat Toulouse-ban gyakran reggel 5 és 10 között tartották.[3]

A korai diadalok évei alatt Coras-nak másfajta szerepe is volt a jog világában, melyet Usilis nem említett: peres fél lett. Édesanyja, Jeanne de Termes Réalmont-ban halt meg, és 1542-ből származó testamentumában rá hagyta összes ingó és ingatlan vagyonát. Az idősebb Jean de Coras megakadályozta ennek kivitelezését, és erre válaszul a fiú perbe fogta apját. Az ügy elhúzódott egészen 1544-ig, a toulouse-i parlament határozatáig. A fiú örökösödési jogát megerősítették, és az apát arra kötelezték, hogy engedje fiát inventáriumot készíteni, emellett az idős Coras élete végéig tartó haszonélvezeti jogot kapott a vagyon fölött. A két férfi végül kibékült – Coras apjának ajánlotta egyik munkáját 1549-ben –, de csakúgy, mint doktorrá avatásának komikus felelevenítése, így az apa ellen indított per is bizonyos ambivalenciát mutat Coras-nak a rendhez és az autoritáshoz fűződő viszonyában.[4]

Mindeközben Coras maga is férj és apa lett, a sikeres jogász legnagyobb örömére. „Szerencsés házasság", írta *De Ritu Nuptiarum* című jogi szövegében, és feleségéről, Catherine Boysonnéról (egy toulouse-i kereskedő lánya) szóló részt is beillesztett a kommentárokhoz. A házaspárnak hamarosan gyermekei születtek, először egy kislány, Jeanne, majd egy kisfiú, Jacques, aki szintén feltűnt egy jogi vitairat jegyzetének közepén: „Tegnap, 1546. április 13-án hihetetlen öröm ért, egészséges nőm, Catherine révén egy kisfiú boldog apja lettem."[5]

A keresett tanárként számon tartott Coras családjával Valence-ba költözött, ahol 1545 és 1549 között polgári jogot oktatott, majd két évig Ferrarában adott elő. Ez idő alatt latin kommentárokat írt és publikált a római jogról, amelyek témái közt a házasságról, a szerződésekről és a pereskedésről szóló műveket éppúgy olvashatunk, mint az államalkotmányról. 1541-től már rendszeresen eljuttatta kéziratait különböző nyomdákhoz, kiváltképp a jogi publikációk fellegvárának számító Lyonba. Tanítványai imádták könyveit: „Corasissima" – írta egyik hallgatója a margóra egy különösen találó kifejezés mellé, ahol éppen a kiskorúak örökösödéséről értekezett a szerző.

Ezek a munkák Coras két jellemző vonásáról is árulkodnak. Egyfelől hajlandóságáról, hogy mindent kiérleljen, újragondoljon és újraértelmezzen. Számos alkalommal meséli el olvasóinak: „Ezen a témán először ebben és ebben az évben dolgoztam Toulouse-ban, és most Ferrarában dolgozom át." Másrészt pedig éles szemmel látta, hogyan építse karrierjét. Már első könyveit a párizsi parlament elnökének és a toulouse-i parlament elnökének, Mansencalnak ajánlotta, majd a lotharingiai és châtilloni bíborosoknak is elküldte nekik ajánlott munkáit.[6]

Kitartó munkálkodása 1553 januárjában hozta meg gyümölcsét, mikor a toulouse-i parlamentben megüresedett egy állás. Sajnálatos oka volt Ferrarából való visszatérésének: felesége, Catherine Boysonné meghalt, Coras gyászolni jött vissza. II. Henrik hasznot húzott Coras franciaországi jelenlétéből, hiszen a ferrarai herceghez és bíboroshoz kötődő királyi ügyletekhez kérte tanácsát, majd kinevezte Coras-t a parlament újranyitásakor. 1553 februárjában Jean de Coras letette bírói *(conseiller)* esküjét a parlamentben, ahol apja már hosszú idő óta ügyvédeskedett.[7]

Beiktatása és a Martin Guerre-ügy közötti hét év alatt Coras élete számos új fordulatot hozott. Újraházasodott, érdeklődését egyre inkább felkeltette a protestantizmus, és más típusú munkák kiadásán is elkezdett gondolkodni. Második felesége Jacquette de Bussi, megözvegyült unokatestvére lett, aki egy királyi hivatalnoknak *(maître de requêtes)* volt az unokahúga. Az asszonynak első és második házasságából sem született gyermeke, ám Jacques de Coras-t annyira sajátjának tekintette, hogy mindig „fiamnak" szólította. A Coras és közte kialakult kapcsolatról csak a tárgyalás után több évvel később született levelekből olvashatunk, de még ezekből is következtethetünk Coras korai házassági tapasztalataira.[8]

Coras látványosan, mélyen, szinte a bolondulásig szerette Jacquette de Bussit. „Jelen- vagy távollétében asszonyt még sohasem becsült és szeretett úgy férj, mint én téged, s ez mindig így lesz." „Remélem, elhiszed, hogy éjjel és nappal, minden órában és percben csak rólad álmodom, csak reád várok, csak utánad vágyakozom, és annyira szeretlek, hogy nélküled létezni sem tudnék." Könyveket küldött neki, egyszer egy „merész szabású ruhát" és „két szépen formált és hegyezett tollat, mely nekem tetsző, csakúgy, mint te", és levelében úgy fogalmaz: hogyha hideg van Réalmont-

ban, akkor „ne aludj egyedül, tégy egy szerzetest az ágyadba" (ez szójáték: a szerzetes – *moine* – szó egyben régi francia kifejezés az ágymelegítőre). Folyamatosan ellátta politikai és a reformációról szóló hírekkel; tanácsokat adott, hogyan fogadjon fontos látogatókat és továbbítson üzeneteket. Aggódott egészségéért és azért, vajon viszonozza-e szeretetét. Ha egy ideig nem hallott felőle, így írt: „meggyőződésem ellenére azt kell gondolnom, hogy nem vésődtem emlékezetedbe olyan mélyen, mint amennyire azt mindig is szerettem volna".

Valójában volt valami tartózkodás Jacquette férjével szembeni magatartásában. Házasságuk egyik eleme volt, hogy a férfi az „üldöző", a nő pedig az „üldözött". A férfi leveleit így írta alá „a te és még százezerszer is csak a te Jean de Coras-d"; Jacquette pedig így: „a Te alázatos és engedelmes feleséged". Coras komolyan kikérte az asszony véleményét, hogy elfogadjon-e egy fontos állást, mire ő azt írta, „legyen akaratod szerint", melyre egy sértett levél volt Coras válasza, amelyet formális aláírásával látott el, akár egy dekrétumot. Megromlott egészsége ellenére Jacquette de Bussi ezalatt nagy hozzáértéssel irányította birtokaikat, földeket adott ki bérlőknek, a kerítéseket rendbe hozatta, adókkal kapcsolatos könyveket forgatott, és a földeket kölessel és zabbal vettette be. Jacquette híreket küldött férjének, emellett könyveket, amelyeket elolvasott, harisnyatartókat, amelyeket neki varrt, kappanokat és szemcseppeket. Remélte, hogy Coras „elégedett és vidám".[9]

A férjet és a feleséget különösen összekovácsolta az új vallás iránti elkötelezettség. Jean de Coras-hoz számos csatornán keresztül eljuthatott a protestantizmus, például a Renée hercegnő köréhez tartozó emberek jóvoltából Ferrarából, amely a francia vallási menekültek központjává vált. A kánonjogról írt legfontosabb értekezésének, a *Paraphrasis in universam sacerdotiorum materiam* 1548-as megjelenésének idején még biztosan nem tért át az új hitre; elfogadta a pápaság jogosultságát, de azt hangsúlyozta, hogy a pápának mindig hűséges pásztornak kell lennie, és nem tirannusnak. 1557-ben a titkos házasságok ellen írt értekezésében a kánonjogról alkotott kritikája és az az állítása, miszerint minden érve „Isten igéjének megfelelő", mindenesetre már összeegyeztethető a protestáns tanokkal. Már ekkor megjósolta, hogy majdan „gonosz rágalmakkal ... a vallás ürügyén" megtámadják.[10]

Coras *Petit discours... Des mariages clandestinement et irreveremment contractes* című munkája más szempontból is új fejezetet jelentett életében. Ez volt első könyve, amit latin helyett anyanyelvén publikált. Ennek a gascogne-i férfiúnak nem a szokásos irodalmi célkitűzés, a francia nyelv gazdagítása lebegett a szeme előtt, „melynek megvalósításához, megvallom, az én tájszólásom és nehézkes beszédem kevéssé alkalmas". Sokkal inkább a közvéleményt akarta befolyásolni: a gyermekek házasságához adott szülői beleegyezés olyan téma volt, amely „az írástudatlanokat legalább annyira érintette, mint a képzett, olvasott, tudós közönséget". Könyvét II. Henriknek dedikálta, akinek a titkos házasságokról kiadott ediktumát ezzel a munkájával támogatta, s aki nem sokkal ezután olyan kilenc évre szóló „privilégiummal" jutalmazta Coras-t, amelynek értelmében monopóliumot szerzett bármely kiadásra vagy újranyomtatásra szánt műve eladása felett. Ez a szokatlan ajándék kortársaihoz képest jóval nagyobb ellenőrzési lehetőséget biztosított Coras-nak írásai kiadása és az abból származó profit felett. Ezen jogát 1558-ban a Hadrianus császár és Epiktétosz közti dialógus francia fordításának kiadásakor használta, mely munkát a trónörökösnek, Dauphinnek ajánlotta. Majd 1560-ban élt ismét eme jogával, amikor megjelentette *De iuris Arte* című nagy, összefoglaló művét a jogrendszerről, Franciaország kancellárjának ajánlva.[11]

*

1560-ban a 45 éves Jean de Coras elfoglalta hivatalát a büntetőtáblán, s ahogy a fenti példák is bizonyítják, nézetei nem voltak egységesek, és céljai sem következetesek. Karrierje csodálatosan ívelt fölfelé, azonban túlságosan elkötelezte magát a protestantizmus mellett, ami végül állásába és életébe került. A római jog kitűnő szakértőjeként a családi rend és az uralkodói hatalom elkötelezett híve volt („az alávetetteknek engedelmeskedniük kell elöljáróiknak csakúgy, mint saját szüleiknek" – írta), de hamarosan protestáns mozgalmakba keveredett Toulouse-ban és Franciaország egyéb helyszínein. A családokat óva inti „a szerelem vakmerő szenvedélyeitől", ám a puszta gondolatra, hogy egy hónap múlva együtt lehet feleségével, rohan a ládához és pakolni kezdi Jacquette tafotablúzait.[12]



9. kép. Jean de Coras az 1560-as évek végén.
Bastet másolata, az eredeti elveszett.
Bibliothèque Nationale, Cabinet des Estampes.

Amikor Jean de Coras kapcsolatba került „Martin Guerre"-rel, egy hozzá hasonló tulajdonságokkal rendelkező embert ismert meg. Paraszti származása ellenére higgadt férfi benyomását keltette, intelligens volt és különösen ékesszóló. „Úgy tűnt, nem pusztán felidézte a bíráknak az eseményeket – írta Le Sueur –, hanem szemük előtt meg is elevenítette őket." „Nem emlékszem, hogy valaha is olvastam volna olyan emberről, aki ilyen emlékezőtehetséggel volt megáldva" – írta Coras.[13] Emellett tiszteletre méltó családfőnek tűnt, aki szerelmet táplált szépséges felesége iránt. Hogy pert indított nagybátyja ellen az elszámolás miatt, korántsem látszott olyan szörnyű tettnek egy olyan férfiú szemében, aki egy inventárium miatt maga is eljárást kezdeményezett az apja ellen. Ha feltételezésem helytálló, s „Martin Guerre" valóban protestáns-szimpatizáns volt, úgy Coras-nak még eggyel több indoka lehetett, hogy higgyen neki.

Ám ekkor, „mint valami csoda", feltűnt a falábú ember a bíróságon, az isteni gondviselés jóvoltából, hogy megvédje Pierre Guerre-t, s hogy megmutassa Jean de Coras-nak, mekkorát tévedett.[14] Coras már néhány évvel azelőtt is elgondolkozott a hazugság veszélyeiről, a Hadrianus–Epiktétosz dialógus fordításakor:

> Hadrianus: Mi az, amit ember nem láthat?
> Epiktétosz: Mások szívét és gondolatait.

A bíró így kommentálja a párbeszédet: „És valójában nincs utálatosabb az emberek között, mint a színlelés és a megjátszás, és századunk oly szerencsétlen, hogy bármilyen sorból származzék is valaki, azt becsülik a legtöbbre, aki a legtovább tudja tökéletesíteni hazugságait, szerepjátszását és álszentségét."[15]

Gondolta-e valaha Coras, hogy egyszer ennyire a bolondját járatják majd vele, s ráadásul még csodálattal is fog adózni a csaló fortélyainak? Milyen szépen kigondolt és hosszan tartó teljesítmény volt e szélhámosság, Arnaud du Tilh „ezernyi nélkülözhetetlen hazugsága"! („Rendkívül ügyesen válaszolt – jegyzi meg Le Sueur –, már-már úgy tűnt, játszik".) Az ügyvédek, a királyi tisztviselők s a leendő udvaroncok ismerték a szerepjátszás csínjátbínját (Stephen Greenblatt terminusával élve: *self-fashioning* – miként kell a beszédet, a viselkedést, a gesztusokat és a párbeszédeket

úgy alakítani, hogy az segítse az embert az előrejutásban), mint ahogyan minden újonnan érkezett és magas pozícióba kerülő személy tette a 16. században. Ám hol fejeződik be a szerepjátszás és kezdődik a hazugság? Már jóval azelőtt, hogy Montaigne feltette e kérdést olvasóinak egy önvádaskodó esszéjében, Pansette találékonysága kapcsán ugyanez a probléma vetődött fel az ügy bíráiban.[16]

Coras eleinte tagadta, hogy az eset az emberi leleményesség példája lett volna. Éppen ellenkezőleg, Arnaud varázsló volt, akit a gonosz szellem támogatott. Egy álnok férfiról volt szó, akinek halálát Coras sem bírói, sem morális szempontból nem kifogásolhatta. Később azonban kénytelen volt elismerni, hogy volt valami igazán lenyűgöző Arnaud du Tilh-ben, ami nem volt idegen saját ellentmondásos érzéseitől. És arra is rá kellett döbbenie, hogy a bűn mellett volt valami mélységesen helyeselnivaló is az új Martin és Bertrande de Rols kitalált házasságában.

Leült hát íróasztalához, s kihegyezte pennáját. Egy újabb állomás munkásságában, egy újabb francia nyelvű kiadás. De ami a legfontosabb: a könyv lehetővé teszi, hogy újra ítélkezzen a férfi felett – akit éppen akkor végeztetett ki –, hogy újfent bűnösnek nyilvánítsa, de legalább még egy esélyt adjon neki vagy történetének.

11. CSODÁS TÖRTÉNET, TRAGIKUS TÖRTÉNET

Jean de Coras *Arrest Memorable* című munkája különféle műfajokat ötvöző, újító könyv, amely egymásnak ellentmondó elképzeléseket villant fel. Ezzel szemben Le Sueur *Admiranda historia* című műve – noha tartalmaz néhány eredeti elemet is – tökéletesen illeszkedik a röplap műfajába, amely nagy jelentőséggel bírt a nyomtatott újság megjelenését megelőző évszázadban. Ez a kis formátumú pamflet egyszerűen meséli el a Guerre család történetét Artigat-ba érkezésüktől kezdve egészen Arnaud du Tilh kivégzéséig, megfelelő erkölcsi tanulságot kanyarítván a végére. Egy toulouse-i „barát" elküldte a kéziratot Jean de Tournes-nek, Lyon közmegbecsülésnek örvendő humanista nyomdászának, aki már több ízben adott ki hírlevelet. Tournes még a királyi privilégiumot sem várta meg, hanem azonnal kiadta a szöveget latinul. A kézirat egy másik példánya a párizsi könyvkiadó, Vincent Sertenas keze ügyébe került. 1561. január végére Sertenas már elkészíttette a szöveg francia fordítását, és hat évre előre megszerezte a királytól a kiadás előjogát. A munkát végül a szerző nevének említése nélkül adta ki, *Histoire Admirable d'un Faux et Supposé Mary, advenue en Languedoc, l'an mil cinq cens soixante* címen. A csalás története útjára indult, és más „borzalmas" és „csodás" gyilkossági és házasságtörési esetekkel, tűzvészről és özönvízekről szóló hírekkel együtt terjedt.[1]

Eközben, 1561. február 2-án Jean de Coras ajánlással látta el kéziratát, és elküldte Antoine Vincentnek, a lyoni nyomdásznak, akire átruházta a kiadás általános, 9 évre szóló előjogát. Eleddig Vincent csak kevés könyvet adott ki köznyelven, vagyonát inkább a latin kiadásokra alapozta, mint például Coras 1555-ös *De actionibus* és 1560-as *De iuris Arte* című munkáira.[2] Az új cím tartalmazta mindazt, ami csábítóan és az újdonság erejével hathatott az 1561-es olvasó szemében: *Arrest Memorable, du Parlement de Tholose, Contenant une histoire prodigieuse, de nostre temps, avec cent belles, doctes Annotations, de monsieur maistre Jean de Coras, Conseiller en ladite cour, rapporteur du proces. Prononcé es Arrestz Generaulx le xii Septembre MDLX.*

Franciaországban több esetben is kiadtak bűnügyekben hozott bírósági ítéleteket, mint például annak az itáliainak az esetét, akit 1536-ban a Dauphin megmérgezéséért ítéltek el. Polgári és bűnügyi perek végzéseit tartalmazó gyűjteményeket kezdtek megjelentetni.[3] Ám esetünkben az ítélet mindössze két oldalt foglalt el a 117 oldalas könyvben, a bíró pedig ahelyett, hogy kommentárjait egy büntetőjogról írott tudományos értekezésre tartogatta volna, széltében-hosszában terjesztette azokat. Coras lehetett a francia törvénykezés első olyan alakja, aki saját bűnügyi eseteinek egyikét használta fel a köznyelven megírt munkájához.[4]

A címben Coras a „csodás történet" kifejezést használta. A 16. században sokakat foglalkoztattak a csodás jelenségek: csodás növények és állatok, furcsa égitestek vagy a torzszülöttek. A Le Sueur-könyvecske kiadásának idején, egy évvel azelőtt, hogy Vincent Sertenas közzétette Pierre Boaistuau *Histoires prodigieuses* című munkáját, a kifejezést a csaló Martin esetében is alkalmazták egy nyitó szonettben: „A legcsodálatosabb történetek / a keresztény vagy pogány időkből egyaránt... / szinte semmiségnek tűnnek / Az álférj esete után." A címben Coras a „csodás" jelzőt ugyanabban az értelemben használja, mint Boaistuau, aki valaha tanítványa volt Valence-ben. A „csodás" különös, bár nem szükségszerűen egyedülálló jelenségre utal, amely ritkaságával mégis különbözik a hasonló esetektől. Martin Guerre szélhámossága tehát felülmúlt minden korábban ismert, efféle történetet.[5]

A szöveg és annotáció dialektikája miatt Coras könyve első pillantásra a hagyományos jogi kommentárra emlékeztet. A szöveg nagy része azonban nem egy Coras által idézett hivatalos dokumentum, hanem inkább – Coras szavaival élve – *„Texte de la toile du procès,"*[6] egy szövevényes ügy, melynek fonalát maga Coras szövögeti tovább. Az annotációknak pedig számtalan esetben semmi közük sincs a joghoz.

A hagyományos forma újszerű felhasználása több szabadságot biztosított Coras számára, mint amit korábbi műveinél megengedhetett magának, annak ellenére hogy latin nyelvű értekezései sokrétű írások voltak. A műfaji újítás először is alkalmat nyújtott arra, hogy kora jogi gyakorlatának központi kérdéseit feszegesse: a ta-

núkról, a vallomásról, a kínzásról vagy a bizonyíték természetéről elmélkedjen. Olyan esettel állt szemben, ahol a „legmegbízhatóbb" tanúkról kiderült, hogy tévedtek, ahol a másodkézből származó értesülések bizonyultak valósnak, és ahol még a bírákat is majdnem sikerült félrevezetni az ügy során. Coras-nak lehetősége nyílt elmerengni a házasság, a gyermekek pubertáskor előtti frigye, az impotencia, a különélés és a házasságtörés problémái felett.[7] Még vallásos elmélkedéseknek is jutott hely: írt például az istenkáromlásról, és néhány gúnyos oldalvágást is intézett a katolicizmus felé. „Hiábavaló babonának" nevezte azt a meggyőződést, amely szerint szent ostyák és különleges sütemények segítségével fel lehet oldani az impotenciát okozó varázslatot; ehelyett az imádságot és böjtölést ajánlotta gyógyírként. A varázslatról írt magyarázó jegyzete is protestáns érzékenységre vall: Jézus kínszenvedése által megváltva könyörögnünk kell az Úrhoz, hogy „emelje fel szívünket... hogy szavának világossága mellett el tudjuk űzni mindazon ábrándokat, mesterkedéseket és szélhámosságot, amelyek segítségével az ördög folyton megkísérli tőrbe csalni Isten és egyházának gyermekeit."[8]

Milyen más protestáns párhuzam mutatható ki a Martin Guerre-eset feldolgozása során? A választ a könyv kiadásának körülményei között találhatjuk. A kiadó, Antoine Vincent a francia református egyház egyik jelentős alakjának számított; 1561-ben ő szerezte meg a kálvinista zsoltároskönyv kiadásának királyi előjogát, amely köznyelven közreadott bestsellerré vált, és népszerűségében még az *Arrest Memorable*-t is túlszárnyalta. Coras Valence püspökének, Jean de Monlucnek ajánlotta könyvét, akinek a gondolatait még ugyanabban az évben eretneknek nyilvánította a párizsi teológiai fakultás. A Le Sueur-munka első kiadásának körülményei is mutatnak protestáns párhuzamokat: a kálvinista nézetek felé forduló író; az eretnek szimpátiával gyanúsított bírónak, a Michel Du Faurnak írott ajánlás; és az új vallást támogató nyomdász, Jean de Tournes. Coras és Le Sueur elmerenghetett azon, vajon akkor is ezek a szörnyű csapások rázták volna meg a Guerre családot, ha azok történetesen a protestáns Genfben élnek, ahol egy új törvény és a lelkiismeretes protestáns egyháztanács semmiképpen sem engedélyezte volna egy ilyen fiatal párnak a frigyét; ahol Bertrande házasságát már idejekorán felbontották volna, és ahol hamar leleplezték volna a házasságtörést. És talán nem a protestáns Isten küldte vissza a falábú férfit, még éppen idejében, hogy megtépázza a toulouse-i parlament bíráinak fennhéjázó magabiztosságát?[9]

Még ha felmerültek is effajta, a protestantizmussal kapcsolatos gondolatok Coras és Le Sueur fejében, fontos hangsúlyozni, hogy munkáikat ezek semmi esetre sem hatották át. Az *Arrest Memorable* mindkét hit követői között olvasókra talált, és később Párizsban katolikus kiadók is kinyomtatták. Vincent Sertenas, Le Sueur párizsi kiadója szintén katolikus volt. Coras ajánlása csak a könyv „derűsebb" céljaira utal: „olyan csodálatos, élvezetes, és szörnyen különös argumentuma" volt az esetnek, hogy a mű olvasása minden bizonnyal felüdülést és a gondoktól való megszabadulást hoz majd a püspök úrnak.[10]

Az *Arrest Memorable* fontos jellegzetessége, hogy formailag és a hangnemét tekintve nem egységes. Jogi munkát vehetett kezébe az olvasó, amely azonban megkérdőjelezte a törvény működését; illetve olyan történeti beszámolót, amely saját igazságával kapcsolatban táplált kétségeket. Ez a szöveg az erkölcsi mese, a komédia és a tragédia határmezsgyéjén mozog. A hősök gonosztevőknek tűnnek, míg a gonosztevők hősöknek, és a történetet egyszerre kétféleképpen adják elő.

Az *Arrest Memorable* jogi szövegezése tovább erősíti ezt az összetettséget. A szöveg felépítése megegyezik Coras beszámolójának szerkezetével, amelyet a Jogi Kamarának készített, és amelyben összegyűjtötte mind a vádlott ellen, mind pedig a mellette felsorakoztatható érveket. Szembeállíthatta a szöveget, melyben a „vádlottról", a „bizonyos Arnaud du Tilh"-ről írt, az annotációkkal, melyben „erről a bugrisról", „erről a züllött alakról", „erről a csodás gonosztevőről" elmélkedett.

Ráadásul beszámolója során Coras bizonyos tényekre hangsúlyt fektet, míg másokat elhallgat – még azt is mondhatnánk, hogy hazudik egy kicsit. Először is Arnaud du Tilh emlékezőképességét még csodálatosabbnak állítja be, mint amilyen valójában volt. Le Sueur legalább egy esetben megemlíti a férfi emlékezetkihagyását, amikor képtelen volt felidézni a Martin Guerre bérmálásán részt vevő egyik keresztszülő nevét. Coras munkájában azonban az új Martin sohasem felejt. Másrészt Coras úgy állítja be magát és a bíróságot, mintha kevésbé lettek volna meggyőződve Arnaud du Tilh ártatlansága felől, mint amennyire valójában hittek benne.

Meg sem említi, hogy Bertrande-ot és Pierre-t hónapokig börtönben tartották, amely tény szerepel Le Sueur munkájában és kétszer is a parlament nyilvántartásában. Az 1560. szeptember 12-i ítéletben valójában szerepel Bertrande de Rols és Pierre Guerre mint „az ügy kapcsán korábban bebörtönzött" két ember, ám Coras könyvében úgy idézi a végzést, hogy ezt a tényt elhallgatja, és a mondatot egy „satöbbi"-vel helyettesíti.

A kihagyás nem takarékossági szempontokat követett, hiszen a kinyomtatott végzésben Coras olyan bűnöket is felsorol, amelyekben Arnaud du Tilh-t nem találták vétkesnek: „erőszakos emberrablás, szentségtörés, plagium (a római jogban: egy személy elrablása, eladása vagy másféle megbecstelenítése), tolvajlás és egyéb bűnök, melyeket a nevezett fogoly követett el".[11] Coras annotációjában ezek a bűnök a házasságtörés és egy másik ember fondorlatos megszemélyesítésének egyfajta hozadékaként jelentek meg, és egyben lehetőséget adtak Coras-nak, hogy bebizonyítsa: Bertrande-ot kényszerítették, és a férfi esetében jogos volt a halálbüntetés.[12]

Egészében véve ezek az önkényes túlzások és kihagyások az *Arrest Memorable*-t mint erkölcsi mesét erősítették. Arnaud du Tilh csodás személyiségét bibliai szélhámosok, ókori csalók és későbbi imposztorok tulajdonságainak egybevetésével építette fel. Már az is különösnek számított, hogy két vadidegen ember külsőleg ennyire hasonlítson egymásra. Coras azonban – hiába kutatott – nem talált még egy olyan példát, ahol az arc és a magatartás hasonlatossága és az „ezernyi nélkülözhetetlen hazugság" ilyen sokáig megtévesztette az embereket. A 13. században Flandria Baldwin nevű álgrófjának személyazonosságát a gróf lánya, Jeanne mindig is kétségbe vonta annak ellenére, hogy a csaló számtalan bizonyítékkal szolgált. Esetünkben azonban a hozzátartozók befogadták a szélhámost, sőt „ami még nagyobb csodálatot követel", még a feleség is meghitt viszonyban élt vele több mint három évig „anélkül, hogy valaha is észrevette volna, vagy legalábbis gyanította volna a csalást". Ez a feldolgozása a történteknek a megtévesztés káprázatos hatalmával ruházta fel Arnaud-t. Lehetővé tette, hogy varázslattal vádolják – Coras maga is bevallotta, hogy nem tudta elhessegetni ezt a gondolatot, noha du Tilh tagadta, hogy az ördöggel cimborált volna –, és kétségtelenül ez vezetett el du Tilh példát statuáló kivégzéséig.

Ez a magyarázat Bertrande-ot rászedett nőként, a „gyengébbik nem" képviselőjeként mutatja be, akit érthetően „könnyedén félrevezetett a férfiak ravaszsága és számítása".[13]

Ám van valami nyugtalanító ebben a verzióban, ami egyaránt aggaszthatta a férjeket és a szeretőket. A kor közismert mulatságos történeteiben, ahol az éj leple alatt a szeretkezés egyik résztvevőjét valaki más helyettesíti, a rászedett fél csak ritkán veszi észre a különbséget. (Csak egy kivételt tudnék említeni: a *Cent Nouvelles Nouvelles* öreg lovagját, aki észreveszi a különbséget a szolgálólány kemény melle és asszonyának érettebb formái között.)[14] Bertrande esete azonban valós történet, nem pedig izgalmas irodalmi közhely, és ráadásul nem csak egy éjszakán keresztül tartott. Nemük gyengeségei folytán valóban képtelenek voltak a feleségek megkülönböztetni a házasságtörést a házastársi szerelemtől? A felszarvazott Martin Guerre szerint semmiképpen sem, ezt bizonyítják azon kijelentései a bíróságon, amelyeket Coras és Le Sueur egyaránt lejegyzett. Coras és Jacquette de Bussi kapcsolatát szem előtt tartva pedig azt is nehéz elképzelni, hogy Coras ilyen kitartóan tudott hinni a nők rászedhetőségében.[15]

A bíró más kapukat is nyitva hagyott erkölcsi meséjében, ami lehetővé tette, hogy a mű más műfaji kategóriákba is besorolható legyen. Hol keressük a főhőst? Az erkölcsi tanmese rendszerint a hős távozásával kezdődik, majd visszatérésével, a hamis hős legyőzésével és végül házasságával végződik. Martin Guerre távozását azonban szinte mindvégig helytelenítették, és hazatértekor – amely gondviselésszerű ugyan – engesztelhetetlennek és bűnbánatra képtelennek bizonyult. A megméretésen emlékezőtehetsége csúfosan cserbenhagyta Pansette-tel szemben, és később Coras semmi jelét nem adta annak, hogy a férfi Bertrande-dal való újraegyesülése boldogságot ígért volna. Le Sueur, aki szintén kevés szimpátiát mutatott Martin iránt, legalább megemlítette azt a jelenetet, amelyben Mansencal elnök megkísérelte kibékíteni Martint és Bertrande-ot; Coras feljegyzéseiből ez a részlet hiányzik.[16]

Még ennél is különösebb, hogy az *Arrest Memorable* első kiadásából kimaradt Arnaud du Tilh beismerő vallomása és kivégzésének leírása. Coras futólag kétszer is megjegyzi, hogy volt beismerő vallomás[17] – a figyelmetlen olvasónak azonban ez talán el sem jut a tudatáig –, az 1561-es kiadásban pedig a történet félbeszakad,

amikor a vádlottat a rieux-i bíróhoz küldik. Coras helyet hagy a találgatásoknak, s az olvasóra bízza a döntést: a bíróság vajon az igazi bűnöst fogta el?

A szerző csak az 1565-ös kiadásban szünteti meg a kétértelműséget azáltal, hogy leírja Arnaud artigat-i vallomását, majd újból kétértelmű helyzetet teremt, amikor újonnan megírt annotációjában „tragédiának" minősíti az egész történetet:

> Szöveg: Amikor [Arnaud] látta és mérlegelte, hogy az említett Martin Guerre legbensőségesebb és legjobb barátai összetévesztették őt Martinnel... úgy határozott, hogy végigjátssza a tragédiát, amit önök fentebb megismerhettek.
> Annotáció CIIII: Valóban tragédia volt ez ennek a rátermett parasztnak, annál is inkább, mivel a végkifejlet nyomorúságosnak, sőt mi több, végzetesnek bizonyult számára. Mindenesetre megnehezíti a különbségtételt komédia és tragédia között.

Az 1572-es könyv kiadója el is időzik kissé e kérdésnél, és a „tragikomédia" kifejezést használja, amely egyre inkább elterjedt a 16. századi francia irodalomelméletben és az írói gyakorlatban.[18] „A Protasis, vagyis a kezdet vidám, kellemes és mulattató, felsorakoztatván a hamis és feltételezett férj fortélyait és alattomos cselszövéseit." (Az olvasók azt hihették, hogy Boccaccio *Dekameron*ját, Navarrai Margit *Heptameron*ját vagy a pikareszk *Lazarillo de Tormest* tartották kezükben.) „Az Epitasis vagy középső rész bizonytalan és kétségeket ébresztő a tárgyaláson folyó viták és küzdelem miatt. A Katasztrófa vagy Erkölcsi tanulság szomorú, sajnálatra méltó és nyomorúságos." Egyszerűbb beszámolójában Le Sueur maga is más megvilágításba helyezi a történetet azáltal, hogy többször is tragédiának minősíti azt.[19]

Fontos hangsúlyozni e paraszti történet coras-i értelmezésének eredetiségét. A francia tragikomédiában „minden jó, ha a vége jó", hősei pedig elsősorban arisztokraták. Az olasz Bandello művé, amelyet Pierre Boaistuau *Histoires tragiques* címmel lefordított, újra feldolgozott, és kiadott 1559-ben, a tragikust összekapcsolta a „csodás" szenvedéllyel – mely párhuzam Arnaud és Bertrande kapcsolatában is felmerül –, ott azonban egyik szereplő sem volt falusi. Ha Coras el tudta képzelni a „tragédiát alacsony származású emberek között", ez csak úgy volt lehetséges, hogy valamennyire azonosult a paraszttal, aki képes volt átformálni önnön személyiségét.[20]

Coras „komitragikus" verziójában Arnaud du Tilh még mindig rendelkezik csodálatos tulajdonságokkal. Jupiterhez hasonlítja, aki Amphitryon álruháját vette fel, hogy elcsábítsa annak feleségét. Majd az antikvitás olyan nagy visszaemlékezőihez hasonlítja, mint például Portius Latro, Seneca barátja, akit le is körözött tehetségével. Arnaud-nak azonban akad cinkosa is: egyikük Bertrande, aki egyáltalán nincs megtévesztve, és aki elhatározza, hogy színleli a házasságot e férfival. (Ez a cinkos Bertrande is jelen van Coras szövegében, ám ez a szerep kevésbé erőteljes, mint a könnyen rászedhető feleségé. Annak a lehetősége, hogy egy tisztességes asszony saját kénye-kedve szerint rendelkezik testével, sokkal aggasztóbb, mint Pansette személyiségformálása. Csak rémálmokban fordulhat elő, mint az Coras Jacquette-nek írott leveléből is kiderül: „különös álmom volt tegnap, szemem láttára újból férjhez mentél, és amikor szemedre vetettem, milyen igaztalanságot követtél el ellenem, te válaszul hátat fordítottál nekem".[21]) Ebben az értelmezésben az ember könnyen egyetért a valaha impotens, most pedig távol levő férj felszarvazásával. Arnaud du Tilh válik egyfajta hőssé, egy sokkal valódibb Martin Guerre-é, mint a kemény szívű, falábú férfi. A tragédia inkább Arnaud leleplezésében rejlik, semmint szélhámosságában.

12. A SÁNTASÁGRÓL

„Itt küldöm … a Martin Guerre-ről szóló *Arrest Memorable* című könyvem legfrissebb, ötödik kiadását" – írta Jean de Coras feleségének 1567 decemberében. Büszkeséggel tölthette el, milyen jól alakul a könyv sorsa, talán még az 1565-ben Párizsban és Brüsszelben megjelent és az ő kilenc évre szóló kiadói jogát sértő kiadásra is elégedettséggel gondolt. A könyv formátuma kisebb lett, ami jól jelzi, hogy a könyv ára csökkent, és a kiadók szélesebb olvasóközönség érdeklődésére számítottak. 1572 elején a művet a párizsi kiadók is megjelentették saját, 10 évre megszerzett királyi joguk birtokában.[1]

Ekkor már Coras aligha gondolt az *Arrest Memorable*-ra. Az 1562 májusában, Toulouse-ban kitört kálvinista felkelést követően először katolikus kollégáival támadtak összetűzései a parlamentben (tanúk állítása szerint Coras házának ablakaiból nehézpuskákkal tüzeltek, amit a bíró hevesen tagadott). 1568 kezdetén a protestáns bírókat már nemcsak kiűzték a parlamentből, hanem felségárulással vádolták meg, és jelképesen felakasztották őket. Coras ekkor a hugenotta navarrai királynőt, Jeanne d'Albret-t szolgálta. A békekötés után visszatért Toulouse-ba, őt és François de Ferrières-t bebörtönözték a párizsi Szent Bertalan-éji mészárlást követően. 1572 októberében a parlament épülete előtt, piros talárjukban lincselte meg őket a katolikus csőcselék.[2]

Ennek ellenére továbbra is kiadták Coras munkáit. Miközben az emberek az igaz és hamis egyházért, és az ördög megtévesztő ármánykodásai miatt mentek ölre, az imposztor férj történetét elmesélő könyv még egy kiadást megélt Párizsban, 1579-ben. Az első kiadás latin fordításai 1576-ban és 1588-ban jelentek meg Frankfurtban (az egyik eljutott Angliába is), a század végén pedig a lyoni könyvkiadó, Barthélemy Vincent újból elővette apja egykori szerzőjének a munkáját.[3]


279

DE DEUX GENTILS-hommes se rapportans tellement de face, voix, parole & gestes qu'il estoit impossible de les discerner en sorte quelconque.

Histoire premiere.

10. kép. Egy különleges hasonlatosság esete a 16. században. François de Belleforest: Histoires prodigieuses. Paris, 1574.

A könyvet elsősorban bírók és ügyvédek vásárolták meg, akik az előzéklapot nevükkel látták el, jegyzeteiket pedig a margóra firkantották, és egybeköttették Coras *Paraphraze sur l'Edict des Mariages clandestinement contractez* című könyvével vagy más, a házassági jogról írt munkákkal. A 17. század elejére már a fontos jogi munkák között tartották számon a „l'arrest de Martin Guerre"-t, amelyet minden jogtudományban elmélyedő fiatalnak ismernie kellett. Az irodalomkedvelők is élvezettel forgatták a könyvet; egy lelkes olva-

só például egybekötötte Le Sueur *Admiranda historia* című munkájával.[4]

Le Sueur munkája a röpiratok jól bejáratott útját követte: miközben újból és újból kiadták, a történet lassacskán népszerű legendává nőtt. Az első francia kiadásból már eltűntek a Jupiterrel, Merkurral, Amphytrionnal és Sosiusszal való összehasonlítások; Artigat „Artigne"-nyé alakult, a du Tilh-ből pedig „Tylie" lett, hogy ezután már csak ilyen hibás formában jelenjen meg. Az 1615-ös kiadás címében Bertrande immár „kiváló asszony"-ként szerepelt, az események pedig időtlenné váltak – melyek az „utóbbi viszályok idején" történtek –, anélkül hogy megemlítették volna Saint-Quentin és II. Fülöp csatáit.[5]

A különféle olvasói kommentárokból és az újbóli feldolgozásokból következtethetünk a történet fogadtatására. Jean Papon, Forez királyi bírója 1565-ben megemlíti a történetet *Recueil d'arrestz notables* című munkájában, a házasságtörésről szóló fejezetben. Arnaud du Tilh bűneinek megsokszorozódása döbbentette meg leginkább (emlékszünk, Coras maga szaporította a bűnöket a nyomtatott kiadásban), és úgy vélte, hogy minden egyes bűne miatt külön is kiérdemelte volna a halált. Géraud de Maynard (Coras korábbi tanítványa és a toulouse-i parlament egyik bírája) számára az eset olyan kérdéseket vetett fel, mint például Bernarde du Tilh születésének törvényessége és elítéltnek az apja ingóságaihoz való joga, amelyek később a *Notables... Questions du Droit* című munkájának megírására ihlették. Etienne Pasquier *Recherches de la France* című művében Martin Guerre történetét olyan bírósági esetek között ismertette, amelyek csodálatos elemekkel végződtek. A kitűnő párizsi bíró az eset részleteit elsősorban Le Sueur beszámolójából vette, és úgy gondolta – bizton számítva a nők egyetértésére –, hogy elsősorban Martin Guerre-t kellett volna megbüntetni, amiért elhagyta a feleségét.[6]

Azokat az írókat, akiket kevéssé érdekelt a jogtudomány, leginkább a történet titokzatos és „csodás" részletei vonzották. A tudós-nyomdász, Henri Estienne arra használta fel az esetet, hogy bebizonyítsa: Hérodotosznak a sikeres imposztorról szóló története nem is olyan hihetetlen. Gilbert Cousin és Antoine Du Verdier pedig parasztlázadásokról, üstökösökről és özönvizekről, nők férfivé változásairól és politikai összeesküvésekről szóló beszámolók

közé helyezte Martin Guerre esetét. François de Belleforest Boaistuau *Histoires prodigieuses* című munkájának folytatásában a különleges testi hasonlóságról írott fejezetbe illesztette az esetet. (Belleforest kétségkívül jelen volt a tömegben azon a napon, amikor Toulouse-ban kihirdették az ítéletet. Elgondolkoztató, vajon emlékezett-e Belleforest, hogy Pansette földije volt, midőn kijelentette: a Comminges vidékén a férfiak „gyengéden" bánnak asszonyaikkal, „nem pedig durván, ami a gascogne-i férfiakra jellemző".[7])

Bármilyen irodalmi vagy szakmai szándékkal is íródtak e művek, az összes szerző Arnaud du Tilh-t tette meg a mese találékony hősévé, akit csodálat és félelem, illetve akit irigykedés és elutasítás övez. Néhányan megemlítették a varázslat lehetőségét, de egyikőjük sem hangsúlyozta túlságosan, hiszen más személy megtestesítése nem számított azon súlyos bűnök közé, amelyekkel a boszorkányokat vádolták a kor tárgyalásai során.[8] A szerepjátszó Bertrande teljesen eltűnt ezekből a munkákból, csakúgy, mint az ítélet jogosságát övező kételyek. Fontos azonban megemlíteni, hogy egészen a 20. századig nem akadt női szerző, aki feldolgozta volna a történetet. Nincs feljegyzésünk arról, hogy Coras ajándékba adott könyve milyen reakciókat váltott ki feleségéből, Jacquette de Bussiből. Mindenesetre kétlem, hogy elhitte volna, hogy Bertrande de Rolst ilyen hosszú ideig rászedték.[9]

Létezik azonban két olyan vélemény is a Martin Guerre-történetről, amelyre az imént felsorolt általánosítások nem érvényesek. Az egyik Auger Gaillard, az Albigeois-ban született protestáns költő és egykori katona tollából származik. 1592-ben írott, francia és okszitán nyelven kiadott *Amours prodigieuses* című versében nem a „megátalkodott csaló"-val *(le trompeur aguerri)*, hanem a rászedett feleség szerepével azonosul:

... Béarn-ban, és Franciahonban
Sok lányt láttam hasonló külsővel,
Akik bármikor elköltözhetnek más vidékre,
És könnyedén becsaphatnak engemet.

A szerző boldog, amiért imádott mór asszonyát akár még százévnyi távollét után is felismerné.[10]

A másik kivétel Montaigne *A sántaságról* írott esszéje *(Des boyteux)*, amely először 1588-ban jelent meg.[11] Sokan úgy tartják, hogy ez az írás csak mellékesen érinti a toulouse-i esetet, miközben a boszorkányégetések ellen érvel. Azonban a Montaigne által felvetett kérdések korántsem korlátozódnak egyedül a boszorkányság tárgykörére, ráadásul sok helyen Coras gondolatai és szavai is visszaköszönnek az írásban. A szerző azt bizonygatja, mennyire nehéz a valóságot kideríteni, és az emberi értelem mennyire megbízhatatlan eszköz. *„Az igazságnak és a hazugságnak hasonlatos az arca … ugyanazzal a szemmel nézünk rájuk."* Montaigne maga is elismeri, hogy a vita hevében el tudja ragadtatni magát, és eltúlozza a színtiszta igazságot mondandója lendületével. Mégis mindannyian ragaszkodunk a magunk véleményéhez, amit tűzzel-vassal próbálunk meg másokra erőltetni. Jobb bizonytalankodni, mint meggondolatlanul biztosnak lenni véleményünkben. Inkább legyen az ember tanonc 60 évesen, semmint 10 évesen doktornak képzelje magát.

Montaigne ezen gondolatok felvetése után, esszéjének közepén tér rá Martin Guerre történetére:

> Fiatal koromban láttam két ember különös esetének perét, amelyet Coras, toulouse-i tanácsos jelentetett meg nyomtatásban: az egyik a másiknak adta ki magát. Úgy emlékszem (másra nem is emlékszem, csak erre), hogy az általa bűnösnek vélt ember galádságát olyan csodálatosnak és tudásunkat, még az övét, a bíróét is messze meghaladónak festette le, hogy az ítéletet, ami akasztás lett, igen vakmerőnek találtam.

Montaigne tartózkodott volna az ítélkezéstől, csakúgy, mint az a hatvan paraszt Artigat-ból és Sajas-ból, akik nem tudták eldönteni, melyik férfi lehet Martin Guerre és melyik Arnaud du Tilh.[12]

> Tessék az ítélet egy megfogalmazása, amely ezt mondja: „A bíróság ebből nem ért semmit" – könnyedébben és ártatlanabbul, mint az Areopagiták, akik egy olyan eset kutyaszorítójában, amelyet nem tudtak megfejteni, úgy rendelkeztek, hogy a felek jöjjenek vissza száz év múlva.



11. kép. A büntetés falábon érkezik.
Otto Vaenius: Quinti Horatii Flacci Emblemata. Antwerpen, 1612.

Montaigne hangsúlyozza, hogy olyan megfellebbezhetetlen döntéseknél, mint például a boszorkányégetés, a bizonyítékok igen gyenge lábakon állnak. Az emberi élet kioltásához a napnál is világosabb, egyértelmű bizonyítékokra van szükség. Egy itáliai közmondást idéz: „Nem ismeri Vénusz tökéletes örömeit az, ki még nem hált sánta asszonnyal." Néhányan a férfiakra is alkalmazzák e bölcseletet, mondván, hogy ami a lábukból hiányzik, azért kárpótolja őket nemi szervük. Talán nem példázza ez tökéletesen, mennyire sántít okoskodásunk, és mennyire becsap minket képzeletünk? Montaigne csodálkozik azok merészségén, akik mások felett ítélkeznek; számára „nem létezik másfajta ítélet vagy indok a letartóztatásra, csak az, amit a szükség diktál, vagy amit akkor hozunk, amikor képtelenek vagyunk másként dönteni".

Montaigne „A sántaságról" című esszéjében talán túlságosan szigorú a már régóta halott Coras-val, ám különös módon írása közvetíti az *Arrest Memorable* egyik alapvető gondolatát. Coras úgy viselkedett, mint egy doktor, aki alig lépett túl tizedik életévén, és a könyvét annak jegyében írta, hogy „az értelem győzedelmeskedjen" *(a raison cède);* 45 évesen azonban elismerte, hogy értelme mennyire megcsalta, és hogy milyen nehéz egy bírónak elválasztani az igazságot a hazugságtól. Coras halálbüntetést tartott indokoltnak, amikor gályarabságot vagy száműzetést is javasolhatott volna, és éppen az eset sokrétű és összetett bemutatása jogosította fel Montaigne-t, hogy kifogásolja a bíró ítéletét. Mindazonáltal az esszéista feladata egyszerűbb volt: ő nem bíróként, hanem „az értekezés kedvéért" ragadott tollat, míg Coras-nak egy megosztott családdal és faluval kellett szembenéznie, amely a bíróság ítéletére várt.

Ha együtt olvassuk az *Arrest Memorable*-t és Montaigne esszéjét, mindkettő új jelentéssel gazdagodik. Montaigne folyton visszatér a láb témájához: ír a herceg köszvényes lábáról, amelyet állítólagosan egy pap „csodás cselekedetei" gyógyítottak meg; szóba hozza a franciák vékony és a németek vastag lábát, mindkettőt a lovaglással magyarázza; vagy mesél a gyönyöröket adó sánta asszony deformált lábáról. Montaigne maga is fogyatékos, és így nehezen megérthető: „Nem láttam még a világon ilyen szörnyet vagy ilyen csodát, mint jómagam... Minél inkább tanulmányozom és megismerem magam, annál jobban elképeszt saját fogyatékosságom, és annál kevésbé értem magam." Martin Guerre és Arnaud du Tilh lába szintén polémiára adtak okot, de vajon a „Spanyolországból falábon visszatérő" férfi valóban egyértelmű jelként értelmezhető? Horatius óta tudjuk, hogy a büntetés sánta lábon érkezik, de utoléri még a legfürgébb bűnöst is. Az a népszerű mondás is közismert volt, miszerint a hazug embert könnyebb utolérni, mint a sánta kutyát.[13] Coras hitt abban, hogy felismerte, ki az imposztor, ám az *Arrest Memorable* mélyén éppannyira nyugtalanító bizonytalanság honol, mint Montaigne-é.

EPILÓGUS

1563-ból van ismét hírünk Artigat faluról; immár mindenki elfoglalta régi helyét, és a kételyek is szertefoszlóban voltak. Pierre és Martin Guerre-t két szomszédos család viszályának rendezéséhez hívták, ahol úgy határoztak, hogy A. Rols lesz egyike azoknak, akik a vitában döntést hoznak, ezt az ítéletet pedig mindenki köteles lesz elfogadni. Pierre-nek még mindig akadt dolga a rieux-i bírósággal; keresetet indított egy tekintélyes falusi kereskedő, James Delhure és felesége, Bernarde ellen. Lehetséges, hogy így kísérelte meg visszaszerezni családja számára az Arnaud du Tilh által eladott birtok egy részét. Coras szerint Martinnek jogában állt érvényteleníttetni ezeket a szerződéseket, míg a földek felvásárlói megtarthatták volna azt a hasznot, amit a föld használatából időközben szereztek.[1]

Martin Guerre és Bertrande de Rols kapcsolatáról nincsen közvetlen információnk, de érthető, hogy megvolt az okuk a fegyverszünetre. Ha Bertrande házasságtörést követett el, úgy Martin felszarvazott férj volt. Mindenesetre régi helyi szokás szerint a házasságtörők pénzbírság fizetésével békíthették ki házastársaikat.[2] Bertrande-nak jóvá kellett tennie bűnét, amiért oly könnyen befogadta a szélhámost, a férfinak pedig bűnhődnie kellett, amiért felelőtlenül elhagyta családját. Martinnek immár messzi földön szerzett, csodás kalandok voltak a tarsolyában, melyekről részletesen mesélhetett, és szüksége volt egy feleségre, aki fogyatékosságában gondoskodott róla. (Egy languedoci átkozódás jól érzékelteti, milyen rettegés övezhette a bénaságot: „*le maulubec vous trousse*" – rokkanj bele a lábfájásba.)[3] Bertrande most már több dologhoz is értett, és olyan tekintélye volt, ami korábban nem adatott meg neki. Férjre volt szüksége, és egyben gyermekeinek apára.[4] A vallás kérdésében valamelyiküknek talán engednie kellett, hiszen Martin feltehetőleg jó katolikusként tért haza a bíborostól és a Jeruzsálemi Szent János-kolostorból, míg Bertrande esetleg protestáns volt.

Bertrande ágyában is történtek új események, erről tanúskodik az az 1594-ben született jegyzőkönyv, mely a néhai Martin Guerre javainak felosztását rögzíti fiai között. Sanxi meghalt, de csak azután, hogy nevét a következő generációhoz tartozó keresztfiára, Sanxi Rols-ra hagyományozta. A cserépkészítő műhelyt, három házat és a Lèze folyó két partján elterülő számtalan parcellát Martin és Bertrande fiai, Pierre és Gaspard Guerre, illetve Martin és második feleségének gyermeke, az ifjabb Pierre között osztották fel.[5] (Az ifjabbik Pierre 1575 körül született. Martin leszármazottai egyértelműen languedoci és nem baszk szokásoknak megfelelően éltek.) A 17. század közepén ismét él a faluban egy Martin Guerre, és még legalább hat rokona viseli a család nevét, köztük például Maître Dominique, a közjegyző; vagy Anne de Guerre, aki a Banquels család egyik sarjával kötött előnyös házasságot. A Guerre és a Rols családok a lehető legjobb kapcsolatot ápolták egymással: egymás gyermekeinek voltak keresztszüleik, szomszédos földeket birtokoltak, és néhány esetben közösen birtokoltak szántóföldeket.[6]

Lehetséges volna, hogy az élet ment tovább, mintha a csalás meg sem történt volna? Lehetséges, hogy a jogszerű örökösödés és a szerződéssel megpecsételt házasság értékei tovább éltek és kitörölték a szerepjátszás minden nyomát? Véleményem szerint nem. Bertrande nem felejthette el az Arnaud du Tilh-lel töltött éveket, és a falu is biztosan megtalálta annak a módját, hogy tovább beszéljen az esetről, anélkül, hogy ismét felszítaná a régi vitát. Biztosnak látszik, hogy Coras művének híre eljutott hozzájuk – a falu és Rieux között állandóan utazgató közjegyzők és kereskedők minden bizonnyal hallottak a könyvről. Az viszont elég valószínűtlen, hogy az artigat-iak szívesen olvastak volna fel részleteket az *Arrest Memorable*-ból esti összejöveteleik alkalmával, vagy hogy elfogadták volna egy kívülállónak a változatát. A helyi történetet mesélhették együtt a falu minap fogant fattyának esetével, vagy a Lèze völgyéből legutóbb Spanyolföldre kivándorolt férfi esetével, aki ágyas után nézett, és az ott töltött évek során egy második családot alapított.[7] A történet fennmaradt, és túlélt más anekdotákat éppen úgy, mint a vallásháborúk viharait.

Körülbelül 28 évvel ezelőtt Artigat-ban egy fiatalasszony, aki akkoriban vándorolt be francia Katalóniából, babakocsiját tologatva

a falu egyik öregasszonyának arról panaszkodott, hogy „Artigat-ban soha nem történik semmi". „Lehet, hogy most semmi – válaszolta a vénasszony –, bezzeg a 16. században..." És elmesélte Martin Guerre történetét.

*

Martin Guerre történetét újból és újból elmesélek, mert emlékeztet arra, hogy az életben semmi sem lehetetlen. Még az esetet megfejtő történész számára is megőrzi legyőzhetetlen életerejét. Úgy hiszem, sikerült megmutatnom a múlt valós arcát – hacsak Pansette nem járt ismét túl az eszünkön.

UTÓSZÓ A MAGYAR KIADÁSHOZ

Martin Guerre története könnyedén kelt át a határokon és évszázadokon, hogy végül megérkezzen Magyarországra, egy nagy elbeszélőkkel, történetmondókkal rendelkező országba. 1548-ban a Pireneusokban egy jómódú falusi fiatal elhagyja feleségét, hosszú évekig hírét se hallják, majd úgy tűnik, nyolc év után visszatér. Három év elteltével azonban a férfit csalással vádolják, és Martin Guerre felesége a bíróság előtt állítja, hogy becsapták. Ahogy a 16. századi érdeklődőket is lenyűgözte a tárgyalás és annak váratlan végkifejlete, úgy minket, a késő 20. századi olvasókat is rabul ejtenek a történet meglepő fordulatai. Nem találjuk ki mi magunk is személyiségünket, miközben boldogulni próbálunk a világban? Nem viselünk mi is néhanapján álarcot, hogy elrejtsük véleményünket azok elől, akik árthatnának nekünk, ha tudnák, mit is gondolunk valójában?

Martin Guerre történetének vonzereje – úgy tűnik – egyetemes, míg részleteiben egy jellegzetesen 16. századi történettel állunk szemben. Artigat-ban egy szélhámosság megvilágította a férjek és férfiörökösök szerepének fontosságát egy olyan társadalomban, amely a földre, a szőlőre és kiegyensúlyozott családi formákra épült. A csalás veszélyes volt, hiszen megkérdőjelezte az örökösödési jogokat, és elfedte a különbséget a törvényes gyermek és a „fattyú" között, amely különbség alapvetően meghatározta a rendről és jogról kialakított kora újkori képzeteket. Napjainkban a csalás leginkább az érdemekhez és a munkánk kiérdemelt gyümölcséhez és javadalmazásához kötődő fogalmainkat sértheti, és sokszor a vallásos vagy társadalmi hovatartozást hivatott eltakarni.

És különbség van az identitás kialakításának mai és korabeli módozatai között is. A 16. században a jómódú háztartásokon kívül milyen gyakran nézhetett valaki tükörbe, hogy megpillantsa magát, mint ahogy mi tesszük napjában számtalanszor? Hogyan lehetett egy személy azonosságát bizonyítani négyszáz évvel ezelőtt, amikor még nem léteztek ujjlenyomatok, fotók és személyi igazolvány, és amikor az emberek többsége még a nevét sem tudta leírni?

Ezek a különbségek mondatták könyvem egyes olvasóival, hogy a 16. századi embereknek egyáltalán nem volt szubjektív személyiség- vagy énképük, kizárólag szerepeiken, kapcsolataikon és kötelezettségeiken keresztül határozták meg önmagukat. A történeti adatok arra engednek következtetni, hogy ez túlságosan merész és általánosító megállapítás. Az

emberek belső világát éppen az emlékeik biztosították, az emlékeik, amelyeket szomszédaik, bíráik és gyóntatóik kedvéért hívtak elő, és amelyekre akkor támaszkodtak, amikor az egyéni lélek Istennel került összeütközésbe. Azt a nyugtalanságot, ami Arnaud du Tilh körül Artigat-ban elterjedt, nemcsak a vagyon miatti aggodalmak szülték, hanem a hazugságok megsokszorozódása feletti félelem is. Ahogy Michel de Montaigne mondta: „Emberek vagyunk, és csupán szavaink tartanak össze."

Könyvem más olvasói szerint munkám leginkább a „találékonyság" irányába mozdult el. Egyik kritikusom például azt állította, hogy Martin Guerre története egy gonosz szélhámos és egy ártatlan, megtévesztett nő átlátszó esete, és hogy semmiféle kétértelműség sem rejtőzik az eseményekben. A „személyiség megformálásáról" és annak alkalmazásáról szóló eszmefuttatásomat pedig egyenesen erkölcstelennek találta. Erőfeszítéseimet illetően, hogy megmagyarázzam, miért válhatott Martin Guerre tárgyalása kitüntetett eseménnyé a 16. századi Franciaországban, és hogyan nyűgözhette le a tanult bírákat az Arnaud du Tilh nevű paraszt, kritikusom úgy vélekedett, hogy azok már meghaladták a történész kompetenciáját. Szerinte a bíráknak kell ítélkezniük, a történész pedig csak jegyezze le a tényeket.

Szerintem éppen a kicsinyes tényszerűségre való törekvés változtatta legendává Martin Guerre történetét. Levéltári kutatásaim és a 16. századi életmóddal kapcsolatos források vizsgálata során tudatosult bennem, mennyire összetett és kétértelmű a múlt. Ennek a szélhámosságnak a története nem a történész önelégültségét erősíti meg bennem, hanem olyan kérdések megválaszolására sarkall, amelyek a mi tudásunkat firtatják, azt, hogy honnan is tudjuk, amit tudunk.

Ha ma újból el kellene mesélnem Martin Guerre történetét, azt hiszem, többé-kevésbé ugyanúgy mondanám el, ahogyan azt első artigat-i, foix-i és toulouse-i (és a film kedvéért balagué-i és perpignani) utazásom után tettem. Talán csak egy-két apró változtatást tartanék fontosnak a Martin Guerre feleségére vonatkozó toulouse-i parlamenti döntéseket tárgyaló részben. Egy 1987-ben megjelent és a 16. századi bűncselekményeket követő kegyelemadás gyakorlatát tárgyaló kötet eredményeinek felhasználásával ma még határozottabban hangsúlyoznám, hogy a parlament informálisan kegyelmet adott Bertrande de Rolsnak, mert a bírák túl kockázatosnak találták beismerni bűnrészességét.

Ám a Martin Guerre-történetben létező fehér foltok még mindig fejtörést okoznak számomra. Lapulnak még válaszok a levéltárakban? Van még nyom, ami újabb lehetőségeket és utakat kínál fel? Egy szép napon még visszatérek Artigat-ba, hogy újból nekirugaszkodjam a feladatnak.

1998. december. *Natalie Zemon Davis*

NATALIE ZEMON DAVIS, A TÖRTÉNETMONDÓ

Natalie Zemon Davis Martin Guerre-története már körbeutazta a világot e magyar kiadás előtt, hiszen az első, 1982-es francia, majd az 1983-as amerikai kiadás után közel tucatnyi nyelvre fordították le az elmúlt másfél évtized alatt. A magyar kiadással egy időben lát napvilágot a cseh fordítás is, amelyet nemsokára követ a horvát és a görög kiadás. Davis feldolgozása páratlan siker lett, amelyet nemcsak a fordítások nagy száma jelez, hiszen ha felütjük az amerikai és európai egyetemi tanrendeket, akkor biztosan találkozhatunk e címmel a kora újkori történeti, mikrotörténeti, vagy történeti antropológiai kurzuslistákon. A magyar egyetemeken is jó néhány éve gazdagítja a kötelező vagy ajánlott olvasmánylistákat, bár valószínűsíthetjük, hogy az „igazi recepcióról" éppen e magyar fordítás megjelenése után lehet majd beszélni.

A könyv sikerét talán az is jelzi, hogy ha egy internetes keresőprogramba ütjük be a két szót „Martin Guerre", eredményképpen több száz szemináriumi dolgozatot, esszét és kritikát olvashatunk, amelyeket e kötet inspirált. A népszerű történet azonban nem maradt meg a történettudomány határain belül. A 20. század végi feldolgozások és reflexiók sokszínűsége azt jelzi, hogy a csavaros eszű Arnaud és az érzékeny Bertrande története nemcsak Jean de Coras-t vagy Michel de Montaigne-t érintette meg a 16. század végén, majd esett át különböző átdolgozásokon a követő évszázadokban, hanem a történészen kívül manapság is töprengésre késztethet akár még forgatókönyv- vagy librettóírót is. Amint a könyv *Előszavá*ból is kiderült, az esetből egész estés mozi született, amely, szerencsénkre, a történeti feldolgozás megírására sarkallta Natalie Davist, sőt 1993-ban, majd 1996-ban *The House of Martin Guerre* címmel operaként is színpadra állították, s ezek előmunkálataiban is szakértőként vett részt Davis.

A könyv olvastán árnyalt képet kaphatunk a 16. századi francia falusi társadalomról, a protestantizmus lehetséges értelmezéseiről, és a főhősök, Arnaud du Tilh, Bertrande de Rols és Coras bíró dilemmáiról és szerepalakításairól. Ám kicsoda Natalie Davis, ki ez a remek tollú történész, aki ilyen aprólékossággal és érzékenységgel tudott számunkra elmesélni egy régi történetet?

Egészen Natalie Zemon Davis gyermekkoráig kell visszamennünk, hogy megismerjük történészi pályafutásának eredőit és korszakait. Davis

egy második generációs detroiti zsidó családban született, és szülei az asszimilációra vágyó zsidó bevándorlók azon nemzedékéhez tartoztak, amely számára fontos volt a jelen és a jövő iránti töretlen lojalitás. Így a harmincas években a Zemon családban nem sok szó esett a történelemről, a múlt túlságosan kellemetlen titkokat rejtegetett. Mindezek ellenére Natalie Zemon már az általános iskolában nagy érdeklődéssel tanulta a történelmi leckéket, Herzl Tivadar életrajzát olvasta, hogy közelebb kerüljön családja és rokonsága múltjához, és nagy lendülettel vett részt a iskola politikai életében. Natalie Davis önéletrajzi írásában úgy jellemezte ezt az időszakot, hogy személyiségének és gyermekkorának két világa folytonosan összeért: egy amerikai középosztálybeli család lányaként bizonyítani igyekezett az iskolában, a sportversenyeken és a diáktanácsban, illetve egy amerikai zsidó család lányaként csak a detroiti zsidó fiúkkal járhatott össze és élhetett társadalmi életet.[1]

A második világháború után, Smith College-beli tanulmányai alatt az iskolai közösség szervező egyéniségévé vált Natalie Zemon, aki ekkor került közel a baloldali politikai eszmékhez. Élvezettel olvasta Marx, majd Vico írásait, ám ugyanilyen lelkesedéssel ismerkedett a reneszánsz és a kora újkor politikai gondolkodóival is, Pico della Mirandolával vagy Machiavellivel. Ezért választotta szakdolgozata témájául az arisztoteliánus Pietro Pomponazzit, aki radikális filozófiájában tagadta a lélek hallhatatlanságát. Ezt követően a Harvardon és a University of Michiganen folytatta tanulmányait, ahol érdeklődése az eszmetörténettől egyre inkább a társadalomtörténet felé fordult.

Ha közelítő pontossággal meg akarjuk határozni az éveket és a helyszínt, ahol Natalie Davis végérvényesen elkötelezte magát a kora újkori francia társadalom és kultúra kutatása mellett, akkor a michigani Ann Arborban töltött ötvenes éveket kell megemlíteni. Egy Christine de Pizanról szóló szemináriumi dolgozat anyaggyűjtése során talált rá a „felbolydult" 16. századi lyoni „kisemberekre" (*menu peuple*), amely elvezette a gabona feletti városi összecsapások, a nyomdászok sztrájkjainak és az 1562-es protestáns felkelés értelmezéséhez. Davis elsőként 1952-ben jutott el Lyonba, hogy levéltári anyagokat gyűjtsön a lyoni protestánsok társadalomtörténetéhez, és ekkor vette kezdetét, ahogy önmaga jellemezte, bensőséges „szerelmi kalandja" az archívumokkal.[2]

Franciaországból visszatérve azonban furcsa fordulatot vett Davis élete, ami egy időre jelentősen meghatározta kutatásait. 1953-ban az FBI ügynökei lefoglalták Natalie és férje, Chandler Davis útlevelét. A lyoni kutatások előtt ugyanis Natalie, aki férjével együtt aktívan politizált, és felemelte szavát a tudományos szabadság és a polgári szabadságjogok megsértése ellen, megírta az *Operation Mind* című pamfletet, amelyet aztán névtelenül adtak ki a szintén Michiganben oktató Chandler Davis segítségével. A

nyomdai számla csekkét Chandler írta alá, s a nyomdász ezt egyből jelentette az FBI-nak. Innen már egyenes út vezetett az Amerikaellenes Tevékenységeket Vizsgáló Bizottsághoz, amely mindkettőjüket kommunistának minősítette, és elkobozta úti okmányaikat. Chandler Davist meghurcolták: fel kellett adnia michigani állását, feketelistára került, tehát nem kaphatott állást amerikai egyetemeken, és mindezen felül féléves börtönbüntetésre ítélték 1960-ban.[3]

Mindez azt jelentette, hogy Natalie Davis egy évtizedig távol került franciaországi forrásaitól. Ehelyett felfedezte magának a New York-i régi könyvgyűjteményekben található lyoni kiadványokat. Figyelme fokozatosan a könyvek társadalomtörténete felé fordult, többek között azt kezdte vizsgálni, hogyan rejtették el a nyomdászok a protestáns propagandát a cenzorok és inkvizítorok elől. Ekkori cikkei például a 16. századi dicsőség és szégyen értelmezésével foglalkoztak, amelyhez az akkori publikációk köszöntőverseit és ajánlásait tanulmányozta.[4] Az elsődleges forrásoktól való elzártság időszakában alakult ki a mai napig tartó kutatási stílusa is (amely sok amerikai kutató sajátja): a levéltári munkát különböző műfajú nyomtatványok feldolgozásával vegyítette, amely módszer elvezette a népi kultúra szereplőinek, a *menu peuple* megismeréséhez.

A Davis házaspárnak az ötvenes évek – minden politikai és egzisztenciális bizonytalanság mellett – három gyermekük felnevelésének kezdetét is jelentette, ám mindemellett Natalie Davis 1959-ben befejezte a *Protestantizmus és a lyoni nyomdászok* című doktori disszertációját. A reformációval foglalkozó amerikai tanulmányok többsége ebben az időben felekezeti szempontok alapján írt feldolgozás volt, Davis munkája azonban a lyoni protestáns férfiakról rajzolt társadalmi portrét. Ezek a férfiak a lyoni városi társadalom különböző szegmenseiből érkeztek, és bár gazdasági értelemben egymás riválisai vagy ellenfelei voltak, a vallási kérdésekben szövetségeseknek számítottak. A foglalkozás tekintetében a protestánsok jól elkülöníthető csoportot alkottak, hiszen a Lyonban újnak számító mesterségeket űzték, amelyekhez bonyolultabb technikai ismeretek és az írástudás magasabb szintje szükségeltetett. Davis munkájának tézise az volt, hogy a reformáció társadalmi dimenzióit nem az úgynevezett gazdasági „tengely", hanem az érzelmi-spirituális „tengely" mentén kell keresni. Az egyházzal szemben álló laikusok küzdelmét kell vizsgálni, mely központinak számított az összes vallási vitában. A műveltségükre oly büszke lyoni nyomdászok, akik öntudatosan vállalták Isten igéjének terjesztői szerepét, igencsak elképzelhetőnek tartottak egy olyan világot, ahol nincs szükség egyházi beavatkozásra, és meg voltak győződve, hogy hitükkel közvetlenül juthatnak el Istenhez.

A doktori disszertáció, amely az egyetemi vagy tudományos közösségektől viszonylagos elszigeteltségben készült, az amerikai szokásokkal

ellentétben végül nem jelent meg nyomtatásban. Natalie Davis tanítani kezdett, először a Brown majd a York Egyetemen, majd 1963-tól Torontóban, ahol férje is állást kapott a politikai kirekesztések után. A hatvanas évek Davis pályafutásában egyrészt továbbra is a klasszikus társadalomtörténet művelésének időszakát jelentették, amelynek eredménye például az *Egy szakszervezet a 16. századi Franciaországban* című tanulmány lett,[5] másrészt Davis ismét európai levéltárakban – főként Lyonban és Genfben – dolgozhatott, illetve a torontói egyetemi közösségekben vitathatta meg készülő írásait.

Az évtized végére azonban figyelme új kutatási területek felé irányult. Ehhez kétségtelenül hozzájárult, hogy 1968-ban egy szemesztert Berkeley-ben tanított, ahol naponta voltak megmozdulások a vietnami háború ellen, és Torontóban is szinte mindennaposak voltak a diáktüntetések. A világ a feje tetejére állt, és ez a helyzet közelről tanulmányozható hétköznapi tapasztalatokkal látta el Davist, aki a 16. századi lyoni „felfordulások" és vigasságok mestereiről (*Abbeys of Misrule*) és a macskazenéről (*charivari*) készült tanulmányt írni. Kutatásainak irányváltozásában azonban talán még nagyobb szerepet játszott a klasszikus antropológiai és néprajzi művek megismerése. Davis több pályatársához hasonlóan ekkor kezdte el olvasni Arnold van Gennep, Edward Evans-Pritchard, majd Clifford Geertz és Victor Turner munkáit, amelyek a történeti feldolgozásokban is hasznosítható számos módszertani megoldással szolgáltak. Keith Thomas többek között Bronislaw Malinowski munkáihoz fordult, mielőtt megírta volna a *Religion and the Decline of Magic* című monográfiáját, Peter Brown pedig Mary Douglas és az angol antropológia eredményeinek a tanulmányozásával írta meg a késő antikvitásbeli szentkultuszról szóló könyvét. A karneválszerű élet vagy a mindennapi értékek időleges felfüggesztésének megértéséhez nagy segítséget nyújtott Mihail Bahtyin angolul éppen ekkor megjelenő Rabelais-kötete és Norbert Elias művei is.

Mindezek az élmények és tapasztalatok azt jelentették, hogy a hetvenes évek elején született tanulmányai már nemcsak a társadalmi, gazdasági vagy vallási hovatartozás alapján értelmezték a kora újkori városi társadalmat, hanem Davis figyelme kiterjedt a különböző korosztályokhoz tartozó szereplők és a nők viselkedésére is. Davis a szimbolikus és rituális magatartásformák társadalmi és kognitív jelentéseit is vizsgálta már ekkor, amelyet korábban csak a csoportszolidaritás fogalmaival értelmezett. Tanulmányai a katolikus és protestáns ünnepekről, felvonulásokról vagy épületekről szóltak, amelyek alkalmasak voltak a városi terek megjelölésére, vissza-visszatérő ritmust adtak az éveknek, vagy lehetőséget a szentségekkel való egyesülésre. Már nemcsak az írásbeliséggel és írástudókkal foglalkozott, hanem a szóbeli kultúrát is tanulmányozta a korabeli közmondásokon és a közösségi emlékezet jelein keresztül. Az ebben az években született írások végül első nagymonográfiájában, a most magyarul is megjelenő *A kora újkori Franciaország társadalma és kultúrája* című kötetben láttak napvilágot.[6] Bár e cím manapság már talán kissé régiesen hangzik, 1975-ben a modern társadalomtörténet-írás és a történeti antropológia módszereit felhasználó tanulmánykötetet kaphatott kézhez az olvasó. Davis, hűen korábbi kutatásaihoz, megtartotta elemzéseiben a társadalomtörténet-írás klasszikus ismérveit, így szereplőinek társadalmi és földrajzi helyzete továbbra is fontos maradt tanulmányaiban. A társadalmi konfliktusokat és a városi közösségeket azonban már nemcsak korábbi módszereivel, hanem a hatalom és az ellenállás vagy dominancia kategóriáin keresztül is vizsgálta, és figyelme a nők és a nemi szerepek irányába is kiterjedt. A *Nők felül* című esszéjében például az ünnepek alkalmával történő ruhacsere szimbolikus felhasználását és többrétegű jelentését, illetve a nemek szerepcseréjének karneváli funkcióját értelmezte.

Az antropológiai módszertan alkalmazásán kívül a „nők történetének" felfedezése volt a hetvenes évek igazi hozadéka Natalie Davis számára. Tulajdonképpen nem is felfedezés volt ez, hiszen hosszú évek óta gyűjtötte a kora újkori nőkre vonatkozó forrásait, hanem inkább annak kimondásához járult hozzá tevékenyen Davis, hogy a történetírásnak foglalkoznia kell a nők történeti szerepével. Saját sorsa is megerősítette ebben, hiszen általában egyedüli nőként vett részt a tanszéki értekezleteken, akinek sohasem szántak fontosabb szerepet. Másrészt a Torontóban kibontakozó feminista mozgalom is inspirálta. 1971-ben indult meg a *Társadalom és nemek a kora újkori Európában, 15–18. század* című bibliográfiának az összeállítása, amelyben kezdetben torontói, majd 1971 őszétől Berkeley-ben dolgozó kollégái is részt vettek.[7] Ettől az évtől kezdve ugyanis a kaliforniai egyetem történelem tanszékén lett professzor.

A hat Berkeley-ben töltött év során azzal foglalkozott, hogy kidolgozza „a nők történetének" interdiszciplináris kiindulópontjait az ottani *Women's Studies Program* megalapozásával. Állandó kapcsolatban volt azokkal a történészekkel, irodalmárokkal és művészettörténészekkel (Thomas Laqueur, Stephen Greenblatt, Paul Rabinow, Svetlana Alpers, Lynn Hunt vagy Randolph Starn), akik később megalapították a *Representations* című folyóiratot. A Martin Guerre-könyv szempontjából is döntően fontos volt Berkeley: 1977-ben egyik diákja mutatta meg neki Jean de Coras *Arrest Memorable* című művét, amelyet a jogi tanszék könyvtárában fedezett fel. Davis első reakciója az volt, hogy ebből a történetből filmet kell készíteni. Ez a felismerés minden bizonnyal a Davisre mindig is jellemző kísérletező hajlamból és az antropológiai szemléletű történetírás iránti érzékenységből fakadt, hiszen egy ilyen forrás feldolgozásakor az antropológiai terepmunka módszertanának elemeit lehetett átültetni a történelmi értelmezésbe. Coras szövegében ugyanis meg lehetett ragadni a 16. századi résztvevők

interakcióit, össze lehetett állítani vallomásaikból az események kronológiáját, és rekonstruálni lehetett az esetben résztvevők motivációit, illetve azt, hogyan látták ők az imposztor történetét.[8]

Natalie Davist ekkor azonban, híven első reakciójához, a történet filmes feldolgozása érdekelte. Berkeley-be hívta René Allio rendezőt, aki a Michel Foucault és diákjai által megszerkesztett dokumentumot, egy anya- és testvérgyilkos önéletírását ültette át filmvászonra.[9] A dokumentumfilmhez a filmrendező a 19. századi normandiai fiú egykori falujában élve gyűjtötte az anyagot. Davis számára éppen e példa adott újfajta módszertant a történeti feldolgozáshoz, hiszen egy film előkészítése megközelítőleg hasonló etnográfiai tapasztalatokkal láthatja el a kutatót, mint a terepmunka az antropológust. 1980-ban már Párizsban keresett rendezőt a Martin Guerre-történet számára, és a véletlen és szerencse összehozta Jean-Claude Carrière forgatókönyvíróval és Daniel Vigne filmrendezővel, akik hasonló cipőben jártak. A filmkészítés során egy-egy jelenet beállítása, vagy a karakterek kidolgozása arra sarkallta Davist, hogy ismét francia forrásaiból rekonstruálja, mi volt lehetséges és valószínű a 16. századi falusi környezetben, hogyan értelmezték az igazság és a csalás fogalmait, és a színészekkel kialakított szoros munkakapcsolat segítségével, főként a pszichológiai és emberi motivációk mérlegelésével a falusi források és a jogi iratok a korábbiakhoz képest új értelmezést nyertek.

A Natalie Davis segítségével készült *Le retour de Martin Guerre*-t 1982-ben mutatták be, ami a következő évben három César-díjat is hozott alkotóinak. Ám ahogy a könyv előszavából is kitűnt, noha a filmkészítés hozzásegítette ahhoz, hogy eljusson a mikrotörténeti feldolgozásig, a film nem volt képes bemutatni mindazt, amit a történész Davis el kívánt mondani. Az ezután megszületett történeti monográfia, a *Martin Guerre visszatérése* olyan újszerű rekonstrukcióra és értelmezésre vállalkozott, amely méltán kapott (főként) elismerő kritikákat a történészek köreiből.

A könyv recepciójának történetéből most csak néhány véleményre hívnám fel a figyelmet. A *Martin Guerre visszatérését* már 1984-ben lefordították olaszra, és e kiadáshoz Carlo Ginzburg írt *Bizonyítékok és lehetőségek* címmel utószót.[10] A világi és egyházi törvényszékekről származó iratokkal oly sokat dolgozó Ginzburg a történeti bizonyítékok és a bizonyítás problematikáját feszegette, és a történeti elbeszélés lehetőségeit és határait, amelyről éppen a nyolcvanas években folytak szakmai viták.[11] *A sajt és kukacok* szerzője felhívta a figyelmet, hogy Davis a hétköznapi férfiak és asszonyok életének rekonstruálásán keresztül kísérelte megragadni a társadalmi folyamatok lényegét. Olyan új típusú történeti forrásokhoz fordult, mint például Coras és Le Sueur irodalmi feldolgozásai, amelyek felvetik a történészi és bírói látásmód részleges érintkezésének problémáját. A történész ebben a helyzetben úgy érezheti, mintha egy közvetítő

személyes látásmódján, Davis esetében a bíróén keresztül férkőzhet közelebb a vizsgált korszakhoz. A rendelkezésre álló peres ügyek pedig közvetlenül vagy közvetve összevethetők azzal az első kézből származó dokumentációval, amelyet az e vidéket megfigyelő antropológusok készítettek terepmunkájuk során. A múltbéli precíz dokumentáció azonban önmagában még nem kielégítő, hiszen a történész végtelen számú kérdést tehet fel, amelyeket az egykori bírók vagy inkvizítorok nem tettek vagy tehettek fel. És itt nem csupán kulturális távolságról van szó – hangsúlyozta Ginzburg – hanem a nézőpontok különbözőségéről is. A mai történészek vagy antropológusok és a múltbeli bírók és inkvizítorok közti zavarba ejtő szakmai kapcsolat révén óhatatlanul előtérbe kerül a módszerek és célok különbözősége is. Ez azonban nem zárja ki teljesen, hogy a kétfajta szemléletmód között ne létesülhetne részleges alá- és fölérendeltségi viszony.[12]

Natalie Davisnek meg kellett elégednie a Coras és Le Sueur (illetve Montaigne) által írt irodalmi feldolgozásokkal, hiszen az Arnaud du Tilh ellen folytatott perek anyaga sajnálatos módon elveszett. E helyzetben Davis elfogadta a 16. századi bírók tényrekonstrukcióit, egy kivételtől eltekintve. A toulouse-i parlament Bertrande de Rolst ártatlannak, második házasságából, Arnaud-tól származó gyermekét pedig törvényesnek nyilvánította, mert fogantatásakor az asszony meg volt győződve arról, hogy Arnaud az igazi férje. Davis szerint azonban Bertrande feltehetően azonnal rájött, hogy akit Martin Guerre-nek vélt, az valójában egy idegen: ha tehát elfogadta a férfit, azt nem ártatlanul, egy csalás áldozataként tette, hanem e lehetőséget tudatosan választotta.

Számunkra mindez magától értetődőnek tűnik, véli Ginzburg. Davis szerint azok a történészek, akik úgy képzelik el e korszak parasztjait, mint a választás szabadságától megfosztott egyéneket, ezt az esetet kivételesnek és ily módon kevéssé reprezentatívnak tartanák. Ám pontosan a Martin Guerre-ügy kivételessége vet némi fényt egy nem dokumentált szabályszerűségre. A hasonló helyzetek értelmezései segíthetik a történészt abban, hogy eltüntesse a rekonstruálandó történet hiányosságait. Éppen ezért tartotta Ginzburg egyfelől jogosnak Davis kissé provokatív kijelentését: „Könyvem így részben saját alkotó fantáziám/invencióm szüleménye", másfelől félrevezetőnek az „invenció" szó használatát. Davis kutatása és elbeszélése ugyanis nem a „valódi" és a „kitalált" (*inventato*) ellentétén alapszik, hanem a „valóság" és a „lehetőség" mindig pontosan jelzett egységén. Ezért bukkanak föl könyvében számtalanszor a „talán", a „feltehetőleg" és a „valószínű" kifejezések. Ennél a pontnál világossá válik a bírói és a történetírói látásmód különbözősége is. Az előbbi esetében a bizonytalanság egyértelműen negatív jelentéssel bír, a történész esetében viszont a kutatás elmélyítésére ösztönöz, azért, hogy az esetet a speciális kontextushoz kösse. Ez a környezet pedig a történetileg meghatározott lehetősé-

gek színtere. A Davis által tanulmányozott személyiségek élettörténete időnként az ugyanarról a helyről és időből származó nők és férfiak élettörténetéből rajzolódik ki, melyet a kutató találékonysággal és türelemmel rekonstruált jegyzői, bírósági és irodalmi források alapján. Noha a „valós" és a „valószerű", a „bizonyíték" és a „lehetőség" a kép megrajzolása érdekében összefonódik, a pontos történeti dokumentáció szintjén mégis szigorúan elválik egymástól.

Natalie Davis Martin Guerre történetét csak egy esetben érte komoly támadás a történészszakmából, amikor Robert Finlay az *American Historical Review* hasábjain bírálta a könyvet.[13] A reneszánsz Velence politikájával foglalkozó Finlay kritikai észrevételei a következő pontokban foglalhatók össze: Davis nem bizonyította, hogy az elemzett történetben valóban releváns a falusi társadalomban élő kora újkori nőről, az önállóan gondolkodó és tervező Bertrande de Rolsról rajzolt kép; a Davis által bemutatott Bertrande inkább az invenció és nem a történeti rekonstrukció eredménye; Davis rosszul olvasta Coras munkáját; Davis téved, amikor a protestantizmusnak jelentőséget tulajdonít az ál-Martin és Bertrande kapcsolatában. Érdemes Finlay néhány mondatát szó szerint is idézni, hogy teljesen világossá váljék a konzervatív történetírói kritika: „A spekulációnak, legyen az intuícióra vagy az antropológiai és irodalomkritikai elméletekre alapozva, a háttérbe kell húzódnia a források elsőbbsége, a dokumentumok »törvényszéke« előtt. A történész nem adhat a múltbéli emberek szájába olyan szavakat és nem végeztethet el velük olyan cselekedeteket, amelyek megkérdőjelezik a források iránt tanúsított kötelező tiszteletet." „Sajnos a könyv központi érvei – Bertrande ravaszsága, a körmönfont bírósági stratégia, a tragikus románc, a protestáns önigazolás, a parasztok képessége az önálló személyiség-formálásra, a vívódó bíró, vagy a »többértékű« szöveg – nem támaszkodnak levéltári anyagra. Így végeredményben egy híres mese újraértelmezését kapjuk, amelyik végül inkább történeti románcra emlékeztet, semmint egy olyan beszámolóra, amelyet »a múltbeli források segítségével tartott szigorú ellenőrzés alatt«."

Natalie Davis a folyóirat ugyanezen számában válaszolt Finlay leginkább rosszindulatúnak mondható kritikájára.[14] E cikk azért is fontos a Martin Guerre-könyv utóéletében, mert benne Davis azokról a történetírói módszerekről vallott, amelyek könyve megírásában segítették, és tágabb értelemben a történetírói mesterség műveléséről adott szemléletes leírást. Egyúttal a régi típusú, Finlay által képviselt történetírói módszer és a Davis képviselte érzékeny történetírás közti különbségek is a felszínre kerültek.

Noha mindketten azt keresték, vajon mi történt azután, hogy Arnaud Artigat-ba érkezett, Davis nem értette, miként vélheti Finlay, hogy az ál-Martin képes volt az egész Guerre családot és az összes szomszédot megtréfálni, és Bertrande csak egy becsapott nő maradt a tárgyalás végéig.

A történetírói tárgyszerűséget hiányoló kritikájában Finlay figyelmen kívül hagyta Davis részletes elemzéseit a baszk szokásokról, a tulajdonlás és föld eladásának kérdéseiről, az öröklés hagyományáról, a nők feladatairól, a bíráskodási gyakorlatról. Davist meglepte, hogy Finlay az ő esetében nem tartotta komolyan elemezhető történeti problémának a szocio-kulturális viszonyokat, bár korábbi munkáiban maga is foglalkozott a velencei patríciusok és a nép közötti közötti kapcsolatok sokrétegűségével. A felhasznált források és irodalmi szövegekről szólva Davis hangsúlyozta, hogy azok nagyban segítették munkáját, hiszen az irodalmi és narratív struktúrák olyan mintákat szolgáltatnak, amelyek révén a történész közelebb kerülhet a 16. századi gondolkodásmódhoz. Finlay számára azért nem volt értelmezhető az *Arrest memorable* sokrétegű szerkezete, annak nyelvezete és az idézetek szerepe Coras argumentumában, mert ebből a forrásból, sőt az egész történetből az abszolút igazságot akarta kiolvasni, ahol nincs helye a kételkedésnek, és amelynek a célja olyan erkölcsi ítéletek kimondása lett volna, amely szerint csak a „jó" és a „rossz" létezik.

Davis részletesen számba vette forrásait, amelyek nemcsak Coras és Le Sueur munkáit jelentik, hanem a falusi és városok levéltárainak vonatkozó dokumentumait, a bírósági jegyzőkönyveket és a büntetőbíróságok eljárási leírásait, amelyek a bíráskodási gyakorlatokhoz szolgáltattak párhuzamot, és fényt derítettek az eljárások által tárgyalt eseményekre is. „Detektívként dolgoztam" – írta Davis, hiszen a levelezések és naplók hiányában csak áttételes dokumentumokkal lehetett megérteni a nagyrészt írástudatlan falusiak világát. Éppen ezért használt feltevéseken alapuló érvelést is a könyvében, amelyeket a korabeli bizonyítékok mérlegelésével lehetett ellenőrizni. „Úgy döntöttem, hogy irodalmi konstrukcióként írom meg a *Martin Guerre visszatérését",* és argumentumát is ennek megfelelően rendszerezte, hiszen nemcsak szakmai közönségnek szánta könyvét. A kötet első része is éppen ezért lett ismertető stílusú, csakúgy, mint egy mozi kezdete. Nem mindegyik történész választaná ezt a retorikai és narratív stratégiát, amelynek azonban egyedülálló eredményei lehetnek: általa megragadható a történeti tapasztalatban rejlő komplexitás, fel lehet idézni a összjátékot a társadalmi kényszerek és a választható lehetőségek között, és bátorítani lehet az olvasót, hogy gondolkozzon el az irodalmi alkotások lehetséges történeti fölhasználásán.

Viszonválaszában Davis részletesen bizonyította, hogy Bertrande és Arnaud együttműködése tudatos volt, és újfent megnevezte azokat a pontokat, amelyek ezen állítást alátámasztják: Bertrande és Arnaud már a férfi faluba érkezése előtt találkoztak; a két ember közötti intim viszony kialakulása, amelyben az érintés és az együttgondolkodás egyúttal szimbolikus értelmet is nyer; Bertrande árulkodó magatartása abban az időszakban, amikor Pierre Guerre először vádolta meg Arnaud-t, majd amikor maga

is a férfi vádlója lett; és végül Bertrande vallomásai a rieux-i bíróság, majd a toulouse-i parlament előtt. Bertrande e vallomásaiban árult el olyan titkos részleteket házasságukról, amelyeket csak „a férj láthatott és tapasztalhatott", és amelyek ily módon bizonyító erővel tanúskodtak Arnaud személye felől. Bertrande és Arnaud titkos részletekre is kiterjedő elbeszélései csak abban az esetben eshettek egybe, ha a nő és a férfi korábban összejátszott.

Végül Davis részletesen szólt Arnaud du Tilh „tanulásáról" és stratégiáiról, a Bertrande de Rolsra Finlay által aggatott félrevezető jelzőkről, a „self-fashioning" fogalmának használatáról,[15] és a protestantizmus szerepéről a főhősök életében. Coras szövegére is kitérve ismételten felhívta a figyelmet arra, hogy az *Arrest memorable* kétszintű szöveg: a jogi narratíva és az irodalmi elbeszélés kettőse olvasható a „szövegben" és az „annotációkban". Válasza végén Natalie Davis számba vett olyan kritikai észrevételeket is, amelyek nem a Finlay-féle „teljesen megtévesztett család és falu" elméletén alapultak, hanem például az eltérő örökösödési és római jogi értelmezésekből származtak.[16]

A Davis-féle kritikai válasz jóval terjedelmesebb ennél a rövid összefoglalónál, ám mindazoknak ajánlható, akik meg akarnak ismerkedni a könyv utótörténetével. Davis fejtegetései nagyszerű metodológiai kiegészítést adnak a könyvhöz, és arra is elegáns példaként szolgálnak, miként kell megválaszolni egy tudományos vitában a kritikát.

Natalie Davis ekkor már a Princeton Egyetem professzora volt, ahol intenzív együttműködés folyt a történelem és az antropológia tanszékek között (ennek eredményeként például Davis és Clifford Geertz is együtt tanított); Lawrence Stone volt a Shelby Cullom Davis Center igazgatója, Carl Schorske pedig az európai kultúra tanulmányozására alapított programot. Ebben az inspiráló intellektuális környezetben Natalie Davis, csakúgy, mint korábbi egyetemein, ismét a *Women's Studies Program* megalapozásán fáradozott (az első „undergraduate" női egyetemisták 1969-ben kezdhették meg tanulmányaikat Princetonban), és mindezen felül a zsidó történelmet tanulmányozó munkacsoportban vett részt. Munkatársaival közösen publikálták egy 17. századi velencei rabbi önéletrajzát, mely forráskiadáshoz Davis írt előszót.[17]

Ha Natalie Davis alkotói korszakai közül a hetvenes éveket az antropológiai ihletésű történeti feldolgozások időszakának lehetett nevezni, úgy a nyolcvanas években, a *Martin Guerre visszatérésé*vel kezdődően az irodalomi és történeti dokumentumok közelítése jellemezte munkáit, illetve az irodalmi igényesség kiterjesztése a történeti feldolgozásokra. 1987-ben jelent meg *Fikció a levéltárban* című kötete, amelynek legfontosabb forrásai ismét a kora újkori francia jogi szövegek voltak.[18] A gyilkosságért elítéltek által írt vagy iratott, a királyi kegyelemért folyamodó levelek sokat elárulnak az erőszakról és a büntetésről kialakított 16. századi nézetekről. Davist azon-

ban leginkább a levelekben olvasható „sztori" érdekelte. Ezeket a történeteket úgy alakították szerzőik, hogy egybecsengjenek a kegyelemadásról szóló törvénnyel, és elnyerjék a király s embereinek kegyét és bocsánatát. A leveleket tapasztalt írnokok fogalmazták, csinosítgatták és rögzítették olyan kéziratban, amelyet a vádlottak többsége el sem tudott elolvasni. Ezek a források nemcsak a vádlott és a fogalmazó irodalmi ízléséről árultak el sokat, hanem a különböző társadalmi helyzetű emberek kulturális stratégiáira is fényt derítettek. A címben jelzett „fikció" nem a képzelgésre vagy hamisításra utalt, hanem a tudás felhasználásának, a leleményes magyarázkodásnak történetileg is megragadható formáira azokban a levéltárakban, ahol ezek a bizonyítékok megőriztettek.

Natalie Davis következő vállalkozása, amely az 1995-ben megjelent *Women on the Margins* kötetben öltött testet, történeti munkássága szintéziseként értelmezhető.[19] Három 17. századi női életútat mutat be könyvében: a hamburgi és metzi zsidó kereskedőnőét, Glikl bas Judah Leibét; a tours-i, majd Quebecben élő katolikus tanárnőét, Marie Guyart de l'Incarnationét; és a Frankfurtban, Nürnbergben, majd Amszterdamban alkotó protestáns művésznőét, illetve rovartudósét, Maria Sibylla Merianét. Mindhárman gyermeket neveltek és fontos szerepet játszottak családjaikban, mindhárman átkerültek európai kontextusukból az Újvilágba, és végül mindhárman izgalmas szövegeket és forrásokat hagytak maguk után: Glikl egy jiddisül írt önéletrajzot, Marie egy spirituális életrajzot és sok száznyi levelet, amelyekben az amerikai indiánok között töltött évekről olvashatunk, Maria Sibylla szintén leveleket és az európai és a suriname-i rovarokról tanulmányait. Ezek az életutak sok elemzési lehetőséget kínáltak: a nemek hierachiáját és kora újkori jelentőségét, a vallás és foglalkozás szerepét, a különböző házasságok történetét és a gyermeknevelés módszereit vizsgálhatta Davis. Korábbi tanulmányaihoz és köteteihez képest azonban fontos változást jelentettek az előkészületek, hiszen az életutak nem francia és svájci, hanem más európai, majd kanadai és suriname-i levéltárakba vezették.

A feldolgozás folyamatában Davisnek több értelmezési és konceptualizációs nehézséggel is szembe kellett néznie. Mennyiben lehetett reprezentatív a három nő sorsa? Városi környezetükben és családi életük néhány aspektusában bizonyosan, ám hány nő szelte át az óceánt, mint Marie Guyart, hogy Orsolya-rendi zárdát alapítson Quebecben? Vagy hány nő utazott Suriname-ba, mint Maria Sibylla tette, hogy az ottani őserdőben figyelje meg a pillangókat? Davis úgy oldotta meg e kérdést, hogy az életutak „szokatlanságát" és azok forrásainak sokféleségét a nők kreativitása szempontjából rendszerezte. Főhősei életük első szakaszában az európai városi hagyományokba ágyazottan tevékenykedtek, majd egyéni stratégiáknak köszönhetően a hagyományostól eltérő sorsot választottak. A kötet

címválasztása is részben összefügg ezzel, hiszen mindhárman, akár vallási és társadalmi vagy földrajzi értelemben is a „margóra" kerültek, vagy saját akaratukból vagy pedig mások döntése következményeként. Mindhárom nő felfedezendő „határvidéknek" tartotta ezt a margót, amelyet bizonyos idő után központként határozott meg, vagy legalábbis olyan helyszínként, ahol jól érezte magát.

Ez persze újabb kérdéseket vetett fel, amelyek Natalie Davist az Európán kívüli történelembe vezették. Marie de l'Incarnation „önmegvalósító" története ugyanis része volt a francia gyarmatosításnak, Maria Sibylla suriname-i kutatásának segítői afrikai és indiai rabszolgák voltak, és Glikl is a „jó zsidó kereskedőkről" és a „vad népekről" írt önéletrajzában. Davis korábbi munkáiban az Újvilág népeivel szembeni európai attitűdről egyáltalán nem volt szó, ebben a kötetben azonban aprólékosan megvizsgálta, hogy főszereplői hogyan írnak a „másikról". Azt is tanulmányozta, hogy az amerikai, illetve afrikai kultúra milyen nyomokat hagyhatott írásaikban, illetve az Európán kívülre került nők hogyan vettek részt a benszülöttekkel folytatott párbeszédben. A végeredmény ismét egy magával ragadó történeti feldolgozás lett, amelyet az utóbbi három évben már nyolc nyelvre fordítottak le.

Natalie Davis természetesen további kutatásokat folytat, és újabb kéziratokat zár le, hiszen újabb történeteket szeretne elmesélni egy suriname-i mulatt rabszolgalányról és európai szeretőjéről, a Suriname-ba vándorolt szefárd zsidókról, a Szent Lőrinc folyó mellett élt emberekről, vagy az észak-afrikai karavánutak munkásairól. Ezért is szenteli legújabb kutatási programját a „kulturális keveredésnek",[20] amelynek gyümölcseként a közeljövőben napvilágot láthat a *Braided Histories* című könyv. Biztosak lehetünk abban, hogy hamarosan ismét lebilincselő stílusban megírt történeteket olvashatunk Natalie Davistől.

Sebők Marcell

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

(a levéltárak rövidítései előtt alkalmanként megjelenő I betű az „Inventaires", leltárak rövidítése)

ACArt	Archives communales d'Artigat
ADAr	Archives départementales de l'Ariège
ADGe	Archives départementales de l'Gers
ADGi	Archives départementales de la Gironde
ADHG	Archives départementales de la Haute-Garonne
ADPC	Archives départementales du Pas-de-Calais
ADPyA	Archives départementales des Pyrénées-Atlantiques
ADR	Archives départementales du Rhône
AN	Archives Nationales

Coras Jean de Coras: *Arrest Memorable du Parlement de Tholose. Contenant une histoire prodigieuse d'un supposé Mary, advenue de nostre temps: enrichie de cent et onze belles et doctes annotations* (Paris, 1572. Galliot du Pré).

Le Sueur: *Historia...* Guillaume Le Sueur, *Admiranda historia de Pseudo Martiono Tholosae Damnato Ibid. Septemb. Anno Domini MDLX* (Lyon, 1561. Jean de Tournes).

Le Sueur: *Histoire...* Guillaume Le Sueur: *Histoire Admirable d'un Faux et Supposé Mary, advenue en Languedoc, l'an mil cinq cens soixante* (Paris, 1561, Vincent Sertenas).

Megjegyzés a dátumokhoz: Franciaországban 1564-ig az újévet húsvét vasárnaptól számították. A főszövegben az összes dátumot mostani időszámításunknak megfelelően adtuk meg. A jegyzetekben az 1564 előtti eseményeknél mindkét időszámítás szerint megadtuk a dátumokat, például 1559–1560. január 15.

A MARTIN GUERRE-RŐL SZÓLÓ ÍRÁSOK VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIÁJA

A tételek kronologikus sorrendben, az első kiadások megjelenése alapján vannak elrendezve. A további kiadások és fordítások az első kiadás után szerepelnek.

Jean de Coras: *Arrest Memorable, du Parlement de Tolose, Contenant une histoire prodigieuse, de nostre temps, avec cent belles, & doctes Annotations, de monsineur maistre Jean de Coras, Conseiller en ladite Cour, & rapporteur de proces. Prononcé Arrestz Generaulx le xii Septembre MDLX.* Lyon, 1561, Antoine Vincent. Avec Privilege du Roy (negyedrét).

Újbóli kiadás Párizsban, 1565, nyolcadrét, királyi privilégium és a nyomdász neve nélkül.
Újbóli kiadás Bruges-ben, 1565, Hubert Goltz.

— *Arrest Memorable ... avec cent et onze belles, et doctes annotations ... Item, Les Douze Reigles du Seigneur Iean Pic de la Mirandole ... traduites de Latin en François par ledit de Coras.* Lyon, 1565, Antoine Vincent. Avec privilege du Roy (nyolcadrét).

Újbóli kiadás Párizsban, 1572. Avec Privilege du Roy, a *Les Douze Reigles* című rész nélkül. Szerkesztette Galliot du Pré és Vincent Norment.
Újbóli kiadás Párizsban, 1579. Szerkesztette Jean Borel és Gabrie Buon.
Újbóli kiadás Lyonban, 1596, 1605, 1618, Barthélèmy Vincent.

— *Arrestum sive placitum Parlamenti Tholosani, Continens Historiam (in casu matrimoniali) admodum memorabilem adeoque prodigiosam: una cum centum elegantissimis atque doctissimis Annotationibus Clariss. I. C. Dn. Ioan Corasii... Doctiss. Viro Hugone Suraeo Gallo interprete.* Frankfurt, 1576, Andreas Wechel.

Újbóli kiadás Frankfurtban, 1588, Wechel örökösei, Claude Marnius és Jean Aubry.

Guillaume Le Sueur: *Admiranda historia de Pseudo Martino Tholosae Damnato Ibid. Septemb. Anno Domini MDLX Ad Michaelum Fabrum ampliss. In supremo Tholosae Senatu Praesidem.* Lyon, 1561, Jean de Tournes. „Gulielmo Sudario Boloniensi Latinitate donatum" 2. p.; „colligeb. G. le Sueur Bolon" 22. p. Bibliothèque Nationale, F13876.

— *Histoire Admirable d'un Faux et Supposé Mary, advenue en Languedoc, l'an mil cinq cens soixante.* Paris, 1561, Vincent Sertenas. Avec privilige du Roy.

Ebben az évben kétszer is kinyomták a *pamfletet*, elsőként a fent látható címmel (Bibliothèque Mazarine, 47214), másodszor a címbeli *Histoire* hibásan *Histoite*-ként jelent meg (Bibliothèque Nationale, Rés. Ln[27] 9277 bis). Az Edouard Fournier általi újbóli kiadás, a *Variétés historiques et littéraires* című kötetében (Paris, 1867, vol. 8., 99–118. p.) rosszul van datálva, tele van hibával és szerkesztői kiegészítésekkel, és négy oldalt kihagytak a szövegből.

— *Histoire admirable d'Arnoud Tilye, lequel emprunta faussement le nom de Martin Guerre, afin de jouir de sa femme.* Lyon, 1580, Benoît Rigaud.

— *Histoire admirable du faux et supposé mary, arrivée à une femme notable au pays de Languedoc en ces derniers troubles.* Paris, dátum nélkül (1615 k.), Jean Mestais.

Jean Papon: *Recueil d'Arrest Notables des Courts Souveraines de France... Nouvellement revuez et augmentez outre les precedents impressions, de plusieurs arrests.* Paris, 1565, Nicolas Chesneau. 452^{v}–456^{v}. ff.

Henri Estienne: *Herodoti Halicarnassei historiae lib. Ix... Henr. Stephani pro Herodotu.* Geneva, 1566, Henri Estienne Ulrich Fuggernek. f. **** ii^{r}.

— *L'Introduction au traité de la conformité des merveilles anciennes avec les modernes. Ou traité preparatif à L'Apologie pour Herodote.* Geneve, 1566, Henri Estienne. Az olvasóhoz.

Gilbert Cousin: *Narrationum sylva qua Magna Rerum, partim à casu fortunaque, partim à divina humanaque mente evenientium... Lib. VIII.* Basel, 1567, Henricpetrina. „Impostura Arnauldi Tillii" 610–611. p.

François de Belleforest: *Histoires prodigieuses, extraictes de plusieurs fameux Autheurs, Grecs et Latins, sacrez et Prophanes, divisees en deux Tomes. Le premier mis en lumiere par P. Boaistuau... Le second par Claude de Tesserant, et augmenté*

de dix histoires par François de Belle-Forest Comingeois. Vol. 2. Paris, 1571, Jean de Bordeaux. 282^{r-v}. f.: „Faux Martin à Thoulouze".

Az ezt követő kiadások: Párizs, 1574; Antwerpen, 1594; Párizs, 1598.

Antoine du Verdier: *Les Diverses lecons d'Antoine Du Verdier ... Contenans plusieurs histoires, discours, et faicts memorables.* Lyon, 1577, Barthélemy Honorat. 4. könyv, 26. fejezet.

Pierre Grégoire: *Syntagma Iuris Universi ... Authore Petro Gregorio Tholosano I. V. Doctore et professore publico in Academia Tholosana.* Lyon, 1582, Antoine Gryphius. III. rész, 36. könyv, 6. fejezet: „A házasságtörés bűntettéről", 669. p.

Michel de Montaigne: *Essais.* Paris, 1588. 3. könyv, 11. fejezet: „De boyteux".

— *The Essayes or Morall, Politike and Millitarie Discourses of Lord Michel de Montaigne ... done into English by ... John Florio.* London, 1610. 3. könyv, 11. fejezet, „Of the Lame or Cripple".

Auger Gaillard: *Les Amours prodigieuses d'Augier Gaillard, rodier de Rabastens en Albigeois, mises en vers françois et en langue albigeoise ... Imprimé nouvellement.* [Béarn], 1592.
Modern kiadása Ernest Nègre-től, in *Oeuvres complètes.* Paris, 1970. 514., 525–526. p.

Géraud de Maynard: *Notables et singulieres Questions du Droict Escrit: Decidees et Iugees par Arrests Memorables de la Cour souveraine du Parlement de Tholose.* Paris, 1628, 500–503. p. Elsőként 1603-ban jelent meg.

Jacques-Auguste de Thou: *Historiarum sui temporis ab anno Domini 1543 usque ad annum 1607 Libri CXXXVIII.* Vol. 1. Orléans [Genf], 1620, Pierre de la Roviere, 788. p. Martin Guerre története nem jelent meg a Párizsi Parlament bírája, de Thou által írt híres történeti munka 1604-es első kiadásában. Az 1609-es kiadás megjelenése után de Thou kiegészítést írt az esethez (lásd az 1609-es kiadás negyedik kötetéhez hozzákötve, Bibliothèque Nationale, Réserve, 288., 289. p.), amit 1620-ban nyomtattak ki a 26. könyv részeként.

— *Histoire de Monsieur de Thou, Des choses arrivées de son temps. Mise en François par P. du Ryer.* Vol. 2. Paris, 1659, 177., 178. p.

Estienne Paquier: *Le Recherches de la France*. Paris, 1621, L. Sonnius, 6. könyv, 35. fejezet.

Jacob Cats: S'weerelts Begin, Midden, Eynde, Besloten in den Trou-ringh Met den Proef-steen van den Selven door I. Cats ... Trou-geval sonder exempel, Geschiet, in Vranckryck, In het Iaer MDLIX, in *Alle de Wercken*. Amsterdam, 1658.
A termékeny holland moralista Martin Guerre történetét rímelő verspárokba szedve mondja el.

Jean Baptiste de Rocoles: *Les imposteurs insignes ou Histoires de plusieurs hommes de néant, de toutes Nations, qui ont usurpé la qualité d'Empereurs, Roys et Princes ... Par Jean Baptiste de Rocoles, Historiographe de France et de Brandebourg*. Amsterdam, 1683, Abraham Wolfgang. 18. fejezet: „L'Imposteur Mary, Arnaud du Thil, Archi-fourbe".
Rocoles kifejti, hogy könyve elsősorban azokról az imposztorokról szól, akik királyi jogarokat és koronákat próbáltak lopni, ebben az esetben mégis kivételt tesz, mert (du Tilh) esete annyira „emlékezetes és csodálatos". Coras összefoglalóját követi, és csak ott változtatott – teszi hozzá – ahol „a korabeli udvariasság" már nem tűrte volna a kötet „nyelvezetének nyerseségét" (287. p.).

— német fordítás: *Geschichte merkwürdiger Betrüger*. Vol. 1. Halle, 1761, 419–445. p.

Germaine Lafaille: *Annales de la ville de Toulouse*. Toulouse, 1687–1701, 2. rész, 198., 199. p.

F. Gayot de Pitaval: *Causes célèbres et intéressantes*. Vol. 1. Paris, 1734, 1. fejezet.

Új kiadás, átdolgozta M. Richer, Amsterdam, 1772.

Ez az egyik legérdekesebb újragondolása a Martin Guerre-esetnek, és az egyetlen munka, amelyik szabadon mérlegeli annak lehetőségét, hogy Bertrande cinkosa volt Arnaud du Tilh-nek: „Sokan azt fogják hinni, hogy Bertrande de Rols segített becsapni magát, mivel e bűnös tettben örömét lelte. Az imposztor sohasem tudhatott volna az eredeti személyhez kötődő összes kis gesztusról.
A kötet angol fordítása a kommentárok nélkül jelent meg a regényíró Charlotte Turner Smith által kiválogatott 15 eset egyikeként, amelyeket a Gayot de Pitaval és Richer kötetéből válogatott ki: *The Romance of Real Life*.

Vol. 2. London, 1787, T. Cadell, 4. fejezet.: „The pretended Martin Guerre". Az első amerikai kiadás: Philadelphia, 1799, J. Carey, 202–211. p.

Charles Hubert: *Les Faux Martinguerre ou La Famille d'Artigues, Mélodrame en Trois Actes, Á Grand Spectacle, Tiré des Causes Célèbres ... Représenté pour la première fois à Paris, sur la théâtre de la Gaieté, le 23 août 1808*. Paris, 1808, Barba.
Újbóli kiadás, Párizs, 1824.
Olyannyira romatikussá tett történet, hogy felismerhetetlen: „Martinguerre" gróf, aki Indiában járt; Arnaud du Tilh-t saját apja leplezi le, és így tovább...

Pierre Larousse: *Grand dictionnaire universel*. Paris, 1865–1890. Vol. 8., 1603. p., „Guerre, Martin, gentilhomme gascon".

Celebrated Claimants Ancient and Modern. London, 1873, Chatto–Windus, 84–90. p.

L'Abbé P. Haristoy: *Galerie Basque de Personnages de Renom* in *Recherches historiques sur le pays Basque*. Vol. 2. Bayonne, 1884, 24. fejezet: „Martin Aguerre de Hendaye".

Armand Praviel: *L'Incroyable Odyssée de Martin de Guerre*. Paris, 1933, Librairie Gallimard.

Janet Lewis: *The Wife of Martin Guerre*. San Francisco, 1941. Francia kiadás: *La Femme de Martin Guerre*. Paris, 1947, Editions R. Laffont. Lewis egy 19. századi angol összefoglalásra alapozta regényét. Később beszámolt arról, hogyan változott meg véleménye Coras-t olvasva, in *The Triquarterly*, Fall 1982. no. 55. 104–110. p.

Kiegészítés

Jean de Coras: *Processo, et Arresto sentenza data dal Parlamento di Tolosa sopra d'un fatto prodiogoso et memorabile, tradotto di lingua francese nella favella toscana, per Mag. Gio. Batt[a] Forteguerri Dott[re] Pistorese, con cento annotationi ornate et aggiunte da lui*. Az ajánlás Fortegueèrritől Lotharingiai Krisztinának, Toszkána főhercegnőjének, Pistoia, 1591. április. (A kéziratról H. P. Kraus adott leírást, Rare Books and Manuscipts, 203. lista, 132. sz.) Forteguèrri az *Arrest Memorable* 1561-es kiadását fordította le, alkalmanként beszúrva saját megjegyzéseit Coras annotációjához.

JEGYZETEK

Bevezetés

[1] Jean Gilles de Noyers: *Proverbia Galliacana*. Lyon, 1519–1520; Jacques Marechal, Cii[v]; Ioannis Aegidii Nuceriensis Adagiorum Gallis vulgarium ... traductio. In *Thresor de la langue fracoyse*. Paris, 1606, 2., 6., 19. p; James Howell: Some Choice Proverbs... in the French Toung. In *Lexicon Tetraglotton*. London, 1660, 2. p.
[2] Lásd többek között: Jean-Louis Flandrin: *Les Amours paysans, XVI[e]-XIX[e] siècles*. Paris, 1970; uő: *Familles: Parenté, maison, sexualité dans l'ancienne société*. Paris, 1976; J. M. Gousse: Parenté, famille et mariage en Normandie aux XVII[e] et XVIII[e] siècles. *Annales ESC,* 1972. no. 27.: 1139–1154. p.; André Burguière: Le Rituel du mariage en France: Pratiques ecclésiastiques et pratiques populaires (XVI[e]–XVIII[e] siècles), *Annales ESC.* 1978. no. 33. 637–649. p.; Alan Croix: *La Bretagne aux 16[e] et 17[e] siècles: La Vie, la mort, la foi*. 2. vol. Paris, 1981; Jacques Le Goff – Jean-Claude Schmitt: *Le Charivari: Actes de la table ronde organisée à Paris (25–27 avril 1977) par l'Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales et le Centre National de la Recherche Scientifique*. Paris, 1981.
[3] Thomas Platter: *Autobiographie*. Ford. Marie Helmer. Cahier des Annales, 22; Paris, 1964, 51. p.
[4] Jacques Peletier: *L'Art poëtique de Jacques Peletier du Mans (1555)*. Szerk. J. Boulanger. Paris, 1930, 186–189. p.; Coras: i. m. 146–147. p.; *Les Cent Nouvelles Nouvelles*. Szerk. Thomas Wright. Paris, 1858, 35. történet; Noël du Fail: *Les Propos Rustiques: Texte original de 1547*. Paris, 1878; Geneva, 1970, Slatkine Reprints, 43–44. p.
[5] Emmanuel Le Roy Ladurie: *Montaillou, village occitan de 1294 à 1324*. Paris, 1975 [magyarul: *Montaillou, egy okszitán falu életrajza (1294–1324)*. Ford. Jászay Gabriella. Budapest, 1997, Osiris]; Carlo Ginzburg: *Il Formaggio e i vermi: Il Cosmo di un mugnaio del '500*. Turin, 1976 [magyarul: *A sajt és a kukacok. Egy XVI. századi molnár világképe*. Ford. Galamb György János. Budapest, 1991, Európa]; Michael M. Sheehan: The Formation and Stability of Marriage in Fourteenth-Century England. *Mediaeval Studies,* 1971. no. 32. 228–263. p.; Jean-Louis Flandrin: *Le Sexe et l'Occident*. Paris, 1981, 4. fejezet.
[6] AN, JJ248, 80[r-v]. Alfred Soman: Deviance and Criminal Justice in Western Europe, 1300–1800: An Essay in Structure, *Criminal Justice History: An International Annual,* 1980. no. 1. 1–28. p.

[7] Franciaországban a parlament az igazságszolgáltatás és közigazgatás legfelső szerve volt. (*A ford.*)
[8] Coras: i. m. 146., 147. p. Az *Arrest Memorable* kiadásait lásd a bibliográfiában.
[9] Le Sueur szerint a Guerre család cserépégetőt épített Artigat-ban (Le Sueur: *Historia...* 3. p.), amely szerepel 1594-es a tulajdoni összeírásban (ADHG, B, Insinuations, vol. 6., 96v). Le Sueur azt állította, hogy Bertrande de Rolst és Pierre Guerre-t börtönbe vetették (Le Sueur: *Historia...* 11. p.) a toulouse-i parlament rendelkezésére (ADHG, B, La Tournelle, vol. 74., 1560. május 20., vol. 76. 1560., szeptember 12.).

1. Hendaye-ből Artigat-ba

[1] Pierre de Lancre: *Tableau de l'inconstance des mauvais anges et demons.* Bordeaux, 1612, 32–38., 44., 45. p. Lásd még ADPyA, 1J160, no. 45., 1609. március 9., a hendaye-i és a közeli urrugne-i házakra. James A. Tuck és Robert Grenier: A 16th-Century Basque Whaling Station in Labrador. *Scientific American,* November 1981, no. 245.: 125–136. p. William A. Douglass és Jon Bilbao: *Amerikanuak: Basques in the New World.* Reno, 1975, 51–59. p. Jean-Pierre Poussou: Recherches sur l'immigration bayonnaise et basque à Bordeaux au XVIII^{e} siècle. In *De l'Adour au Pays Basque. Actes du XXI^{e} Congrès d'études régionales tenu à Bayonne, les 4 et 5 mai 1968.* Bayonne, 1971, 67–79. p. Jean-François Soulet: *La Vie quotidienne dans les Pyrénées sous l'Ancien Régime.* Paris, 1974, 220–225. p. William A. Douglass: *Echalar and Murélaga.* London, 1975, 3. fejezet.
[2] Philippe Veyrin: *Les Basques de Labourd, de Soule et de Basse-Navarre.* Bayonne, 1947, 39. p. L. Dassance: Propriétés collectives et biens communaux dans l'ancien pays de Labourd. *Gure Herria,* 1957: no. 29. 129–138. p. Davydd J. Greenwood: *Unrewarding Wealth. The Commercialization and Collapse of Agriculture in a Spanish Basque Town.* Cambridge, UK, 1976, 1. fejezet. Paul Courteault: De Hendaye à Bayonne en 1528, *Gure Herria,* 1923. no. 3. 273–277. p. A növekvő hendaye-i népességre vonatkozóan lásd ADPyA, 1J160, no. 46., 1598. április 3. De Lancre: *Tableau...* 45., 46. p.
[3] E. Dravasa: Les privilèges des Basques du Labourd sous l'Ancien Régime (doktori disszertáció, Bordeaux-i Egyetem, Jogi Kar, 1950), 28–29. p. ADGi, 1B10, 21v–22r. ADPyA, 1J160, no. 45., 1552. május 19. De Lancre: *Tableau...* 33., 34., 42. p.
[4] Coutumes générales gardées et observées au Pays de Labourd. In P. Haristoy: *Recherches historiques sur le Pays Basque.* Vol. 2. Bayonne-Paris, 1884, 458–461. p. A Labourd-i Fors-t 1513-ban vetették papírra. Jacques Poumarede: *Recherches sur les successions dans le sud-ouest de la France au Moyen Age* (doktori disszertáció, Toulouse-i Egyetem, 1968), 315–320. p.
[5] Az egész régióra vonatkozóan lásd Léon Dutil: *L'Etat économique du Languedoc à la fin de l'Ancien Régime.* Paris, 1911; Philippe Wolff: *Commerces et marchands de Toulouse, vers 1350-vers 1450.* Paris, 1954; Michel Chevalier: *La Vie humaine dans les Pyrénées ariégeoises.* Paris, 1956; Gilles Caster: *Le Commerce du pastel et de l'épicerie à Toulouse, 1450–1561.* Toulouse, 1962; Emmanuel Le Roy Ladurie: *Les Paysans de Languedoc.* Paris, 1966; lásd még Soulet: *Vie quotidienne...*, és John Mundy: Village, Town and City in the Region of Toulouse. In J. A. Raftis (szerk.): *Pathways to Medieval Peasants.* /Papers in Mediaeval Studies, 2./ Toronto, 1981, Pontifical Institute of Medieval Studies, 141–190. p.
[6] Jean Froissart: *Chroniques.* Szerk. Léon Mirot. Vol. 12. Paris, 1931, 21–24. p., 3. könyv, 6. bekezdés. ADHG, C1925; 3E15289, 328^{r}. ADAr, G271; 30J^{2}, 1679-es összeírás; 5E6653, 188^{r}–189^{r}, 200^{r-v}; 5E6655, 14^{r}–16^{r}.
[7] ADAr, 5E6653, 9^{v}, 96^{r}–97^{r}, 101^{v}–102^{v}, 142^{r-v}, 200^{r-v}; 5E6655, 1^{v}–2^{v}, 8^{r-v}, 98^{r}; 5E6656, 12^{r}; 5E6847, 1562. december 17. A „gasailhe" szerződésre és a régió egyéb szokásaira vonatkozóan lásd Paul Cayla: *Dictionnaire des institutions, des coutumes, et de la langue en usage dans quelques pays de Languedoc de 1535 à 1648.* Montpellier, 1964. La Carlára és környékére lásd Elisabeth Labrousse: *Pierre Bayle.* The Hague, 1963, 1. fejezet.
[8] Vö. a következő 19 végrendelettel: ADAr, 5E5335, 6219, 6220, 6221, 6223, 6224, 6653, 6655, 6859, 6860; ADHG, 3E15280, 15983; ADAr, 5E6860, 110^{v}–111^{v}; ACArt, az 1651-es „terrier". ADAr, 5E6220, 1542. október 8.; 5E8169, 1541–1542. március 12.
[9] ADAr, 5E6223, 1528. december 10.; 5E6653, 95^{v}–96^{r}; 5E6860, 12^{r}–13^{v}, 74^{r}–76^{r}.
[10] ADAr, 5E6653, 95^{v}–97^{r}, 201^{v}–202^{r}; 5E6846, 34^{v}–36^{v}; 30J^{2}, 1679-es összeírás; ADHG, B50 (arrêts civils), 678^{v}–679^{v}; B, Insinuations, vol. 6., 96^{v}.
[11] ADAr, 5E6653, 1^{r-v}, 96^{v}–97^{r}; 5E6655, 29^{r}, 35^{r}, 158^{v}; 5E6656, 12^{r}, 26^{v}; 5E6837, 126^{r}–12^{v}; 5E6846, 34^{v}–36^{v}; ADHG, 2G134, 2G143; 2G108, 263. p.
[12] ADAr, 30J2, Inventaire pour les consuls ... d'Artigat, 1639; 1679-es összeírás; ADHG, 2G203, no. 1.; C1925. ADAr, 5E6860, 12^{r}–13^{v}. ADHG, 2G108, 127^{r}, 151^{r}–152^{r}. F Pasquier: Coutumes du Fossat dans le Comté de Foix d'après une charte de 1274. *Annales du Midi.* 1897. no. 9. 257–322. p.; ADAr, 5E6654.
[13] „Coutumes ... observées au Pays de Labourd", 482. p. ADPyA, 1J160, no. 4., 1550–1551. január 14., no. 3. 1559. június 12. F. Pasquier: *Donation du fief de Pailhès en 1258 et documents concernant les seigneurs de cette baronnie au XVIe siècle.* Foix, 1890. ADAr, 2G203, no. 8.

[14] Pierre Bec: *Les Interférences linguistiques entre Gascon et Languedocien dans les parlers du Comminges et du Couserans*. Paris, 1968, 74., 75. p. Pasquier: *Donation*... 3. p. Léon Dutil: *Le Haute-Garonne et sa région*. Toulouse, 1928, 14. fejezet. ADHG, 2G108, 261. p. ff. J. Decap: *Le Diocèse de Rieux avant la Révolution*. Foix, 1898. A rieux-i egyházmegyét 1318-ban alapították, s egészen a francia forradalomig létezett
[15] Le Sueur: *Historia*,,,, 3. p.; uő: *Histoire*..., A ii^r. Coras: 150. p.; ADHG, B, Insinuations, vol. 6., 95^v–97^v. ACArt, 1651-es „terrier", 34^r–41^r, 209, 290^r, 310^r.
[16] Veyrin: *Basques*... 43, 263. p. De Lancre: *Tableau*...42–44. p. ADPyA, 1J160, no. 45., 1598. augusztus 18.; no. 46., 1620. január 14.
[17] Coras: i. m. 55., 56. p.; G. Brunet: *Poésies basques de Bernard Dechepare ... d'après l'édition de Bordeaux, 1545*. Bordeaux, 1847. ADGi, 1B10, 21^v–22^r, franciául írott királyi levelek Urrugne és Hendaye plébániáihoz; Dravasa: *Privilèges*... 125. p.; ADPyA, 1J160, no. 3., az Urtubie uradalom végrendeletei *gascogne-i* nyelven (1493) és franciául (1559). Más hendaye-i vagy urrugne-i család nem hagyott maga után írott testamantumot. ADAr, 5E6223 (1528-as franciául írt szerződések); 5E8169 (házassági szerződés okszitánul, 1541. március 12.). ADAr, 5E6653, 96^r–102^v. ADHG, 2G207 (az első iskolamestert 1687. július 2-án küldték Artigat-ba).
[18] ADAr, 5E6223, 1528. december 10.; 5E6653, 95^v; 5E6654, 24^{r-v}; 5E6655, 29^r; 5E8169, 1541/42. március 12. ACArt, Registre des Mariages de la Paroisse d'Artigat, 1632–1649. ADHG, 3E15983, 126^r–127^r. A dokumentumokban még egy Pierre Guerre-t, más néven „Le Basque"-ot is találhatunk, aki cselédként szolgált Vaudreuille uránál, jó néhány mérföldnyire a rieux-i egyházmegyétől északkeletre (AN, JJ262, 245^v–247^v).
[19] A rieux-i bírónak tett vallomásában Bertrande azt mondta, hogy „fiatal, 9-10 év körüli leánykaként adták Martin Guerre-hez, aki maga is nagyon fiatal volt ekkor, közel egyidős a felperessel". In Coras: i. m. 1. p. Martin Guerre azonban feltehetően már 35 éves volt az 1560-as tárgyalás idején (Coras: i. m. 76. p.), és a Bertrande-dal együtt töltött évekről tett vallomás és más adatok alapján körülbelül 14 éves lehetett az esküvő idején. Feltehetően már Bertrande is pubertáskorú volt ekkor.
[20] Le Sueur: *Historia*... 3. p.; Le Sueur: *Histoire*... A ii^v.
[21] 17 házassági szerződést és 2 hozományi rendelkezést találhatunk a következő iratokban: ADAr, 5E5335, 6220, 6653, 6656, 6837, 6838, 8169; ADHG, 3E15280, 15983. Az itt található legmagasabb hozományt, 50 écu-t, ami kb. 150 livre-nek felelt meg, 1542-ben adták egy Le Mas-d'Azilbeli vargának. A földek fiúkra hagyományozásának a század második felére kialakult gyakorlatával szemben lásd a Le Fossat-i falusi kereskedő, Jean Cazalz adományát fia számára 1585-ből: két birtok és 2000 écu készpénz ígérete, egy ház és bútorok az esküvő napján (ADHG, B, Insinuations, vol.

1., 563^v–565^r). Cayla: *Dictionnaire*... 236., 237. p. ADHG, B, Insinuations, vol. 6. 95^v–97^v.
[22] ADHG, 2G108, 263. p. Coras: i. m. 61. p.; A. Moulis: Les Fiançailles et le mariage dans les Pyrénées centrales et spécialement dans l'Ariège. *Bulletin annuel de la société ariégoise des sciences, lettres et arts*. 1966. no. 22. 74–80. p.

Az elégedetlen paraszt

[1] Coras: i. m. 40. p.
[2] ADAr, 5E6654, 37^r. Azokban a szerződésekben, amelyeket Le Mas-d'Aziltól a Lèze völgyéig terjedő kutatásaimban átvizsgáltam, csak egy Martint találtam 1561 előtt, Saint-Martin-d'Oydes urának egykori bérlőjét (ADAr, E182, 1549-es összeírás, 50^r). Ezzel szemben Hendaye környékén sok férfit hívtak Martinnek, Martissantznak és Marticotnak, vö. ADPyA, 1J160, no. 4., 1550–1551. január 14., 1554-1555. március 5.; no. 45. 1598. augusztus 18. „Proverbes françoys," in *Thresor de la langue francoyse*. 23. p.; L'Ours 'Martin' d'Ariège. In *Bulletin annuel de la société ariégoise des sciences, lettres et arts*. 1966. no. 22. 137–39., 170–172. p.
[3] Coras: i. m. 2–4., 40–43. 53., 76. p.; ADHG, B, La Tournelle, vol. 74., 1560. május 20.; Hierosme de Monteux: *Commentaire de la conservation de la santé*. Lyon, 1559, 202., 203. p.; De Lancre: *Tableau*... 38., 41., 47. p.; Soulet: *Vie quotidienne*... 228–232., 279. p.... A. Esmein: *Le Mariage en droit canonique*. Paris, 1891, 239–247. p.
[4] G. Doublet: Un Diocèse pyrénéen sous Louis XIV: La Vie populaire dans la vallée de l'Ariège sous l'épiscopat de F.–E. de Caulet (1645–1680) *Revue des Pyrénées*, 1895. no. 7. 379–380. p.; Xavier Ravier: Le Charivari en Languedoc occidental, In Le Goff et Schmitt: *Le Charivari*... 411–428. p.
[5] Le Sueur: *Historia*... 12. p.; Coras: i. m. 40., 44. p.
[6] Le Sueur: *Historia*... 17. p.; Coras: i. m. 145., 146. p.
[7] Le Roy Ladurie: *Montaillou*... 7. fejezet.
[8] ADAr, 5E6220, címlap katonák különös képeivel; 5E6653, 1v, 95v–96r; 5E6656, 11r, 50r; 5E6847, 1562. december 12.; 5E6860, 110v–111v.; Roger Doucet: *Les Institutions de la France au XVIe siècle*. Paris, 1948, 632–641. p.; Veyrin: *Les Basques*... 138. p.; J. Nadal et E. Giralt: *La Population catalane de 1553 à 1717: L'Immigration française*. Paris, 1960, 67–74., 315. p.
[9] Coras: i. m. 5. p., Le Sueur: *Historia*... 4. p.; De Lancre: *Tableau*... 41. p.
[10] ADPyA, 1J160, no. 4., 1554–1555. március 5., 1555. április 1.; Coras: i. m. 137. p.

[11] Paul Jacob Hiltpold: Burgos in the Reign of Philip II: The Ayuntamiento, Economic Crisis and Social Control, 1550–1660 (PhD disszertáció, University of Texas, Austin, 1981), 2. fejezet; Henrique Florez: *España Sagrada*. Vol. 26. Madrid, 1771, 427–432. p.; Nicolás López Martínez: El Cardenal Mendoza y la Reforma Tridentina en Burgos, *Hispania Sacra,* 1963. no. 16. 61–121. p.
[12] A megfogalmazást lásd Corasnál: „e Martin Guerre fiatalemberként Spanyolországba ment, ahol a burgosi bíboros, majd annak testvérénél inaskodott" (Coras: i. m. 137. p.). Francisco de Mendoza 1557 szeptemberéig nem tartózkodott püspökségében, és Martin ekkor már elhagyta Burgost. Feltételezésem szerint Francisco érkezése előtt volt inas a burgosi püspöki palotában. Elképzelhető, hogy valamilyen módon a bíboros római és sienai szolgája lett, amely még több újdonságot hozott volna számára, ám sem Coras, sem Le Sueur nem tesz említést itáliai tartózkodásáról. A baszkokat fürgeségük miatt gyakran alkalmazták inasként a 16. században. Gargantuának is van egy baszk inasa, Montaigne pedig mozgásszeretetükről tesz említést. Rabelais: *Gargantua.* 28. könyv; Montaigne: *Essais.* III. könyv, 13. fejezet.
[13] Le Sueur: *Historia...* 4. p.; Coras: i. m. 137. p.; E. Lemaire, Henri Courteault, et al.: *La Guerre de 1557 en Picardie.* Vol. 1.Saint-Quentin, 1896, ccxxi–ccxxv., vol. 2., 48., 295. p.

3. Bertrande de Rols tisztessége

[1] ADAr, 5E6653, 95^{v}–98^{r}; 5E6655, 110^{v}–111^{v}.
[2] Mikor Coras megjegyzésében felidézi Bertrande szavait, azt feltételezi, hogy Martinen ült az átok, és csak a férfiak megrontásának formáit írja le. Vélekedése szerint a női impotencia természetes okokra vezethető vissza, például a nő „nemi szerve olyannyira szűk és zárt, hogy képtelen a nemi közösülésre egy férfival" (Coras: i. m. 40–44. p.). De Bertrande esetében nem erről volt szó. A kánonjogi szakértők szintén kevés figyelmet szenteltek a női impotencia okkult okainak. Pierre Darmon: *Le Tribunal de l'impuissance.* Paris, 1979, 48–52. p.
[3] ADHG, 2G108, 127^{r}; Doublet: Un Diocèse pyrénéen, 369–371. p.; Coras: i. m. 44. p.; H. Institoris – J. Sprenger: *Malleus maleficarum.* Ford. Montague Summers. London, 1948, 55. p. I. rész, 8. kérdés.
[4] Coras: i.m. 40., 41. p.
[5] ADAr, 5E6654, 29^{r}; 5E6655, 79^{r}; 5E6838, 104^{v}.
[6] ADAr, 5E5335, 92^{r-v}, 135^{r}, 282^{v}–283^{r}; 5E6653, 6^{r}; 5E6654, 29^{r}; 5E6655, 6^{r-v}, 106^{v}–107^{r}, 137^{v}–138^{r}; 5E6656, 58^{r}; E182, 26^{r}. ADHG, 3E15280,

1547.1548. január 14. Jacques Baeuroy: *Vin et société à Bergerac du Moyen Age aux temps modernes.* /Saratoga, Cal., 1976, 125. p./ Stanford French and Italian Studies, 4.,
[7] Cayla: *Dictionnaire...* 54–58., 236. p.; ADAr, 5E6219, 1540. július 31.; 5E6653, 3^{r-v}, 54^{v}, 5E6655, 117^{v}. ADHG, 3E15280, 1547-1548. január 31.; 3E15983, 126^{r}–127^{r}, 322^{r}–334^{v}.
[8] ADAr, 5E6846, 34^{v}–36^{v}; ADHG, B50 (arrêts civils), 678^{v}–679^{v}; Le Roy Ladurie: *Montaillou...* 286., 287. p. ADAr,; 5E6837, 236^{r}–237^{r}; 5E6655, 110^{v}–111^{v}; 5E6847, 1562. szeptember 23.; Pasquier: Coutumes du Fossat. 298., 299. p.; Cayla: *Dictionnaire...* 63. p.
[9] De Lancre: *Tableau...* 42–44. p. A labourd-i nők későbbi korszakra vonatkozó portréjának rajzát lásd: G. Olphe-Galliard: *Un Nouveau type particulariste ébauché. Les Paysan basque de Labourd à travers les âges.* /Paris, 1905, 437–441. p. /La Science Sociale suivant la méthode d'observation, 20.,
[10] Le Sueur: *Historia...* 9. p. ADAr, 5E6223, 1542. július 5.; 5E6224, 1547–1548. január 6. Az 1550-es évek végére Martin Guerre örökségét és az ebből 8 évre kiszámított bevételt 7–8000 livre-re becsülték (Coras: i. m. 29. p.).
[11] Coras nem adja meg Pierre Guerre és Bertrande anyja esküvőjének időpontját (Coras: i. m. 67., 68. p.), de az 1550-es évek eleje tűnik a legvalószínűbbnek. Pierre lányaira, akik feltehetően már az első házasságából születtek, nincs olyan hivatkozás, amelyben Bertrande nővéreiként vagy féltestvéreiként jelennének meg. Bárhogy is végrendelkezett néhai férje, Bertrande anyját a lány szorult helyzete feltehetően az újraházasodásra késztette.
[12] Coras: i. m. 5–7., 25. p.; Jean de Coras: *Opera omnia.* Vol. 1. Wittenberg, 1603., 730., 731. p. Jean Dauvillier: *Le Mariage dans le droit classique de l'Eglise.* Paris, 1933, 304–307. p.; Bernard de La Roche-Flavin: *Arrests Notables du Parlement de Tolose.* Lyon, 1619, 601., 602. p.
[13] Coras: i. m. 46. p.
[14] ADHG, B38 (arrêts civils), 60^{v}–61^{r}; B47 (arrêts civils), 487^{r}; 2G241.
[15] Coras: i. m. 1., 5., 7. p.

4. Arnaud du Tilh álarcai

[1] Coras: i. m. 8., 151. p.; François de Belleforest: *La Cosmographie universelle de tout le monde ... Auteur en partie Munster ... augmentée ...par François de Belle-forest Comingeois.* Paris, 1575, Michel Sonnius, 368–372. p.
[2] ADHG, B78 (arrêts civils), 3^{r}–4^{r}; IADHG, BB58, 220, 214. ff.; Charles Higounet: *Le Comté de Comminges de ses origines à son annexion à la couronne.*

Vol. 1. Toulouse, 1949, 277.. 292. p.; ADGe, 3E1570, 1557. július 10.; 3E1569, 1552. július 27.
[3] Higounet: *Comté de Comminges...* 512. ff.; Wolff: *Commerces et marchands de Toulouse.* 12. ábra; ADGe, 3E1569, 1551. december 19.; 1557. április 7. és július 4. ADHG, 4E1568, 2E2403; Georges Couarraze: *Au pays du Savès: Lombez évêche rural, 1317–1801.* Lombez, 1973.
[4] ADGe, G332, 47r–48r; 3E1570, 1557. április 21. Coras: i. m. 97., 151. p.
[5] Coras: i. m. 52., 54. p.; ADGe, G332, 47bis r-v.
[6] Coras: i. m. 56., 57., 77., 97. p.; Leah Otis: Une Contribution à l'étude du blasphème au bas Moyen Age. In *Diritto comune e diritti locali nella storia dell'Europa. Atti del Convegno di Varenna, 12–15 giugno 1979.* Milan, 1980, 213–223. p. IADHG, B1900, 118. f., B1901, 143. f. (a blaszfémiáról szóló királyi rendeletek 1493-ból és 1523-ból).
[7] Raymond de Beccarie de Pavie, Sieur de Fourquevaux: *The Instructions sur le Faict de la Guerre.* Szerk. G. Dickinson. London, 1954, xxix–xxxii. ADGe, 3E1571, 1558. április 16. és tovább; Coras: i. m. 53., 57.. 144. p.; Yves-Marie Bercé: Les Gascons à Paris aux XVIe et XVIIe siècles. In *Bulletin de société de l'histoire de Paris et de l'Ile-de-France,* 1979. no. 106. 23–29. p.
[8] Coras: i. m. 8–11., 38–39., 144. p.
[9] *Le Grand Calendier et compost des Bergers avec leur astrologie.* Troyes, 1541, Jean Lecoq, M ir–M iiir.
[10] Coras: i. m. 53. p.
[11] Le Sueur: *Historia...* 13. p.; uő: *Histoire...* Civv.; Coras: i. m. 144–146.p.; François de Rabutin: Commentaires des dernieres guerres en la Gaule Belgique, entre Henry second du nom, très-chrestien Roy de France et Charles Cinquisme, Empereur, et Philippe son fils, Roy d'Espaigne (1574). 4–5. könyv. In *Nouvelle Collection des Mémoires pour servir à l'histoire de France.* Vol. 7. Szerk. Michaud et Poujoulat. Paris, 1838.
[12] Coras: i. m. 145–147. p.; Le Sueur: *Historia...* 22. p.
[13] ADGe, 3E1569, 1551. december 19.
[14] Bibliothèque Nationale, Département de Estampes, *Inventaire du fonds français. Graveurs du seizième siècle.* Vol. 2. L–W. Összeállította Jean Adhémar. 273. p.: „L'Histoire des Trois Frères." ADR, BP 443, 37v–39v, 294v–296r.

5. Az eljátszott házasság

[1] Le Sueur: *Historia...* 5–7. p.; uő: *Histoire...* B iv–B iiv; Coras: i. m. 63. p.
[2] Mark Snyder and Seymour Uranowitz: Reconstructing the Past: Some Cognitive Consequences of Person Perception. *Journal of Personality and Social Psychology,* 1978. no. 36. 941–950. p.; Mark Snyder and Nancy Cantor: Testing Hypotheses about Other People: The Use of Historical Knowledge. *Journal of Experimental Psychology,* 1979. no. 15. 330–342. p.
[3] Etienne Pasquier: *Les Recherches de la France.* Paris, 1621; L. Sonnius, 571., 572. p.
[4] Coras: i. m. 25. p.; Le Sueur: *Historia...* 7. p.
[5] Coras: i. m. 34., 65–66., 68. p.; Le Sueur: *Histoire...* C iv, C iiir.
[6] Coras: i. m. 149. p.; Le Roy Ladurie: *Montaillou...* 275. p., n. 1.
[7] Ahogy Beatrice Gottlieb írta: „a kazuisztika követői és az ügyvédek a titkos házasságot bűnnek és felháborítónak tartották". (Lásd a 8. jegyzet második hivatkozását.) Felháborítónak, mert az egyházi bíróságokon tárgyalt számtalan szószegés és bigámia esetében nehéz volt bizonyítékkal szolgálni, amikor nem léteztek tanúk. Az 1564-es tridenti zsinat utolsó ülésén ezért az egyház úgy döntött, hogy csak az esetben érvényes a házasságkötés, ha azt előtte kihirdetik, majd egy plébános jelenlétében szentesítik. Hosszú időbe telt, mire a klérusnak sikerült véget vetnie a korábbi gyakorlatnak. Franciaországban a legfőbb kifogás az volt, hogy a titkos házasságkötés segítségével a gyermekek érvényes és felbonthatatlan szövetségre léphettek egymással szüleik beleegyezése nélkül. 1557 februárjában II. Henrik egy ediktumot adott ki a titkos házasságokról, amely később Jean de Coras egyik traktátusának témája lett.
[8] Sheehan: The Formation and Stability of Marriage. 228–263. p.; J. M. Turlan: Recherches sur le mariage dans la pratique coutumière (XIIe–XVIe s.). *Revue historique de droit français et étranger.* 1957. no. 35. 503–516. p.; Beatrice Gottlieb: The Meaning of Clandestine Marriage. In Robert Wheaton – Tamara K. Hareven (szerk.): *Family and Sexuality in French History.* Philadelphia, 1980, 49–83. p.
[9] Jean-Jacques de Lescazes: *Le Memorial historique, contenant la narration des troubles et ce qui est arrivé diversement de plus remarquable dans le Païs de Foix et Diocese de Pamiers.* Toulouse, 1644, 12–16. fejezet; Jean Crespin: *Histoire des Martyrs persecutez et mis à mort pour la Verité de l'Evangile.* Toulouse, 1885–1889, vol. 1. 457. p., vol. 3., 646–649. p.... J. Lestrade: *Les huguenots dans le diocèse de Rieux.* Paris, 1904, 4., 10., 29., 30. p.; J. M. Vidal: *Schisme et hérésie au diocèse de Pamiers, 1467–1626.* Paris, 1931, 147–169. p.; Raymond Mentzer: Heresy Proceedings in Languedoc, 1500–1560. PhD disszertáció. University of Wisconsin, 1973, 12. fejezet; Labrousse: *Pierre Bayle* 6–8. p. Alice Wemnyss: *Les Protestants du Mas-d'Azil.* Toulouse, 1961, 17–25. p.; Paul-F. Geisendorf: *Ivres des habitants de Genève, 1549–1560.* Vol. 1. Geneva, 1957–1963, 9., 13. p.; ADAr, 5E6654, 5r, 16v, 29r; ADHG, 2G108, 127r–130v; B422 (arrêts civils), 1620. október 22.
[10] ADHG, B33 (arrêts civils), 156v–157r; B38 (arrêts civils), 60r–61r; B47 (arrêts civils), 487r; ADAr, 5E6655, 14r–16r.

[11] ACArt, 1651-es „terrier", 137r–139v. Memoire des personnes decedees en la ville du Carla en Foix ou en sa Jurisdiction commance le vingt et deusiesme octobre 1642, 10r, 12v, 13r, 13v. (A feljegyzések Jean Bayle-nál voltak, aki a La Carla-i református egyház prédikátora volt 1635 és 1685 között. A fénymásolat Elisabeth Labrousse birtokában van.)
[12] Couarraze: *Lombez*... 122. p.; ADHG, B, La Tournelle, vol. 74., 1560. május 20.
[13] Le Sueur: *Historia*... 16., 21–22. p.; Coras: i. m. 160. p.
[14] Projet d'ordonnance sur les mariages, 10 novembre 1545. In Jean Calvin: *Opera quae supersunt omnia*. Vol. 38. Szerk. G. Baum – E. Cunitz – E. Reuss. Brunswick, 1863–1880, 41–44. p.

6. Perpatvar

[1] Coras: i. m. 61. p.; ADHG, B, La Tournelle, vol. 74., 1560. május 20.
[2] Le Roy Ladurie: *Les Paysans de Languedoc*... Vol. 1. 302–309. p.; ADAr, 5E6655, 8r-v, 98r; 5E6656, 12r, 26v, 29r, 58r; 5E6653, 79v, 200r-v; ADHG, 2G143, 2G134, Arrantements des benefices du diocèse de Rieux; Coras: i. m. 150–152. p.
[3] Le Sueur: *Historia* 7. p.; *Histoire*... B iiir. Coras: i. m. 22., 23. p.
[4] Coras mindössze annyit ír a tárgyalásról, hogy az új Martin „csak javai visszaszerzéséért indíthatott pert Pierre Guerre ellen; ami a profitot és a számadások átadását illeti, a nagybácsi arról hallani sem akart" (Coras: i. m. 33., 34. p.). Ez úgy hangzik, mintha a két fél megegyezett volna abban, hogy Pierre visszaszolgáltatja az örökséget, az új Martin pedig eltekint a számadások és a bevételek követelésétől.
[5] Coras: i. m. 33., 34. p. „Coutumes ... observées au Pays de Labourd," 467., 468. p.; ADAr, 5E6653, 3r-v, 112r-v; 5E6656, 11r.
[6] Coras: i. m. 12., 47., 53. p.; De Lancre: *Tableau*... 41. p.
[7] Coras: i. m. 53., 62., 66., 67. p. Bertrande fiútestvérére vonatkozóan, nem sokkal a tárgyalás után az artigat-i dokumentumok megemlítik Pey Rols-t, más néven Colombet-t, a megboldogult apa Andreu és Barthélemy Rols örökösét és fiát, illetve egy másik Rols-t Pierre Guerre környezetéből, akinek neve „A"-val kezdődött (a lapon a név többi része olvashatatlan). Lásd ADAr, 5E6653, 95v–98r. Elképzelhető, hogy Pierre Guerre egyik veje a mai értelemben vett mostohafiú volt – a „gendre" és a „beau-fils" terminusok Coras szövegében felcserélhetők. Ebben az esetben feltehető, hogy Bertrande testvére Bertrande-dal és az új Martinnel szemben anyjával és mostohaapjával értett egyet. Ám az is elképzelhető, hogy Bertrande testvére egyszerűen máshol volt 1559–1560 táján.

[8] Le Sueur: *Historia*... 7. p.; Coras: i. m. 46., 53., 61., 62. p.; Le Roy Ladurie: *Montaillou*... 3. fejezet. A feljegyzések tanúsága szerint a Banquels-ek és Boëri-k kapcsolatban álltak egymással (ADAr, 5E6653, 95v–96r, 186r-v). A Loze család és a Banquels-ek kapcsolatáról csak kevesebb forrás beszél, ám James Delhure-t, James Loze társát egy Jean Banquels által kötött lóbérlési ügyben találhatjuk tanúként (ADAr, 5E6653, 200r-v).
[9] Coras: i. m. 54. p.; Le Sueur: *Histroria*... 8. p.
[10] Coras: i. m. 21. p.
[11] Le Sueur: *Historia*... 8. p.; Coras: i. m. 68. p.; ADAr, 5E6860, 12r–13v; 5E6837, 188v–189v. ADHG, 2G143, 1550; B37 (arrêts civils), 68r. A toulouse-i bíróság „lieutenant-criminel"-je, aki a gyújtogatási ügyben eljárt, Jean Rochon a Párizsi Pénzverde bírója és tisztviselője volt korábban, akit feltehetően nem nyűgözött le különösképpen egy Lèze-völgyi kisnemes (IADHG, B1905, 125. f.).
[12] Én legalábbis így értelmezem az új Martin 1559–1560 januárjában megfogalmazott állítását, miszerint Bertrande „a mondott Pierre Guerre hatalmának volt alárendelve, hisz annak házában élt" (Coras: i. m. 37., 45.. 67. p.). Két házat említenek, amelyek a Guerre családhoz tartoztak: „Martin Guerre házát" (ADHG, B76, La Tournelle, 1560. szeptember 12.; Coras: i. m. 129. p.; Le Sueur: *Historia*... 19. p.), és „Pierre Guerre házát" (ADAr, 5E6653, 96r–98r). Feltételezem, hogy ezek különálló, bár közeli épületek voltak (lásd a Guerre birtokok elrendezését bizonyító összeírásokat 1594-ben [ADHG, Insinuations, vol. 6. 95v–97v], és 1651-ben [ACArt, *terrier*]), és a mélyen gyökerező baszk hagyománynak megfelelően a házaspárok csak akkor laktak egy fedél alatt, ha mindkettőnek örökrésze volt a birtokban. Így Martin Guerre és Bertrande az idősebb Sanxi Guerre-rel élt együtt; Pierre Guerre pedig feltehetően az általa kiválasztott örökösével és annak férjével, illetve többi hajadon lányával (ha voltak ilyenek) élt együtt. Az új Martin pedig az öreg Sanxi egykori házában rendezkedhetett be, amely most az örökösre szállt. Természetesen elképzelhető, hogy ezeket a szokásokat nem vették figyelembe, és az új Martin egy háztartásban élt Pierre Guerre-rel 1556-tól 1559-ig. Képzelhetjük, milyen légkör uralkodhatott a perpatvarok során.
[13] Le Sueur: *Historia*... 8. p.; uő: *Histoire*... B iiir-v; Coras: i.m. 68., 86. p.
[14] Coras: i. m. 53., 54. p.
[15] Coras: i. m. 69., 70. p. ADAr, 5E6653, 96r–97r ff.; Jean Imbert: *Institutions Forenses, ou practique iudiciaire ... par M. Ian Imbert Lieutenant criminel du siege royal de Fontenai Lecomte.* Poitiers, 1563, Enguilbert de Marnef, 439. p.
[16] Coras: i. m. 68., 69. p.
[17] A hazudozásról lásd a *Daedalus* tematikus számát Hypocrisy, Illusion and Evasion címmel (Summer, 1979), és Special Issue on Lying and Deception. *Berkshire Review,* [1980]. no. 15.

[18] Coras: i. m. 19. p.; Jean Benedicti: *La Somme des Pechez*. Paris, 1595, 151–152. p.
[19] Coras: i. m. 1,, 28., 69., 70. p.

7. A Rieux-i tárgyalás

[1] ADHG, 3E15289, 46r–47r; ADAr, 5E6653, 96r–98r; 5E6655, 29r, 79r.
[2] André Viala: *Le Parlement de Toulouse et l'administration royale laïque. 1420–1525 environ*. Vol.1.Albi, 1953.
[3] Coras: i. m. 28–29., 85. p.; Imbert: *Practique iudiciaire*... 420., 421. p.
[4] Persze az ujjlenyomatok is vitára adhatnak okot, mint ahogy az híres torinói Giulio Canella-eset mutatja 1927–1931-ből. Ujjlenyomatai alapján a kérdéses férfit Mario Bruneriként azonosították, ám Canella professzor felesége kitartott amellett, hogy a férfi az ő férje. Lásd Leonardo Sciascia: *Il teatro della memoria*. Torino, 1981.
[5] A 16. századi francia büntetőbíráskodásról lásd Imbert: *Practique iudiciaire*..., amely egy *lieutenant-criminel* tapasztalatain alapult. Pierre Lizet: *Brieve et succincte maniere de proceder tant à l'institution et decision des causes criminelles que civiles et forme d'inforer en icelles*. Paris, 1555, Vincent Sertenas, mely művet a párizsi parlament egyik tagja írta; A. Esmein: *Histoire de la procédure criminelle en France*. Paris, 1882; Bernard Schnapper: La Justice criminelle rendue par le Parlement de Paris sous le règne de François Ier. *Revue historique du droit français et étranger*. 1974. mo. 152. 252–284. p.; John H. Langbein: *Prosecuting Crime in the Renaissance*. Cambridge, Mass., 1974; Alfred Soman: Criminal Jurisprudence in Ancien-Régime France: The Parlement of Paris in the Sixteenth and Seventeenth Centuries. In *Crime and Criminal Justice in Europe and Canada*. Szerk. Loius A. Knafla. Waterloo, Ont., 1981, 43–74. p. Soman cikke újból megjelent, átdolgozott és kibővített formában La Justice criminelle au XVIe–XVIIe siècles: Le Parlement de Paris et es sièges subalternes címen in *Actes du 107e Congrès national des Sociétés Savantes (Brest, 1982). Section de Philologie et d'Histoire jusqu'à 1610*.
[6] Coras állítása szerint a vádlott kérte, hogy Bertrande-ot helyezzék el „valamilyen köztiszteletben álló személy házában", és így is történt (Coras: i. m. 37., 45. p.). Azt is megemlíti, hogy „korábban" a nőket feltehetően zárdában helyezték el (Coras: i. m. 38. p.). A rieux-i egyházmegyében négy női rendház is volt, ám egyik sem Artigat és Rieux környékén: a salenques-i apátság Le Mas-d'Azil közelében; a longages-i, La Grace-Dieu-i és saint-croix-volvestre-i kolostorok (L. H. Cottinaeu: *Répertoire topo-bibliographique des Abbayes et Prieurés*. Macon: 1935–1939, cols. 1315, 1643, 2183, 2932.). Pamiers-ban a klarissza apácáknak is volt kolostoruk. Ezek egyike sem volt praktikus Bertrande számára, akit először Artigat-ban, majd tanúvallomása idején Rieux-ban feltehetően megbízható családoknál helyezték el.
[7] Coras: i. m. 38–46. p.; Imbert: *Practique iudiciaire*...439–474. p.; Lizet: *Brieve*... 2v–26v; Yves Castan: *Honnêteté et relations sociales en Languedoc, 1715–1780*. Paris, 1974, 94–96. p.
[8] Coras: i. m. 46–47., 50–53., 58–61., 63. p.
[9] Nicole Castan: „La Criminalité familiale dans le ressort du Parlement de Toulouse, 1690–1730. In A. Abbiateci et al.: *Crimes et criminalité en France, XVIIe–XVIIIe siècles*. Paris, 1971, 91–107. p. /Cahiers des Annales, 33./
[10] Coras: i. m. 21., 40., 44. p.; Le Sueur: i. m. *Historia*... 12., 13. p.; *Histoire*... C iiiv–C ivr.
[11] Coras: i. m. 37., 65–66. p.; Le Sueur: i. m. *Historia*... 10. p.; *Histoire*... C iv.
[12] Coras: i. m. 38., 39., 73. p.
[13] *Recueil Général des anciennes lois françaises*. Szerk. Isambert et al. Paris, 1822–1833, vol. 12., 633. p.: „Ordonnance sur le fait de la justice", 1539. augusztus, no. 162. Langbein: *Prosecuting Crime*... 236. p. Soman: *Criminal Jurisprudence*, 60., 61. p. és szintén tőle *Justice criminelle*.
[14] Coras: i. m. 29. p.
[15] Annotációjában Coras kiáll a „szemet szemért" jog mellett (Coras: i. m. 35. p.), ám a jogi gyakorlatról írt kortárs kézikönyvében a büntetőbíró Jean Imbert azt állítja, hogy e törvényt már nem alkalmazták. A rágalmazásért elítélt személyek büntetéseként általában formális bocsánatkérést és pénzbírságot írtak elő. Az akkori vádaskodásokkal való visszaélések miatt Imbert nemegyszer visszakívánta a korábbi büntetőgyakorlatot. Jean Imbert: *Institutions Forenses, ou practique iudiciaire*. Poitiers, 1563, 446., 498. p.
[16] Imbert: *Practiques iudiciaire*... 478. p.; Coras: i. m. 54. p.; Jean Imbert – Georges Levasseur: *Le Pouvoir, les juges et les bourreaux*. Paris, 1972, 172–175. p. Az 1510 és 1560 között a toulouse-i parlament elé kerülő 1069 eretnekügyben 27 esetben (ez 2-3 százalék) rendeltek el kínzást, lásd: Raymond A. Mentzer: Calvinist Propaganda amd the Parlement of Toulouse. *Archive for Reformation History*, 1977. no. 68. : 280. p. Bernard Schnapper kétéves időszakokat (1535–1536 és 1545–1546) vizsgálva arra jutott, hogy a párizsi parlament által elbírált bűnügyek 16,8 százalékánál rendeltek el kínzást. Lásd: Schnapper: *La Justice criminelle*, 263–265. p. 5. táblázat. Nagyobb mintán dolgozva, a párizsi parlament elé 1539–1542 és 1609–1610 között kerülő bűnügyeket (kivéve eretnekvádakat) vizsgálva Alfred Soman számításai szerint a fellebbezők 20,4 százalékát kínozták meg a beismerés reményében a első időszakban, és 5,2 százalékot a második időszakban. Csalás, hamis eskü és színlelés eseteiben az 1539–1542-es időszakban az átlagosnál magasabb a százalékos arány, 1609–1610-ben azonban nem

alkalmaztak kínzást. Az 1539 és 1542 közötti 125 kínzás közül 70 eset eredménye ismert: hat személy ismerte be bűnét, lásd Soman: *Criminal Jurisprudence.* 6. táblázat és 54. p., és Soman, *Justice criminelle.* 7. táblázat. A kínzások általános tárgyalása: John H. Langbein: *Torture and the Law of Proof: Europe and England in the Ancien Regime.* Chicago, 1977.

[17] Coras: i.m. 28., 47., 48. p.; ADR, BP 443, 37r–39r.

[18] Coras: i. m. 47. p.; Imbert: *Practique iudiciaire...* 504–506. p.; ADHG, B, La Tournelle, vol. 74., 1560. április 30.

8. A toulouse-i tárgyalás

[1] A toulouse-i parlamentről lásd Viala: *Parlement de Toulouse*; B. Bennassar et B. Tollon: Le Parlement. In *Histoire de Toulouse.* Szerk. Philippe Wolff. Toulouse, 1974, 236–245. p.; illetve Bernard de La Roche-Flavin (aki hosszú időn át volt a parlament bírája): *Treize livres des Parlemens de France.* Geneva, 1621; ADHG, B, La Tournelle, vol. 74., 1560. április 27. és május 20.; Jean de Coras: *De acqui. Possessione Paraphrasis.* Lyon, 1542, Michel Parmentier, A iir; *De Ritu Nuptiarum.* Dedikáció, 205., 206. p. in *De Servitutibus Commentarii.* Lyon, 1548; Dominique de Portunariis: *De verborum obligationibus Scholia.* Lyon, 1550, Guillaume Rouillé, címlap.

[2] La Roche-Flavin: *Parlemens de France.* 34., 35., 54. p.; IADHG, B43, 707. f.; B51, 219. f.; B57, 466. f.; B55, 415. f.; B57, 70. f, 73. f.; B56, 556., 557. f., 561. f.; B67, 478., 479. f.; Mentzer: *Calvinist Propaganda,* 268–283. p.; Joan Davies: Persecution and Protestantism: Toulouse, 1562–1575. *Historical Journal.* 1979. no. 22. 49. p.

[3] IADHG, B19, 8. f.; Coras: i. m. 1. p. Le Sueur: *Historia...*16. p.; La Roche-Flavin: *Parlemens de France.* 753–755. p.; ADHG, B, La Tournelle, vol. 74., 1560. április 30.

[4] La Roche-Flavin: *Parlemens de France.* 260. p.; Viala: *Parlement de Toulouse.* 381–385. p.; ADHG, B, La Tournelle, vol. 72., 1559-1560. január 29.; vol. 73., 1559-1560. március 15.; vol. 74., 1559-1560. február 1., 1560. május 31. és augusztus 23.

[5] Le Sueur: *Historia...* 11., 12. p.; uő: *Histoire...* C iir–Ciiir; Coras: i. m. 47. p.; IADHG, B1900, 256. f. ADHG, B, La Tournelle, vol. 74., 1560. május 20.; La Roche-Flavin: *Parlemens de France.* 250. p.

[6] A toulouse-i parlament egy bírája később azt írta: „Alkalomadtán megengedhető egy bírónak, hogy hazudjon, ha ezzel felfedi az igazságot egy bűnügy kapcsán". Bernard de La Roche-Flavin: *Treize livres des Parlemens de France.* Geneva, 1621, 8. könyv, 39. fejezet.

[7] Coras: i. m. 39. p.

[8] Coras: i. m. 48., 51., 73. p.; ADHG, B, La Tournelle, vol. 74., 1560. május 20.

[9] Coras például nem volt jelen az eretnekeket elítélő, 1559–1560. január 29-i (B, La Tournelle, vol. 72.), február 1-jei vagy március 1-jei (vol. 73.) döntéseken, bár az ezeket megelőző és követő határozathozatalokon ott volt.

[10] Lásd lejjebb, ahol általános szinten tárgyalom a közeli rokonok vallomásainak szerepét egy bűnügyben, illetve szemügyre veszem Arnaud du Tilh testvéreinek kérdését.

[11] Coras: i. m. 48–56., 72–74., 76., 77. p. Imbert et Levasseur: *Le Pouvoir...* 163–169. p.; Soman: *Criminal Jurisprudence.* 55., 56. p., és *Justice criminelle.*

[12] Coras: i. m. 34., 35., 47., 59., 68–70., 85. p.

[13] Coras: i. m. 33–36., 62., 69., 70. p.; Le Sueur: *Historia...* 14. p.

[14] Coras: i. m. 59., 60., 71., 72., 75–79. p.

[15] Coras: i. m. 87. p.

9. Martin Guerre visszatérése

[1] Le Sueur: *Historia* 4. p.; uő: *Histoire...* A iiir. A flandriai spanyol sereghez rendelt katonaorvosok viszonylagos sikeréről lásd Geoffrey Parker: *The Army of Flanders and the Spanish Road, 1567–1659.* Cambridge, UK, 1972, 168. p. A 17. században egy különleges házat alapítottak Belgiumban a végtagjaikat elvesztett katonák számára. L. P. Wright: The Military Orders in Sixteenth and Seventeenth-Century Spanish Society. *Past and Present.* 1969. no. 43. 66. p.

[2] Le Sueur: *Historia...*15.p.; Martin Fernandez Navarreta et al.: *Colleción de Documentos Inéditos para la historia de España.* Vol. 3. Madrid, 1843, 418–447. p. A felségárulás címén emelt vád lehetőségét nem hagyhatjuk figyelmen kívül: egy bizonyos Martin de Guerre-t 1555-ben felakasztottak Rouenban, mert olyan leveleket továbbított Spanyolországból Bayonne-on keresztül roueni spanyol kereskedőknek, amelyek „igen hátrányosak számunkra [értsd: a király számára] és a köztársaságra nézvést" (AN, JJ263a, 271r–272r). Az viszont nem ismeretes, hogy ez a Martin de Guerre valamilyen kapcsolatban lett volna a mi Martin Guerre-ünkkel.

[3] Viala: *Parlement de Toulouse.* 409. p.; M. A. Du Bourg: *Histoire du grandprieuré de Toulouse et des diverses possessions de l'ordre de Saint-Jean de Jérusalem dans le sud-ouest de la France.* Toulouse, 1883, 5. fejezet.

[4] Coras: i. m. 88., 89. p. Le Sueur: *Historia...* 15. p.; *Histoire* D iir.

[5] Coras: i. m. 89., 90., 149. p. Le Sueur: *Historia...* 17. p.; ő: *Histoire...* D iiiv–D ivr. A „beugratós" kérdések egyike Martin Guerre konfirmációjának

körülményeit firtatta. Martin bérmálására bizonyos okok miatt Pamiers-ben, s nem a püspöki székhelyen, Rieux-ban került sor, vagy Artigat-ban, a püspöki vikárius látogatása alkalmával. A környék néhány falva *egyszerre volt* a rieux-i megye és a pamiers-i egyházmegye része, de Artigat nem tartozott ezen falvak csoportjába. C. Barrière-Flavy: Le Diocèse de Pamiers au seizième siècle, d'après les procès-verbaux de 1551. *Revue des Pyrénées.* 1894: no. 4. 85–106. p. A bírók talán nagyon jó kérdésnek gondolták ezt, amellyel próbára tehetik a foglyot, Arnaud azonban jól emlékezett a helyszínre.

[6] Coras: i. m. 97–99. p.; Le Sueur: *Historia...* 15., 16. p.; uő: *Histoire...* D ii^{r-v}. Imbert et Levasseur: *Le Pouvoir.* 166–167. p.; B. Schnapper: Testes inhabiles: Les Témoins reprochables dans l'ancien droit pénal. *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis.* 1965. no. 33. 594–604. p.

[7] ADHG, B, La Tournelle, vol. 73., 1559–1560. március 2. és 5.; vol. 76. 1560. szeptember 6.; Le Sueur: *Historia...* 16. p.

[8] Coras: i. m. 98–107. p.; Le Sueur: *Historia...* 16., 17. p.; *Histoire...* D ii^{v}–D iii^{r}.

[9] A parlament jegyzőkönyvében pontosan ezeket a szavakat találhatjuk. ADHG, B, La Tournelle, vol. 76., 1560. szeptember 12.

[10] Schnapper: *La Justice criminelle,* 4. táblázat; Les Peines arbitraires du XIII^{e} au XVIII^{e} siècle. *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis.* 1974. no. 42. 93–100. p. Soman: *Criminal Jurisprudence,* 50–54. p.; Coras: i. m. 111., 112. p.; Isambert: *Recueil général des anciennes lois.* .Vol. 12. 357., 358. p.; A. Carpentier et G. Frerejouan de Saint: *Répertoire général alphabétique du droit français.* Vol. 22. Paris, 1901. „Faux".; . Hélène Michaud: *La Grand Chancellerie et les écritures royales au 16e siècle.* Paris, 1967, 356., 357. p.; AN, X^{2a}119, 1557. június 15.; X^{2a}914, 1557. június 15. ADR, BP443, 294^{v}–296^{r}.

[11] Coras: i. m. 111., 118–123. p.; La Roche-Flavin: *Arrests notables du Parlement de Tolose.* 14. p.

[12] Coras: i. m. 24., 26., 27., 109., 132–134. p. Imbert: *Practique iudiciaire.* 488–490. p.

[13] ADHG, B, La Tournelle, vol. 72., 1559–1560. január 29.; Imbert: *Practique iudiciaire.* 516. p.; Imbert et Levasseur: *Le Pouvoir.* 175. p.

[14] Coras: i. m. 135–142. p.

[15] Le Sueur: *Historia...* 18. p.; uő: *Histoire...* D iv^{v}–E i^{r}.; Coras: i. m. 128. p.

[16] Coras beszámolója erről meglehetősen különös. Miért büntetik Arnaud du Tilh-t rossz magaviseletéért azzal, hogy elengedik az egyik bocsánatkérést? Nem az lett volna helyénvalóbb, ha a bíróság előtti bocsánatkérést váltják egy jóval megalázóbbra, amit a falu színe előtt kellett volna elmondania? Vagy Coras értelmezte félre a történteket, vagy egy újabb példáját látjuk annak, hogy a bírák vegyes érzelmeket tápláltak a kivételes képességű Arnaud du Tilh iránt.

[17] Le Sueur: *Historia...* 19. p.; uő: *Histoire...* E i^{v}. E. Telle: Montaigne et le procès Martin Guerre. *Bibliothèque d'humanisme et renaissance.* 1975. no. 37. 387–419. p. A büntetőperekben elvben csak az ítélet kihirdetése volt nyilvános, ha Montaigne már a per korábbi fázisában részt vett, úgy megsértette a bírósági rendtartást.

[18] Coras csak annyit említ Arnaud vallomásából, hogy „néhány ember titkos információkkal és tanácsokkal látta el" (Coras: i. m. 83. p.). Le Sueur azt állítja, hogy Arnaud megnevezett „két embert", akik segítették őt (*Historia...* 22. p.). Talán ez volt az a két ember, akik elsőként összetévesztették Arnaud-t Martinnel.

[19] Coras: i. m. 144–160. p.; Le Sueur: *Historia...* 20–22. p.; uő: *Histoire...* E ii^{r-v}.

10. A történetmondó

[1] Coras: i. m. 78. p.

[2] Le Sueur: *Historia...* Címlap és 22. p.; Louis-Eugène de la Gorgue-Rosny: *Recherches généalogiques sur les comtés de Ponthieu, de Boulogne, de Guines et pays circonvoisins.* Paris, 1874–1877, vol. 3., 1399–1400. p.; ADPC, 9B24, 120^{r}–121^{v}; A. d'Haultefeuille – L. Bénard: *Histoire de Boulogne-sur-Mer.* Vol. 1. Boulogne-sur-Mer, 1866, 314., 315., 377. p.; *Dictionnaire historique et archéologique du département du Pas-de-Calais. Arrondissement de Boulogne.* Vol. 1. Arras, 1882, 267–269. p.; *Les Bibliothèques françoises de La Croix du Maine et Du Verdier.* Vol. 1. Paris, 1772, 349. p.; *Liber qui vulgo Tertius Maccabaeorum inscribitur, Latin versibus à Graeca oratione expressus, A Gulielmo Sudorio, Caesarum apud Boloniens. Belg. patrono.* Paris, 1566, Rbert II Estienne, dedikáció Michel de L'Hôpital; . Antiquitez de Boulogne-sur-Mer par Guillaume Le Sueur, 1596. Szerk. E. Deseille. In *Mémoires de la société académique de l'arrondissement de Boulogne-sur-Mer.* 9. köt. 1878–1879, 1–212. p.

[3] *Ioannis Corasii Tolosatis, Iurisconsulti Clarissimi, in Nobilissimum Titulum Pandectarum, De verbor. Obligationibus, Scholia.* Lyon, 1550, Guillaume Rouillé; Ioannis Corasii ... vita: per Antonium Usilium ... in schola Monspeliensi iuris civilis professorem, edita. 1559. In Jean de Coras: *De iuris Arte libellus.* Lyon, 1560, Antoine Vincent. Coras ifjúkori tudományos eredményeiről egy Padovából írott levélben maga számolt be Jacques de Minut-nek (a levél kelte 1535. május 22.), aki a toulouse-i parlament első elnöke volt. A levél nyomtatásban is megjelent száz mondatával/ítéletével együtt Coras: *Miscellaneorum Iuris Civilis, Libri Sex* (Lyon, 1552, G. Rouillé) című kötetének legvégén. Coras: i. m. 56. p.; Henri de Mesmes: *Mémoires inédites.* Szerk. E. Frémy. Paris, é. n., 139–140., 143. p., Coras egyike volt

de Mesmes professzorainak Toulouse-ban; Jacques Gaches: *Mémoires sur les Guerres de Religion à Castres et dans le Languedoc, 1555–1610.* Szerk. C. Pradel. Paris, 1879, 117. p., n. 1.; Jean de Coras: *Opera quae haberi possunt omnia.* Vol. 2. Wittenberg, 1603, 892. p. A humanista jogtudós, korábban toulouse-i professzor, Jean de Boysonné szintén megemlékezett Coras előadói sikereiről, lásd Gatien Arnoult: Cinq letters de Boysonné a Jean de Coras. *Revue historique de Tarn.* 1880–1881. no. 3. 180–185. p.

4 AHG, B37 (arrêts civils), 1544. július 12. Coras anyjának nevét itt Jeanne-nak adják meg; Usilis szerint Catherine volt. Jean de Coras: *In Titulum Codicis Iustiniani, De Iure Emphyteutico.* Lyon, 1550, G. Rouillé, a címoldal hátsó lapja: „Domino Ioanni Corasio patri suo observandissimo, Ioannes Corasius filius S. D.," 1549. szeptember, Lyon.

5 Coras: *Opera omnia.* Vol. 1. 549., 690. p. Archives Municipales de Toulouse, AA103[v]; ADHG, 3E12004, 56[r]. Barbara B. Davis szíves közlése.

6 Marcel Fournier: Cujas, Corras, Pacius. Trois conduites de professeurs de droit par les villes de Montpellier et Valence au seizième siècle. *Revue des Pyrénées.* 1890. no. 2. 328–34. p.; Jean de Coras: *De Impuberum ... Commentarii.* Toulouse, 1541, Guy Boudeville. A Bibliothèque de Municipale de Toulouse-ban található példány 168. oldalán egy „Corrasissima" beírás található a margón. A munkát Jean Bertrand-nak ajánlották, aki a párizsi parlament elnöke volt. Coras a *De acqui. possessione* című kötetet Mansencalnak ajánlotta 1542-ben. A châtilloni bíborosnak szóló ajánlás 1548-ból ered, a lotharingiai bíborosnak szóló pedig 1549-ből. Coras: *Opera omnia.* Vol. 1. 22., 162., 191., 225. p.

7 Usilis: Vita. IADHG, B46, 172. f.

8 ADHG, E916. A levelek egy részét közzétette Charles Pradel: *Lettres de Coras, celles de sa femme, de son fils et de ses amis.* Albi, 1880; illetve lásd F. Neubert: Zur problematik französicher Renaissancebriefe. *Bibliothèque d'humanisme et renaissance.* 1964. no. 26. 28–54. p.; Gaches: *Mémoires.* 120. p., n. 2. Coras már egybekelt Jacquette-tel 1557 júniusára, amikor érzelemdús ajánlást írt Jacquette nagybátyjának, Antoine de Sait-Paulnak, aki „maître des requêtes ordinaires de l'hôtel du roi", lásd Coras: *Opera omnia.* Vol. 2. 894. p.; Pradel: *Lettres.* 13. p., n. 1.; 32. p., n. 1. IADHG, B75, 167. f.

9 *Lettres de Coras.* 10., 12., 13., 15., 20., 21., 26–28., 35., 36. p.; ADHG, 1567. április 10-i, július 12-i és december 8-i levelek.

10 Jean de Coras: *In Universum sacerdotiorum materiam ... paraphrasis.* Paris, 1549, Arnaud l'Angelier, a pápáról szóló fejezet. Coras: *Des Mariages clandestinement et irreveremment contractes par les enfans de famille au deceu ou contre le gré, vouloir et consentement de leurs Peres et Meres, petit discours ... A trêcretien ... prince Henri deuxieme ... roy de France.* Toulouse, 1557, Pierre du Puis, 92. p.

11 A *Des mariages clandestinement ... contractes* dedikációja II. Henriknek szólt. *Altercacion en forme de Dialogue de l'Empereur Adrian et du Philosohe Epictéte ... rendu de Latin en François par monsieur maître Iean de Coras.* Toulouse, 1558, Antoine André. A kilenc évre szóló privilégium kiadásának ideje 1557–1558. április 4. *De iuris Arte libellus.* Lyon, 1560, Antoine Vincent. E munkával és Jean de Coras jogi gondolkodásával fogalkozik A. London Fell, Jr.: *Origins of Legislative Sovereignity and the Legislative State.* Königstein–Cambridge, Mass., 1983.

12 Jean de Coras: *Remonstrance Discourue par Monsieur Maistre Jean de Coras, Conseiller du Roy au Parlement deTtolose: sur l'installation par luy faicte de Messire Honorat de Martins et de Grille en l'estat de Senechal de Beaucaire, Le 4 Novembre 1566 à Nymes.* Lyon, 1567, G. Rouillé, 17–19. p.; G. Bosquet: *Histoire sur les troubles Advenus en la ville de Tolose l'an 1562.* Toulouse, 1595, 157. p.; ADHG, B56 (arrêts civils), 557[v]–558[r]; Germain La Faille: *Annales de la ville de Toulouse.* Toulouse, Vol. 2. 1687–1701, 220., 261. p. Lásd ezenkívül a 12. fejezet, 2. jegyzet; *Lettres de Coras* 13. p.

13 Le Sueur: *Historia...* 12. p.; Coras: i. m. 64. p.

14 Coras: i. m. 87. p.; Le Sueur: *Historia...* 14. p.

15 Coras: *Altercacion.* 59–63. p.

16 Coras: i. m. 12. p.; Le Sueur: *Historia...* 18. p.; uő: *Histoire...* D iv[r]; Stephen Greenblatt: *Renaissance Self-Fashioning: From More to Shakespeare.* Chicago, 1980. Egy másik megközelítés Norbert Elias: *The Civilizing Process: The Development of Manners.* Ford. E. Jephcott. New York, 1977 (magyarul: *A civilizáció folyamata. Szociogenetikus és pszichogenetikus vizsgálódások.* Ford. Berényi Gábor. Budapest, 1987, Gondolat); Michel de Montaigne: *Oeuvres complètes.* Szerk. Albert Thibaudet – Maurice Rat. Paris, 1962, Bibliothèque de la Pléiade, 2. könyv, 18. fejezet: A cáfolásról (Du démentir).

11. Csodás történet, tragikus történet

1 Le Sueur: *Historia...* Címlap, hátoldal; uő: *Histoire...* E iii[v]. Sertenas hat évre szóló privilégiumának dátuma 1560–1561. január 25. Jean-Pierre Seguin: *L'Information en France avant le périodique. 517 Canards imprimés entre 1529 et 1631.* Paris, é. n.; *L'Information en France de Louis XII á Henri II.* Genève, 1961.

2 E. Droz: Antoine Vincent: La Propagande protestante par le Psautier. In *Aspects de la propagande religieuse.* Études publiées par G. Berthoud et al. Geneva, 1957, 276–293. p.; Natalie Zemon Davis: Le Monde de l'imprimerie humaniste: Lyon. In *Histoire de l'édition française.* Szerk. Henri-Jean Martin és Roger Chartier. Vol. 1. Paris, 1982, 255–277. p.

[3] Seguin: *L'Information...* I. Ferenc uralkodására vonatkozóan no. 55. és 142.; II. Henrik uralkodására vonatkozóan no. 29. Jean Papon: *Recueil d'arrestz notables de courts souveraines de France.* Lyon, 1557, Jean de Tornes.
[4] Az 1539-es viller-cotterets-i ediktum óta minden jogi eljárásnak franciául kellett lezajlania. A polgári ügyekben, melyek nyilvánosak voltak, a formális védőbeszédeket kiadták, és a 16. század végére ezek egy bevett irodalmi műfajjá váltak. (Lásd Catherine E. Holmes: *L'Eloquence judiciaire de 1620 à 1660.* Paris, 1967.) Ezzel szemben a bűnügyeket zárt ajtók mögött tárgyalták az ítélet kihirdetéséig, és – ahogy ez a Martin Guerre-esetben is megtörtént – gyakran a védőbeszéd sem hangzott el. Ez azt jelenti, hogy esetünkben bármelyik utólagos irodalmi feldolgozásban jórészt a szerzőnek kellett rekonstruálni a történteket.
[5] Jean Céard: *La nature et les prodiges: L'Insolite au XVI^e siècle en France.* Geneva, 1977, 252–265. p.; Michel Simonin: Notes sur Pierre Boaistuau. *Bibliothéque d'humanisme et renaissance.* 1976. no. 38. 323–333. p.; Seguin: *L'Information...* II. Henrik uralkodására vonatkozóan no. 22.; Pierre Boaistuau: *Histoires prodigieuses les plus memorables qui ayent esté observées depuis la Nativité de Iesus Christ iusques á nostre siécle.* Paris, 1560, Vincent Sertenas: Jean de Tournes 1555-ben adta ki Jules Obsequent *Des prodiges* című munkáját, öt évvel azelőtt, hogy Guillaume Le Sueur *Admiranda historia* című könyve napvilágot látott. Le Sueur: *Histoire...* A címlap belső oldala, Coras: i. m. 11., 12. p.
[6] Coras: i. m. 1. p.
[7] Coras: i. m. 2–7., 40–45., 118–123. p.
[8] Coras: i. m. 44., 45., 96. p.
[9] Antoine Vincent zsoltároskönyve 1561. október 19-én kapta meg a privilégiumot. Jean de Monlucről lásd AN, MM249, 130^{v}–133^{r}, 136^{r-v} és Vidal: *Schisme et hérésie* 165., 166. p.; Projet d'ordonnance sur les mariages. In Calvin: *Opera omnia.* Vol. 38. 35–44. p.
[10] Coras: *Arrest Memorable* (1561-es kiadás). f* 2^{r-v}. Ezúton köszönöm Annie Charon közlését Vincent Sertenas és Coras *Arrest Memorable* párizsi kiadóinak katolikus kapcsolatairól.
[11] Le Sueur: *Historia..*, 11., 18. p.; Coras, 90., 108.,109., 123–128. p.; ADHG, B, La Tournelle, vol. 74. 1560. május 20.; vol. 76. 1560. szeptember 12.
[12] Coras-nak csak a lopás büntetésével támadtak nehézségei, mert *Justinianus* törvénykönyve nem írt elő halálbüntetést erre az esetre. Mivel azonban a lopás mértéke igen jelentős volt (Martin öröksége), és magával vonta a hűtlenség és a békés házasság megzavarásának bűnét is, ezért Coras jogosnak tartotta a halálbüntetés kiszabását (Coras: i. m. 126., 127. p.)
[13] Coras, i. m. 11–22., 139., 149. p.

[14] *Cent Nouvelles Nouvelles,* 35. történet. Lásd még Navarrai Margit: *Heptameron,* második nap, 14. történet, (Bonnivet egy milánói hölgy itáliai szeretőjét helyettesíti); ötödik nap, 48. történet (két ferences helyettesíti egy périgord-i menyasszony újdonsült férjét); Shakespeare *Minden jó, ha vége jó* című művében (Heléna lépett Diana helyére, amikor Bertrammal volt találkája); a *Szeget szeggel* című darabban (Marianna helyettesíti Isabellát az Angelóval megbeszélt randevún). Az összes itt említett esetben a megtréfált személy csak akkor jött rá az igazságra, amikor azt felfedték előtte. Stith Thompson munkájában nem ad meg hivatkozást olyan történetre, amely a Martin Guerre-éhez hasonló csalásról szól; a legközelebbi példa pedig egy ikerpárról szól, ahol az egyik testvér becsapja bátyjának feleségét. *Motif-Index of Folk Literature.* Bloomington, 1955–1958, K1915–1917, K1311.
[15] Lányával, Jeanne de Coras-val szembeni viselkedése azt bizonyítja, hogy igen nagyra becsülte őt. 1559 szeptemberében lányának fordította le latinról franciára Pico della Mirandola: *Les Douze reigles* című művét, a kísértésekkel szembeni védekezés céljából. Ez a munka 1565-ben, Lyonban jelent meg nyomtatásban, az *Arrest Memorable* új kiadásával együtt.
[16] Vladimir Propp: *Morphologie du conte.* Ford. Marguerite Derrida. Paris, 1970.
[17] Coras: i. m. f. ** 3^{r-v}, 70., 71. p.
[18] Meglehetősen érdekes, hogy a „tragikomédia" terminust Plautus: *Amphitryon* című, az imposztorságról szóló darabjához írt előszóban használták először, amelynek latin és francia kiadásai is megjelentek a 16. század elején.
[19] Coras: *Arrest memorable.* 1565-ös lyoni kiadás, Antoine Vincent, 158–178. p., 104. számú megjegyzés; Coras: *Arrest memorable.* 1572-es kiadás, f. *ii $^{r-v}$; Le Sueur: *Historia...* 4., 11., 22. p.; uő: *Histoire...* A iii^{r}, C iii^{v}; Henry C. Lancester: *The French Tragi-comedy: Its Origin and Development from 1552 to 1628.* Baltimore, 1907; Marvin T. Herrick: *Tragicomedy: Its Origin and Development in Italy, France and England.* Urbana, 1955; Susan Snyder: *The Comic Matrix of Shakespaere's Tragedies.* Princeton, 1979.
[20] *Histoires tragiques, Extraictes des oeuvres Italiennes de Bandel, et mises en langue Françoise: Les six premieres, par Pierre Boaistuau ... Et les suivantes par François de Belleforest.* Paris, 1580; Richard A. Carr: *Pierre Boaistuau's „Histoires Tragiques": A Study of Narrative Form and Tragic Vision.* Chapel Hill, 1979; Coras: i. m. 147. p.
[21] Coras: i. m. 107., 138. p.; *Lettres de Coras.* 16. p. Az önmagát megjátszó Bertrande nem jelenik meg Le Sueur szövegében.

[1] ADHG, E916, 1567. december 8. A Bibliothèque de l'Arsenalban található 1579-es kiadás latin bejegyzése az előzéklapon arról tudósít, hogy azt a példányt 10 souért vették 1583 februárjában, ami ilyen kategóriájú könyvekhez képest közepes árnak számított.
[2] Az ADHG, B56 (arrêts civils), 557ᵛ–558ʳ; B57, 65ʳ, 70ʳ–73ᵛ; B67, 478ᵛ–479ʳ. IADHG, B64, 69. f.; B62, 73. f.; B68, 449. f. Archives Municipales de Toulouse, az 1562. május 26-i vallomás, GG826. (Ez a hivatkozás Joan Daviestől származik.) [Jean de Coras?]: *Les Iniquitez, Abus, Nullitez, Iniustices, oprressions et Tyrannies de l'Arrest donné au Parlement de Toloze, contre les Conseillers de la Religion,* 1568. február in *Histoire de Nostre Temps, Contenant un Recueil des Choses Memorables passees et publiees pour le faict de la Religion et estat de la France, depuis l'Edict de paciffication du 23 iour de Mars 1568 iusques au iour present. Imprimé Nouvellement. Mil D. LXX.* La Rochelle, Barthélemy Berton, 321–354. p.; E. Droz: *Barthélemy Berton, 1563–1573 (L'Imprimerie à La Rochelle, I).* Geneva, 1960, 98–106. p.; J. de Galle: Le Conseil de la Reine de Navarre à La Rochelle ... 1569–70. *Bulletin de la société de l'histoire du protestantisme français.* 1855. no. 2. 123–137. p. A lincselés harmadik áldozata I. Antoine de Lacger bíró volt, Jeanne (Coras lánya) férjének a bátyja.
[3] Ezekről a kiadásokról lásd a kötetben szereplő válogatott bibliográfiát. A frankfurti, 1576-os latin kiadás Bibliothèque Nationale-ban levő példányában (jelzet F32609) egy 17. századi gyűjtő, Kenelme Digby szignója található.
[4] Az ügyvédek birtokában lévő *Arrest Memorable* kötetekre lásd például: 1561, Bibliothèque Municipale de Lille; Lyon, 1565, Bibliothèque Municipale de Poitiers. A *Paraphraze sur l'Edict des mariages clandestinement contractez* könyvvel egybekötött példányok: Paris, 1572: Bibliothèque Nationale-ban (jelzet F32604); Bibliothéque Municipale de Lyon (337624); Paris, 1579: Robinson-gyűjtemény, Jogi Kar, University of California, Berkeley. A házassági jogról szóló könyvekkel egybekötött példányok: Lyon, 1565, British Library (az eredeti tulajdonos francia volt, jelzet G 19.341); Lyon, 1605, Saint Geneviève. Az 1561-es kiadás Bibliothèque Nationale-ban található példánya egybe van kötve Le Sueur *Admiranda historiá*jával (F13876), és a nagy könyvimádó, Claude Dupuys aláírása található benne.
[5] Lásd az e kötetben szereplő válogatott bibliográfiát.
[6] Jean Papon: *Recueil d'Arrests Notables des Courts souveraines de France.* Paris, 1565, Nicolas Chesneau, 452ᵛ–456ᵛ; Géraud de Maynard: *Notables et singulieres Questions du Droict Escrit.* Paris, 1623, 500–507. p.; C. Drouhet: *Le poete François Mainard (1583?–1646).* Paris, é. n.; 7., 8.p.; Pasquier: *Recherches de la France.* 6. könyv, 35. fejezet.
[7] Herodotus: *Historiae libri IX et de vita Homeri libellus... Apologia Henr. Stephani pro Herodoto.* Geneva, 1566, Henri Estienne, f.**** iiʳ; Henri Estienne: *L'Introduction au traité de la conformité des merveilles anciennes avec les modernes* (1566). Szerk. P. Ristelhuber. Paris, 1879, 24., 25. p.; Gilbert Cousin: *Narrationum sylva qua Magna Rerum.* Basel, 1567, 8. könyv.; Antoine Du Verdier: *Les Diverses Lecons.* Lyon, 1577, Barthélemy Honorat, 4. könyv, 21–27. fejezet; *Histoires prodigieuses, extraictes de plusiers, fameux Autheurs ... divisees en deux Tomes. Le premier mis en lumiere par P. Boaistuau ... Le second par Claude de Tesserant, et augmenté de dix histoires par Français de Belle-Forest Comingeois.* Vol.2. Paris, 1574, Jean de Bordeaux, 279ʳ–289ʳ; *Cosmographie universelle ... enrichie par François de Belleforest.* 372. p.; Céard: *Les Prodiges.* 326–335. p.
[8] Papon: *Arrests Notables...* 456ʳ⁻ᵛ; Du Verdier: *Les Diverses Lecons.* 300–301. p.; Pasquier: *Recherches...* 570., 571. p.; Alfred Soman: La Sorcellerie vue du Parlement de Paris au début du XVIIe siécle. In *La Gironde de 1610 á nos jours. Questions diverses. Actes du 104ᵉ Congrès national des Sociétés Savantes, Bordeaux, 1979.* Paris, 1981, 393–405. p.
[9] Janet Lewis *Martin Guerre felesége* című magával ragadó regénye a legtöbb tekintetben különbözik történeti feldolgozásomtól, de abban megegyezik mindkét munka, hogy Bertrande-ot nem együgyű nőként ábrázolják, hanem olyannak, aki bizonyos mértékig lelkileg független volt.
[10] Auger Gaillard: *Oeuvres complètes.* Ford. és kiadta Ernest Nègre. Paris, 1970, 514., 525., 526. p.
[11] Montaigne: *Oeuvres complètes.* 3. könyv, 11. fejezet (Des boiteux). John Florio kortárs fordítását használtam: *The Essayes or Morall, Politike, and Millitarie Discourses of Lord Michael de Montaigne.* London, 1610, „Of the Lame or Cripple", 612–617. p.
[12] Feltétlenül meg kell említeni, hogy a tárgyalás végén, amelynek Montaigne tanúja volt, Arnaud du Tilh még fenntartotta, hogy ő Martin Guerre. Az is lehetséges, hogy Montaigne Coras *Arrest Memorable* című művének csak az első kiadását olvasta, melyben nem szerepel Arnaud vallomása.
[13] Coras: i. m. 52., 74., 88. p.; Montaigne: *Essayes.* 614., 616. p.; *Quinti Horatii Flacci Emblemata.* Antwerp, 1612, Philippe Lisaert, 180., 181. p.: „Raro antecedentem scelestum / Deseruit pede poena claudo." Az *Ódák*ból, 3. könyv, 2. óda; Cesare Ripa: *Iconologia overo Descirittione dell'Imagini universali cavate dall'Antichità et da Altri Luoghi.* Rome, 1593, G. Gigliotti örökösei, 37. p.: Bugia = Hazugság. A megszemélyesített Hazugságnak falába van, mert „la bugia ha le gambe corte" (a hazugság sántít). (Magyarul lásd: C. Ripa: *Iconologia.* Ford., jegyz., utószó Sajó Tamás. Budapest, 1997,

Balassi, 78. p.) Más példák a faláb vagy a sántaság összetett jelentésére: Szaturnusz falábbal (Adhémat: *Inventaire.* Vol. 2. 272. p.); sántaság vagy a lábak alaktalansága összekapcsolódott az isteni igazságtól való eltávolodás és a romlottság fogalmaival, lásd: Giovanni Piero Valeriano Bolzoni: *Hieroglyphica.* Lyon, 1602, Paul Frellon, 366., 367. p.

Epilógus

1 ADAr, 5E6653, 63^r, 97^r–98^r. Coras: i. m. 23–24. p.
2 F. Pasquier: *Coutumes du Fossat,* 278–320. p,; Philippe Wolff: *Regards sur le midi médiéval.* Toulouse, 1978, 412–414. p.
3 François Rabelais: *Oeuvres.* Szerk. J. Boulanger. Paris, 1955, Bibliothèque de la Pléiade, *Pantagruel* prológus, 169. p. Ez a mondás ma is gyakran elhangzik Languedocban, vö. F. Mistral: *Lou Tresor dóu Felibrige ou Dictionnaire Provençal-Français.* 2. köt. Aix-en-Provance, 1979, 302. p.
4 Bernarde du Tilh bizonyosan együtt maradt anyjával. Arnaud du Tilh javait neki ítélték, „hogy ne Martin kötelessége legyen ellátni őt hozománnyal". Le Sueur: *Histoire...* E ii^r.
5 ADHG, B, Insinuations, vol. 6. 95^v–97^v. Csak az ifjú Pierre-ről *(le jeune)* olvashatunk mint Martin Guerre özvegyének, Jehanne Carolle-nak a fiáról. Még kiskorúként jelenik meg, „két gyámmal", ami arra enged következtetni, hogy kb. 15–25 éves lehetett, és anyjával élt együtt. A Carol család (másképpen Carrel, Carolz) szintén artigat-i volt, bár alacsonyabb társadalmi státusban, mint a Rols família (ADAr, 5E6656, 9^r).
6 ACArt, az artigat-i plébánia házassági és keresztelési anyakönyvei, 1632–1642. 1651-es *terrier*: Dominique Guerre; Gaspard Guerre, alias Bonnelle; Ramond Guerre; Jean Guerre; Jammes Guerre, François Guerre, és Martin Guerre testvérek; Martin Guerre örökösei. Pierre Rols számos földet együtt birtokolt Marie Guerre örököseivel. Az artigat-i Guerre-ek sokkal könnyebben túlélték a tárgyalásokat, mint a Labourd-ban maradt Daguerre-ek az 1609-es boszorkányüldözéseket. Marie és Johannes Daguerre vallomást tettek, a 73 éves Petri Daguerre-t pedig, akit a bordeaux-i bíró „a ceremónia nagymesterének és a boszorkányszombat vezetőjének" titulált, kivégezték. 1620-ban Hendaye-ban még voltak Daguerre-ek, akik közül egy tekintélyes falusi is akadt, bár nem volt tagja a falusi tanácsnak *(jurat).* Lásd De Lancre: *Tableau...* 71., 125., 217. p.; ADPyA, 1J160, no. 46., 1620. január 14. Éltek még du Tilh-ek Sajasban és Le Pinben a 17–18. században is, de társadalmi státusuk továbbra sem volt jelentős.
7 ACArt, Keresztelési anyakönyv, 1634: „fattyúként született ... Jean, Ramond Guerre fia". Jó néhány, Spanyolországba vándorolt munkás, akik

később visszatértek feleségükhöz és gyermekeikhez Languedocba. alapított második családot. (Jean-Pierre Poussou szóbeli közlése.)

Natalie Zemon Davis, a történetmondó

1 *A Life of Learning.* (Charles Homer Haskins Lecture for 1997), New York, 1997. American Council of Learned Societies Occasional Paper, No. 39. A cikk elkészítéséhez jelentős segítséget nyújtott e visszaemlékezés.
2 Interjú Natalie Zemon Davissel: Politics, Progeny and French History. *Radical History Review,* 1980. no. 24. 115–139. p.
3 Férjéhez fűződő bensőséges kapcsolatáról Davis sokszor tesz említést önéletrajzi esszéjében, ezen kívül pedig érdemes megnézni könyvei köszönetnyilvánításait: a matematikus Chandler mindig tanácsadója és éles szemű kritikusa volt munkáinak.
4 Natalie Davis műveinek bibliográfiája a tiszteletére összeállított tanulmánykötetben található meg: *Culture and Identity in Early Modern Europe (1500–1800).* Essays in Honor of Natalie Zemon Davis. Szerk. Barbara B. Diefendorf és Carla Hesse. Ann Arbor, 1993, The University of Michigan Press, 261–271. p.
5 E cikk az *Economic History Review*-ban jelent meg (A Trade Union in Sixteenth-Century France. 1966, 49–69. p.) és nem az *Annales*-ban, amiről Davis úgy vélekedett, hogy minden elismerése ellenére az akkori Annales-iskola *histoire totale* típusú módszertana számára nem volt követendő modell. A marxista társadalomtörténetírásról és E. P. Thompsonról a 2. sz. jegyzetben hivatkozott interjúban beszélt Davis (129. és 135. p.). Davis és Thompson munkáinak értékeléseiről pedig Suzanne Desan tanulmányban olvashatunk: Crowds, Community, and Ritual in the Work of E. P. Thompson and Natalie Davis. In *The New Cultural History.* Szerk. Lynn Hunt. Berkeley-Los Angeles-London, 1989, University of California Press, 47–71. p. (Ezt a kötetet is, mint sok más munkát, szerzőik Natalie Davisnek ajánlották.)
6 Az eredeti cím: *Society and Culture in Early Modern France.* Stanford, 1975, Stanford University Press. A magyar kiadás a Balassi Kiadó gondozásában jelenik meg *Társadalom és kultúra a kora újkori Franciaországban* címmel (ford. Csata István) az 1999-es Ünnepi Könyvhétre.
7 A bibliográfia készítés később hasonló című interdiszciplináris kurzusokkal folytatódott, amelyben sok amerikai egyetemi tanszék részvett.
8 Itt érdemes megjegyezni, hogy 1978-ban jelent meg angolul Emmanuel Le Roy Ladurie *Montaillou* című, az inkvizíciós jegyzőkönyvek alapján készített könyve, és Carlo Ginzburg, *A sajt és a kukacok* című kötetének

angol fordítása pedig 1980-ban látott napvilágot, amelyek nagy hatást gyakoroltak Davisre.

[9] *Moi, Pierre Rivière, ayant égorgé ma mère, ma sour et mon frère ... un cas de parricide au XIXe siècle.* Présenté par Michel Foucault. Paris, 1973, Gallimard.

[10] Carlo Ginzburg: Prove e possibilità. In margine a *Il ritorno di Martin Guerre* di Natalie Zemon Davis. In *Il ritorno di Martin Guerre.* Torino, 1984, Einaudi, 131–153. p.

[11] Lásd Lawrence Stone és Eric Hobsbawn a *Past and Present* folyóiratban közölt cikkeit a „narratíva feltámadásáról", vagy Hayden White *Metahistory* és *The Content of the Form. Narrative Discourse and Historical Representation* című könyveit és az ezekre született válaszokat például Roger Chartier-től. Magyarul lásd például Hayden White: *A történelem terhe.* Budapest, 1997, Osiris.

[12] Natalie Davis is hasonló módon értékelte az antropológia szerepét a történeti kutatásban: Antropológia és történettudomány a nyolcvanas években. In *Világtörténet* 1984, 17–27. p. A cikk eredetileg a *Journal of Interdisciplinary History* 1981-es évfolyamában jelent meg. Megjegyzendő, hogy sokáig ez a rövid esszé volt az egyetlen írás, amit Natalie Davistől magyarra fordítottak.

[13] Robert Finlay: The Refashioning of Martin Guerre. *American Historical Review,* 1988. no. 93. 553–571. p. Davis Finlay-re hivatkozik a magyar kiadáshoz írt utószavában.

[14] Natalie Davis: 'On the Lame'. In *American Historical Review,* 1988. no. 93. 572–603. p.

[15] Stephen Greenblatt, akinek személyiségformálás (*self-fashioning*) terminusára többször is hivatkozott Davis könyvében, irodalomtörténeti és pszichológiai szempontból értelmezte a Martin Guerre-történetet. Greenblatt, az eset rövid összefoglalása után, úgy vélekedett, hogy a 16. századi megfigyelők számára bizonytalan volt, mi rejtőzhet egy személyiség maszkja alatt; az identitást nem alapozhatta meg a múltnak egészen a gyermekkorig visszanyúló belső érzékelése; és nem Martin Guerre, a történet alanya, hanem Martin Guerre az eset „tárgya" az érdekes, tehát az a személy, aki a vagyon, a rokoni kötelékek, a szerződéses kapcsolatok, a szokásjogok és az erkölcsi kötelezettségel komplex hálózatában valamilyen helyet elfoglal. Psychoanalysis and Renaissance Culture. In Patricia Parker és David Quint, szerk.: *Literary Theory-Renaissance Texts.* Baltimore, 1986, 210–224. p.

[16] Az Iowa Egyetemen rendezett szeminárium például ajánlásokat fogalmazott meg az üggyel kapcsolatban: „Hawkeye Proposition on Martin Guerre." November-December 1982.

[17] Fame and Secrecy: Leon Modena's Life as an Early Modern Autobiography. In *The Autobiography of a Seventeenth-Century Venetian Rabbi: Leon Modena's „Life of Judah".* Ford. és szerk. Mark Cohen. Princeton, 1988, 50–70. p.

[18] *Fiction in the Archives. Pardon Tales and Their Tellers in Sixteenth-Century France.* Stanford, 1987

[19] *Women on the Margins: Three Seventeenth-Century Lives.* Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1995.

[20] Métissage culturel et méditation historique. *Le Monde* 18-19 Juin 1995, 11. p.; angolul Cultural Mixture and Historical Meditation. *Budapest Review of Books,* 1997. Tavasz. no. 7. 6–9. p.

ILLUSZTRÁCIÓK JEGYZÉKE

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ

A

B

C

Cs

TARTALOM

OSIRIS

Mikrotörténelem

„Ez a könyv olyan történész kalandozásainak eredménye, aki a múlt elmesélésének új formáját választotta. Martin Guerre történetét már számos alkalommal elbeszélték. Az 1540-es években Languedocban egy gazdag paraszt elhagyja feleségét, gyermekét, vagyonát, és évekig nem is hallanak felőle; majd visszatér – legalábbis mindenki így hiszi – azonban három- vagy négyévi meghitt házasság után a feleség kijelenti, hogy egy imposztor rászedte, és bíróság elé viszi a férfit. A férfi már-már meggyőzi a bírákat, hogy ő Martin Guerre, amikor az utolsó pillanatban feltűnik az igazi Martin Guerre. Két könyv is született közvetlenül az eset után, az egyik szerzője éppen a tárgyalás bírája volt. Szerte Franciaországban beszédtémává vált az eset, többek között a nagy Montaigne is megemlékezett róla. Évszázadokon keresztül újból és újból feldolgozták a történetet a híres imposztorokról és kitüntetett eseményekről (*causes célèbres*) szóló könyvekben, és még ma is emlékeznek rá a pireneusi faluban, Artigat-ban, ahol az események négyszáz évvel ezelőtt lejátszódtak. A történet egy színdarab, két regény és egy operett szerzőit is megihlette."

Natalie Zemon Davis

Osiris



Natalie Zemon Davis

MARTIN GUERRE VISSZATÉRÉSE

Osiris Kiadó, Budapest
A kiadásért felel Gyurgyák János
Szöveggondozó Tábori Zoltán
A sorozatot tervezte Szigligeti Mária
A nyomdai előkészítés az Osiris Kft. munkája
Tördelő Sörfőző Zsuzsa
Nyomta és kötötte az Eto-Print Kft.
Felelős vezető Balogh Mihály

ISBN 963 379 604 0
ISSN 1419-8916

„Ki gépen száll fölébe, annak térkép e táj" – de nemcsak a táj, hanem a múlt is. Szálljunk hát le, nézzük meg közelebbről! Sokkal közelebbről (mikroszkóppal, mondja Peter Burke), és mindabban, ami korábban államok, nemzetek, osztályok története volt, eszmeáramlatok és konjunktúrák mozgása, felismerhető lesz a régvolt emberek alakja, élete, néha akár arcvonásaik is. Őket a mikrotörténelem nem a nagy személytelen történelmi erők puszta bábjaként ábrázolja, hanem mindig valós mozgástérrel rendelkező, cselekvő egyénként, aki aktívan alakítja saját sorsát. A modern társadalomtörténet megélt életüket helyezi a vizsgálódás középpontjába. A sorozat köteteiből megtudhatjuk, milyen volt a „sógorság fája" egy középkori magyar nemes nézőpontjából, hogyan foglalhatta el katonatársa hitvesi ágyát és családi birtokát egy 16. század végi francia imposztor, miért vádolta boszorkánysággal az új-angliai Salemben a közösség egyik fele a másikat 1692-ben, hogyan vezetett tettlegességhez a tiszabercelí földesurak ellentéte 1784-ben, miért tartott cigány szeretőket egy előkelő somogyi nemesasszony, miért kezdett ördögűzésbe egy pap a 17. század végi Piemontban – tehát nemcsak azt, hogy „hol lakott itt Vörösmarty Mihály", de azt is, hogyan élte meg az életét a régvolt korok embere. Az Osiris Mikrotörténelem sorozat lapjain megelevenedik a megélt múlt. S a részletgazdag képen nemcsak az életszagú jeleneteket vagy a furcsaságokat látjuk jobban, hanem a mélyebb összefüggéseket is, amelyek értelmezéséhez ma már sok rokontudomány (néprajz, antropológia, pszichológia, szociológia, régészet, művészettörténet) segíti a történészeket.



SSZATÉRÉSE

Natalie Zemon Davis

MARTIN GUERRE VISSZATÉRÉSE



OSIRIS
Mikrotörténelem

Osiris

